

BBC

A nemzetállamok **felemelkedése**

Világtörténelem

RÉGMŰLT ÉS KÖZELMŰLT A HARMADIK ÉVEZREDBŐL NÉZVE

AZTÉKOK

Hogyan látták ők a világot?

Emberi történetek rajzolódnak ki a véres mítoszok mögött

A VÁLTOZÁS
KORA

A menopauza
rövid krónikája

Perry kapitány
és Japán megnyitása

ORWELL
ÚJRAÍRJA
A MŰLTAT

Az 1984 történelmi
háttére

Birodalmakat **rendített**
meg az amerikai függetlenség

1948 krónikája – földrengések, emigráció és apartheid

Nansen emberpróbáló útja Grönlandon

Második világháborús indiai hadifoglyok

nca
Nemzeti Kulturális Alap

11. SZÁM
2020. SZEPTEMBER
1490 FT

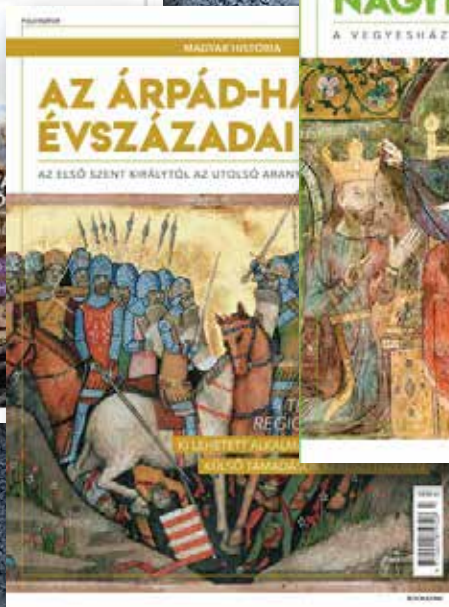

MAGYAR HISTÓRIA

A magyar történelem évszázadait áttekintő hétrészes sorozatával a Kossuth Kiadó arra vállalkozik, hogy az eddigieknél színesebben, érdekesebben mutassa be a magyarság és Magyarország történetét. A felkért jeles történészek – ki-ki saját korszakának kiváló ismerője – biztos kézzel vezetik olvasóinkat abban a labirintusban, amelyet a magyar történelem meghatározó eseményei, fordulatai, zsákutcái rajzolnak elénk. Az évszázadokon átfelölő történelmi korok főbb

csomópontjainak érintése mellett kitekintenek a szomszédos – ellenséges és szövetséges – államalakulatokra, felvillantanak párhuzamos történéseket az európai és világtörténelem színpadáról, kitérnek hadászati és kulturális részletekre, megmutatnak néhány kevésbé ismert mozzanatot is. A tárgyyszerű eseménytörténetet számtalan kép, térképpel, ábrával és infografikával tesszük „láthatóvá”, a mai fiatal nemzedék számára is befogadhatóvá.

Az eddig megjelent négy kötet megvásárolható puha táblás és kemény táblás kivitelben is.

Kemény táblás kivitelben:
3990 Ft helyett **2990 Ft/köte t**
Puha táblás kivitelben:
1890 Ft helyett **1490 Ft/köte t**

A sorozat további kötetei:
Újjáépítés és modernizáció (1699–1795)
Lángoktól ölelt ország (1914–2004)
Haza és haladás (1796–1914)

Kedves Olvasó!

A Világtörténelem magyar kiadásának alapítója és főszerkesztője, Papp Gábor búcsúajándékát tartja a kezében.

Amióta a lap elindult, Ő kísérte végig annak első lépéseit, majd egyre bátrabb menetelését. Biztos kézzel válogatott a cikkek között, és hihetetlen lelkesedéssel tudott beszámolni arról, ha valami számára is újat olvasott. Közele barátai, munkatársai a megmondható: valósággal szomjazta a tudást, az életnek és a tudománynak aligha volt olyan területe, amely iránt ne érdeklődött volna. A történelem szeretete átszötte hosszú és tekervényes újságírói, főszerkesztői pályáját, és mindvégig kitartott mellette. Ezt a szeretetet és a tudás megosztásának vágyát e szám néhány írásával is igyekezett továbbadni.

A címlapon is kiemelt téma, az aztékok élete kifejezetten azok közé a területek közé tartozik, amelyekről mi, európaiak valószínűleg kevesebbet tudunk az elégségesnél – és itt valóban tisztelet jár a kivételnek. Mint a cikkből kiderül, olykor még a mai felfogásunkhoz is közel áll az övék, hiszen hajlamosak voltak nevetség tárgyává tenni az élet komoly dolgait, őrizték a családi tradíciókat, a közügyekbe igyekeztek bevonni sokféle társadalmi csoportot – és nagyon féltek a járványoktól (16. oldal).

A Föld lakóinak döntő többsége ma már valamely nemzetállam kötelékében él, majdnem kétszázra tehető ezeknek a száma, és ahhoz képest, hogy milyen új keletű fejlemény, jelenleg ezt tekintjük természetesnek. E számunk legterjedelmesebb összeállításában a nemzetállam fogalmát és jellemzőit próbálják körüljárni a szakértők, és azt az óvatos kérdést is felteszik, mennyire beszélhetünk tartós jelenségről (32. oldal).

A hódítók és őslakosok, gyarmatosítók és leigázottak, szuperhatalmak és kiszolgáltatott közösségek kapcsolata jelen kiadvány legtöbb írásán végighúzódik. A történelmet ugyan nem csak a győztesek írják, legfeljebb az uralkodó perspektíva tartósabb fennmaradása írható a számlájukra, mégis akarva-akaratlan mi, akik alapvetően elfogulatlanok gondoljuk magunkat, szintén hozzájárulunk bizonyos toposzok és előítéletek rögzüléséhez. Azt, hogy Japán 1853-ban meghajolt az amerikai hadiflotta akarata előtt, vagy hogy Kína az ópiumháborúk révén engedett az európai hatalmaknak, utólagos szemszögből talán (ismét csak ne vegye magára, aki mentes tőle) a progresszió jelének tekintjük, mert utat nyitott a „modernizációnak”. Hogy mennyire esetleges és egyoldalú ez a nézet, azt egyebek mellett az ott élők igen eltérő szemlélete is jól illusztrálja (58. oldal).

A hazánkban is jól ismert – sőt bizonyos leírásaiban kifejezetten realiztikusnak érzett – 1984 című regényt Orwell a „jövő regényének” nevezte, ugyanakkor hangsúlyt helyezett arra is, hogy jelezze: nem látomásról van szó, hanem a közelmúlt történéseinek szatirikus eltúlzásáról. A spanyol polgárháborúban harcoló, erősen megosztott köztársasági erők, a sztálini Szovjetunió és a hitleri Németország rengeteg nem kívánt ihletmorzsával szolgált – ahogy Orwell műve is megtermékenyítette a totalitárius rendszerek későbbi ellenzőinek képzeletét (74. oldal).

A *Világtörténelem* 11. száma ismét átfogó szellemi utazást kínál a világ körül – Nansen kalandos kísérleténél szerencsére jóval kevésbé megterhelőt (94. oldal). Kérem, legyen az útítársunk!

A szerkesztő

Azték szertartás madarak feláldozásával a gyakori és borzalmas pusztítókkal járó aszály távoltartására. Illusztráció a 16. századi *Tovar Kódexben*

16 Aztékok – ahogyan ők látták magukat és a világot

CAMILLA TOWNSEND

Amit eddig tudtunk Közép-Mexikó őslakos népeiről, azt nagyrészt a spanyol hódítók és telepeseik írásos beszámolóiból tudjuk. De ha az aztékok saját dokumentumait vesszük szemügyre, egészen más kép rajzolódik ki

24 A változás kora

SUSAN P. MATTERN

Hogyan fejlődtek az idők során a menopauzával kapcsolatos elméletek és magyarázatok?

32 A nemzetállamok története

JERRY BROTTON

Manapság természetesnek tűnik, hogy a földrajzi határok, a közös nyelv és kultúra által kialakított társas formációkban élünk. De a nemzetállam modern, újkori képződmény, és talán nem is vár rá fényes jövő

38 Az önállóság felé: katalánok, skótok, délszlávok és kurdok

Szakértők elemzik azokat a múltbéli és jelenkori problémákat, amelyek a világ négy, saját államiságra törekvő régiójában jelentkeznek

66 Hogyan kavarta fel a világot az amerikai függetlenségi háború?

MATTHEW LOCKWOOD

Civilizációk rendültek meg, birodalmak jutottak az összeomlás szélére és megszámlálhatatlan ember élete változott meg mindörökre, miután az amerikai függetlenségi háború híre körbefutott a Földön

84 Az indiai hadifoglyok ismeretlen sorsa

DIYA GUPTA

A második világháború alatt közel 75 ezer indiai katona esett a tengelyhatalmak fogságába

BORÍTÓILLUSZTRÁCIÓ
DAVIDE BONAZZI

ROVATOK

- 50** Egy év képekben – 1948
Richard Overy
- 58** Nézőpontok
Az amerikai Perry kapitány
megnyitja Japánt a nagyvilág előtt
Lesley Downer

RÖVIDEN

- 8** Fókuszban
Venezuela: száz év zűrzavar
Rebecca Jarman
- 14** Történelmi hírek

KULTÚRA

- 74** A múlt újraírása
Az Orwell *1984* című regényéhez
ihletet adó történelmi események
Dorian Lynskey
- 82** Sötét tükrök
Öt klasszikus disztópia
Matt Elton
- 92** A szabadidő problémája
Mi lesz, ha majd a gépek
dolgoznak helyettünk?
Phil Tinline

KÜLÖNLEGES EMBEREK

- 64** Jaszuke, egy afrikai samuráj Japánban
Thomas Lockley

UTAZÁSOK

- 94** Nansen expedíciójának nyomában
a grönlandi jégtakarón át
Jon Gertner
- 102** A világ csodái – Bhaktapur, Nepál
Paul Bloomfield

Fizessen elő
a 10. évfolya-
mában járó
világ- és magyar
történelmi
társlapunkra,
a *BBC Historyra!*

Ebben a számban azt kérdezzük, hogy...

milyen, több évtizedre visszanyúló okok miatt alakult ki társadalmi-gazdasági zűrzavar az olajban gazdag dél-amerikai országban? **8**

mi az oka annak, hogy újraéledtek a függetlenedési törekvések a központi kormányzat ellen Katalóniában? **38**

hogyan került egy afrikai rabszolga a 16. században az elzárt szigetországba és lett a leghatalmasabb hadúr fegyver-hordozója? **64**

miként hatott a világ másik felén zajló amerikai függetlenségi háború az orosz-török konfliktusra? **66**

milyen emberpróbáló úton jutott el egy fiatal norvég tudós és csapata minden korábbi felfedezőnél északabbra, és végül hogyan mentették ki? **88**

88

8

66

38

64

11. szám / 2020. szeptember

KOSSUTH VEVŐSZOLGÁLAT

(36-1) 225-8400, 225-8401
vevoszolgalat@kossuth.hu

SZERKESZTŐSÉG

(36-1) 888-9153

bbchistory@kossuth.hu

BBC History, 1327 Budapest, Pf. 55

Kiadja a Kossuth Kiadó Zrt.

Felelős kiadó: **Kocsis András Sándor**

elnök-vezérigazgató

Alapító főszerkesztő: **Papp Gábor**

Művészeti vezető: **Kiss Áron**

Szerkesztő: **Györffy Iván**

A szerkesztő munkatársa: **Bulyovszky Csilla**

Fordítók:

Boross Anna (64-65., 94-101., 102-105. old.),

Kállai Tibor (16-23., 24-30., 32-49. old.),

Rindó Klára (8-13., 14-15., 50-57., 66-73.,

74-81, 82-83., 84-91. old.)

Szabó Zsolt (58-63. old.)

ELŐFIZETÉS

régebbi számok belföldre:

(36-1) 225-8400, 225-8401

vevoszolgalat@kossuth.hu

Fejtő Ferenc Könyvesbolt (36-1) 888-9120

Órkény István Könyvesbolt (36-1) 782-1712

Toldy Ferenc Könyvesbolt (36-1) 225-8400

régebbi számok külföldre:

Color Interpress Kft. (36-1) 243-9232

e-mail: info@colorinterpress.hu

HIRDETÉS

LifeTime Media Sales House

1021 Budapest, Hűvösvölgyi út 75/A.

Tel.: (36-1) 316-4556

email: ertekesites@lam.hu

Nyomtatta és kötötte a Pauker Holding Kft.

Felelős vezető:

Vértés Gábor ügyvezető igazgató

studio@pauker-holding.hu

ISSN 2560-2640

A BBC World Histories főszerkesztője:

Matt Elton

A BBC History főszerkesztője: **Rob Attar**

Művészeti vezető: **Susanne Frank**

Képszerkesztő: **Samantha Nott**

Immediate Media Company

Tartalomért felelős igazgató:

David Musgrove

Kereskedelmi igazgató: **Jemima Dixon**

Kiadói igazgató: **Andy Healy**

Ügyvezető igazgató: **Andy Marshall**

Vezérigazgató: **Tom Bureau**

Licenc: **Tim Hudson**

Nemzetközi kapcsolatok: **Anna Genevier**

Licenculajdonos: BBC Worldwide Limited

101 Wood Lane, London W12 7FA

A History- és a BBC-logó a British

Broadcasting Corporation bejegyzett

védjegye.

© Immediate Media Company

(Bristol/London) Limited.

Minden jog fenntartva. A magazin

tartalma szerzői jogvédelem alá esik.

Támogatta:

Nemzeti Kulturális Alap

**→ ÍRJON
NEKÜNK!**

E-mail

bbchistory@kossuth.hu

Postacím

Levelek, BBC History

1327 Budapest, Pf. 55

Röviden

Történelem a mai hírek mögött

Tiltakozómozgalmak
A tüntetők összecsapnak a biztonsági erőkkel Caracasban, a venezuelai elnök, Nicolás Maduro uralma elleni tiltakozáson, 2019. május 1-jén

FÓKUSZBAN

Venezuela: Száz év zűrzavar

A külső szemlélő számára talán váratlanul gyorsnak tűnhet az olajban gazdag dél-amerikai ország politikai, társadalmi és gazdasági válságba süllyedése, de **Rebecca Jarman** szerint a mostani problémák gyökere több mint egy évszázadra nyúlik vissza →

„Az elmúlt öt évben Venezuelában rohamosan romlottak az életkörülmények, legalább 3,7 millióra tehető az alultápláltak száma”

Lima nyüzsgő üzleti negyedében a késő délután tökéletesen alkalmas arra, hogy megfigyeljük az embereket.

Az egyik parkban feltűnt két tinédzser fiú, szedett-vedett öltözékben. Egyikük, az idősebb és hangosabb, tanította a másikat zsonglörködni. A tanítvány ügyetlen volt, de kitartó. Nevetett, valahányszor elejtette a labdákat – a nézőközönség legnagyobb öröme. De ő minden idegszálával a feladatára összpontosított, és észre se vette a gúnyolódókat. Lassacskán kezdte megtanulni a fogásokat. Csöndes büszkesége megkapó volt.

Később megtudtam, hogy Junior, a zsonglörtanonc, nem sokkal korábban érkezett Peruba Venezuelából; 2500 mérföldet buszozott és gyalogolt. Konyhai kiségitőként dolgozott, de az előző héten összekülönbözött az étterem tulajdonosával, és nem kapta meg a fizetését. Lakbélmaradása volt és közel állt a kilakoltatáshoz. Ideje volt új foglalkozás után néznie. Hallotta, hogy utcai mutatványosként jó pénzt lehet keresni; a Lima állandó forgalmi dugóiba beraadó emberek hálás közönség. Ha Junior végül megtanulja a zsonglörködést, csatlakozni fog a kenyérüket napról napra Lima belvárosának utcáin megkereső venezuelaiakhoz. Ezt az egyre szaporodó réteget főként rikkancsként és mutatványosként dolgozó, iratokkal nem rendelkező fiatal emberek alkotják. A tapasztaltabbak tanítgatják az újonnan érkezőket. Együtt lavíroznak a városban, fedezik fel a jogrendet, az üzleti fogásokat és tippeket cserélnek.

Venezuelából menekülők vesztegelnek a bolíviai–chilei határon 2019 júniusában. Mostanra 4,3 millió venezuelai volt kénytelen elhagyni otthonát

A Venezuelából érkező tömeges migrációs hullám földuzzasztotta ezt a nagyrészt rosszul képzett, lakhelyét elhagyni kényszerült kamasz fiúkból álló réteget. Ők a középosztálybeli migránsok nyomán érkeztek. Most már összesen 800 000 venezuelai él Peruban, akiknek többsége menedéket keres a fővárosban; 2014 óta létszámuk 7,5%-kal növelte a város lélekszámát. Kolumbia után Peru nyújt menedéket a legtöbb venezuelai menekültnek, akik a becslések szerint 4,3 millióan vannak szerte a világon.

A mostani exodust beindító válság nagy figyelmet kapott a médiában, többek közt azért, mert elképesztő sebességgel gyűrte maga alá az országot.

Az elmúlt öt évben Venezuelában rohamosan romlottak az életkörülmények. Az országban legalább 3,7 millióra tehető az alultápláltak száma. A gyógyszer- és orvoshiány járványos méreteket ölt. Általánossá vált a politikai üldöztetés, gyakoriak a gyilkosságok és a kínzás. A minimálbérért dolgozó munkavállalók csak havi 8 dollárra számíthatnak – ami 4 kg húsrá elegendő. A GDP éves hanyatlása már jó ideje két számjegyű.

A legtöbb elemző szerint a katasztrófa a Bolívar-projektre vezethető vissza, amelyet a régi szép időkben Hugo Chávez tartott kézben. Chávez 1998-ban választották meg elnöknek, jóval a Juniorhoz hasonló ifjú migránsok születése előtt.

A korábbi venezuelai elnök, Hugo Chávez, feleségével, Marisabelllel sikeres megválasztása után, 1998-ban. Az általa kínált szocializmus, a chavizmus, kezdetben népszerű volt, de halála előtt nőtt az infláció, egyre jobban terjedt a korrupció és megszaporodtak az erőszakos bűncselekmények

Olajfúrótorny a Maracaibo tavon. Hugo Chávez Venezuela állami tulajdonban lévő olajvállalatainak hasznából finanszírozta a szociális reformjait

Önkéntesek csomagolják újra a krónikus hiány miatt a Nemzetközi Vöröskereszt által Venezuelába küldött orvosi felszerelést 2019 júniusában

Az ejtőernyősből lett szocialista politikus megnyerte magának a neoliberais kormányzástól elidegenedett szavazókat. Chávez más volt, mint a korrupciós botrányokba keveredett uralkodó politikai elit. Ezt egyenesen meg is mondta, még-hozzá helyi akcentussal. Chávez forradalma kezdettől fogva mélyen áthatotta a venezuelai társadalmat, és az elnök a népet is bevonta a venezuelai alkotmány átalakításába. Ugyanakkor autoriter hajlamokat mutatott, és a folyamat felgyorsítása érdekében a saját kezében központosította a hatalmat.

Fontos elem volt a ma chavizmusnak nevezett jelenség: a nemzet hatalmas olajtartalékokból származó vagyonának újraosztása. Paradox módon a szocializmusnak ezt a fajtáját a kőolaj-kitermelésből generált tőke alapozta meg. Chávez a megválasztása után politikai szervezetté alakította az állami tulajdonban lévő olajtársaságot, a PDVSA-t, hogy biztosítsa hűségét a Bolívar-projekthez. Az olajmezőket sokáig irányító nemzetközi vállalatokat kisajátította az állam.

2002 és 2007 között az olajból származó állami jövedelmek szilárd növekedése biztosította Chávez ambiciózus jóléti programjának anyagi fedezetét, amelyet jórészt a PDVSA finanszírozott. Az államilag támogatott étkeztetés, közlekedés, lakhatás és a külföldi valuta a kiterjedt, állami elosztóhálózaton keresztül a hátrányos helyzetű népesség számára is elérhetővé vált. Azonban a Bolívar-projekt kezdeti szakaszának lendülete nem tartott sokáig. 2009-ben az egész világon zuhanni kezdett az olaj ára, ami

Venezuelában is a nyersolaj kitermelése és feldolgozása során keletkezett termékek mennyiségének drámai csökkenésével járt. A termelést megbénította, hogy közel egy évtizede nem fektettek a kitermeléshez szükséges eszközök fejlesztésébe és a munkaerőképzésbe. A mérnökökkel és a bürokráttákkal szembeni ellenséges légkör miatt kevés volt a műszaki és a gazdasági szakember. 2018-ra a karib-tengeri ország csak 1,5 millió hordó olajat termelt naponta – a felét annak, mint amit 2006-ban. E ket-tős krízis következményei pusztító hatást gyakoroltak a venezuelai gazdaságra.

Elnyomás, megfélemlítés, korlátozás

Ez az összeomlás az egyszerű venezuelaiak számára komoly nehézségekkel járt, viszont nagyon jól szolgálta a politikai vezetők érdekeit. Chávez korai halálát követően, 2013-ban utódja, Nicolás Maduro vette át a helyét, de Maduro választói támogatása a kétségbeesítő körülmények miatt elolvadt. Maduro, hogy megőrizze pozícióját, a katonaságra támaszkodva megfélemlítette és erőszakkal elnyomta az elégedetleneket és különféle korlátozásokat vezetett be. A 2014-es és a 2017-es tiltakozások résztvevőit bebörtönözte és megkínozta. Jelentős politikai ellenfeleit házi őrizetbe vettette, többek között olyan embereket, akik közel állnak Juan Guaidóhoz, akit ma számos országban Venezuela elnökének ismernek el. Az állandó áruhiány súlyosbította az államtól való függést. Az Egyesült Államok PDVSA-ra kivetett szankciói megerősítették Maduro retoriki

„Az évszázados, az ország elszegényedéséhez és széteséséhez vezető polgárháborút követően az olaj felfedezésével Venezuela varázslatos átalakuláson ment keresztül”

káját, amely szerint Donald Trump gazdasági háborút indított Venezuela ellen, és ez lehetővé teszi számára, hogy a pénzügyi összeomlást az imperialista beavatkozás nyakába varrja.

A venezuelai történelemnek ezt a két évtizedét gyakran lineárisnak tekintik: az egalitarianizmus álma despotikus rémálomba torkollt. E szerint az értelmezés szerint a Bolívar-projekt végkifejlete elkerülhetetlen volt. A gazdasági fellendülés időszaka mindenképpen véget ért.

A mostani történéseket egy hosszabb, az olajvagon átkáról és az általa generált mérgező hatalomról szóló történet utolsó fejezeteként is el lehet helyezni a történelmi ciklusok körforgásában. Ez a történet 1914. április 14-én kezdődött – azon a napon, amikor befejezték Venezuela első kereskedelmi olajkútjának megépítését. Ebben az évben világszerte a konfliktus küszöbén állt a világ, amelyben a benzin is kiemelt szerepet játszott. Abban az időben Venezuelát Juan Vicente Gómez tábornok uralta, aki akkor ragadta magához a hatalmat, amikor a főnöke Franciaországban gyógyíttatta a szifiliszét.

Az arisztokrata származású, magas rangú tisztoktól eltérően Gómez alig ismert, falusi családból származott. Politikusként hasonló háttere volt, mint Cháveznek, és hozzá hasonlóan megosztó figura volt; a burzsoáz osztályhoz tartozók különösen utálták. Lenézték Gómezt, akiről az a hír járta, hogy törvénytelen gyermekek tucatjait nemzette, és (tévesen) azt is terjesztették, hogy írástudatlan. Az általa irányított rezsimet

Kormányellenes tüntetők fehér tenyértlenyomatos zászlót, az erőszakmentesség jelképét lengetik a 2019 februárjában zajló demonstrációkon

Egy újságírónak segít a kollégája, miután megsérült a biztonsági erők és a kormányellenes tüntetők összecsapása során, 2019 májusában

„A 20. század folyamán hatalomra került politikai vezetők személyes vállalkozásukként irányították az országot”

Juan Vicente Gómez, aki a 20. század elején hivatalosan is 27 évig uralta Venezuelát. Diktatórikus uralma alatt hatalmas mennyiségű pénz áramlott az országba az olaj révén, és ez az ő zsebébe vastagította

az egyik angol anyanyelvű, arisztokrata életrajzírója szerint „a boszorkányság enyhe illata” lengte körül. Gómezzre a nagyvárosi elit ütötte rá a fekete mágia bélyegét, mert nem bíztak az írástudatlan, törvénytelen születésű falusiban, és megdöbbenették őket az uralma alatt bekövetkezett változások. Az évszázados, az ország elszegényedéséhez és széteséséhez vezető polgárháborút követően az olaj felfedezésével Venezuela varázslatos átalakuláson ment keresztül.

Gómez, aki 1908-ban szerezte meg a hatalmat, máig vitatott szerepet töltött be. Csaknem három évtizedre lett az ország elnöke, miközben elődei csak alig tíz évet ültek a hatalomban. 1930-ra Venezuela állam kifizette összes külföldi adósságát. A civakodó politikai erők a központi kormányzat alatt egyesültek, és az ellentéteket hivatásszerűen tompították a fegyveres erők.

A gazdagság mögött húzóóó jelenségek

A feltárás kezdeti szakaszaiban Gómez féllégális eszközökkel szerzett földet magának. Közben a kongresszus törvényt hozott arról, hogy az állam az altalaj törvényes birtokosa. Az Egyesült Királyságból, Hollandiából és az Egyesült Államokból érkező olajtársaságok képviselőit szívesen látták. A talajfelszín alatti gazdagság felfedezése hatalmas tőkebefektetést generált. Az 1922-ben és 1925-ben meghozott olajtörvények az ipari nagyhatalmak érdekei szerint készültek, lehetővé tették, hogy kijátsszák az adófizetést és megkerüljék a jogszabályokat.

Az iparban rosszul fizették a munkásokat, és rosszul is bántak velük, miközben Gómez családjának és szövetségeseinek adták a koncessziókat. A profit egyenesen az elnök zsebébe folyt.

Ez a korrupt, nepotista gyakorlat a végsőkig dühítette Gómez ellenzékét, akiket kategorikusan kizártak az érdemi politizálásból, és megakadályozták őket abban, hogy részesüljenek az olajkutak hasznából. Gómezt általában nem érdekelték az elméleti viták, de miként Maduro, úgy ő sem tűrte a más politikai nézeteket vallókat. A felkelőket bebörtönözték és koncentrációs táborokba vitték. Az idealista entellektüeleket paramilitáns csoportok terrorizálták. Fegyveres erőket küldtek az egyetemekre és az olajmezőkre, hogy megfékezzék a diákokat és a nyugtalan munkásokat. A döntéshozók politikailag margóra szorították a népesség többségét. Abban az időben, amikor úgy tűnt, hogy az egész világ a demokratikus berendezkedés irányába halad, Gómez vadállati és középkori tirannusi hírnévre tett szert. Mindennek ellenére Gómez modernizációval egybeforrt, totalitárius uralma hozta meg a változást. Távírvonalakat állítottak fel, így az állam titkos ügynökei folyamatosan tudták követni az összeesküvéssel gyanúsítottak mozgását. A politikai foglyok kényszermunkában építették az utakat: 5600 kilométernyi közút szelte át a megosztott országot. A filmstúdiók propagandafilmeket forgattak a mezőgazdaság és az ipar fejlődéséről, hogy ezzel is Gómezt népszerűsítsék.

Feudális jellege ellenére Gómez diktatúrája modern politikai rendszer volt. Az olajipar szilárd növekedése 1935-ben bekövetkezett haláláig biztosította Gómez uralmát, eltekintve az 1930-as évek gazdasági válságát követő visszaeséstől. Ez készítette elő a rezsim jövőbeli stílusának dísztétét. Gómez politikai arénából való távozása után a közösségből kirobant a düh és a frusztráció. 1936 februárjában, az átmeneti kormány uralmának második hónapjában Caracast ostrom alá vették a tiltakozók. Az állam, miután elveszítette erős emberét, kénytelen volt engedni a tömegek követeléseinek és vágyainak. Lazítottak a szakszervezet-ellenes törvényeken, és az állam feladatainak sorában a társadalmi jólét megteremtése előkelő helyre került, de a liberális értékeket autokratikus gyakorlattal ötvözték. Ezt a furcsa politikai zagyvalékot melegítették fel újra meg újra a 20. század folyamán hatalomra került politikai vezetők, akik személyes vállalkozásukként irányították az országot. Egy sor, a politikai spektrum egész területéről összeollózott, hibrid ideológiát testesítettek meg, amelyekben csak az olajfüggőség és a katonai erőszak által fenntartott abszolutizmusra való hajlam volt közös: ez képezte a nemzetalkotó és egyben a nemzetet megtörő erőt. És ez az, ami egy évszázaddal későbbi, legextrémebb megnyilvánulási formájában elúzi ebből az olajban gazdag országból a milleniumi generációt. 🌐

Rebecca Jarman a Leedsi Egyetem tanára

Történelmi hírek

1 MAJDANECKE UKRAJNA

Sűrűsödik a homály

Ukrán régészek 13 „megastruktúrát” találtak, amelyekről úgy vélik, közösségi gyülekezőhelyek lehettek a rézkorban. Több mint 5000 évvel ezelőtt Majdanecke település 3000 lakhelyén a Tripolje-kultúrához tartozó emberek élhettek. A németországi Kieji Egyetem szakértői és Borisz Grisenko, a Kijevi Egyetem és az Ukrainai Tudományos Akadémia munkatársa szerint a települések kezdetben centralizálódtak, majd később kisebb települések alakultak a helyükön.

Megastruktúrákat ástak ki Ukrajna középső részén, Majdaneckében, ahol 1000 ember is élhetett

2 ROTTERDAM HOLLANDIA

Díszes korona

Két évtizedes lappangás után visszakerülhet Afrikába egy 18. századi etiópiai korona. A vallási jelképekkel díszített páratlan koronát Sirak Asfaw fedezte fel 1998-ban rotterdami lakásában, az egyik látogatója poggyászában. Sirak elmondta a hatóságoknak, úgy döntött, hogy mindaddig tartja elrejtve a királyi ékszert, amíg biztonságosan visszaadhatja annak az országnak, ahonnan származik. 2018-ban, miután Abiy Ahmed lett Etiópia miniszterelnöke, és Nobel-békedíjjal is jutalmazták, úgy érezte, elérkezett az idő.

A páratlan etiópiai koronát, amely valószínűleg a húsz fennmaradt ékszer egyike, egy rotterdami lakásban hagyták

3 KENTUCKY EGYESÜLT ÁLLAMOK

A tekercsek titka

A Vezúv i. e. 79-es, Pompeiit eltemető kitérő során elszenesedett római tekercsek szövegét a tudósok és a régészek röntgensugár és mesterséges intelligencia segítségével akarják elolvasni. Az ókori könyvtárban fennmaradt tekercsek túlságosan törékenyek ahhoz, hogy kiterítsék őket. A Kentucky Egyetem kutatói remélik, hogy nagy energiájú röntgensugarakat és algoritmusokat alkalmazva el tudják olvasni az írásokat. A csoport először két tekercset vizsgál meg, és ha sikerül a művelet, még 900 kéziratos titka vár megfejtésre.

A tudósok most a Vezúv i. e. 79-es kitérő során eltemetett herculaneumi könyvtárból származó tekercseket tanulmányozzák

A Robinsón Crusoe-szigeten veszélyes kutatás indult a kalózok kincse után

4 ROBINSON CRUSOE-SZIGET CHILE

X jelzi a helyet

A régészeket és a környezetvédelmi szakembereket komolyan aggasztja egy milliomos által indított kalózkincs vadászat a Csendes-óceán távoli, chilei szigetén. Bernard Keiser több mint 20 évet töltött egy kincslet utáni hajszával – amelyről az a hír járja, hogy inka ékszereket és aranszobrokat is tartalmaz. Úgy tudják, a kincset a spanyol kalóz, Juan Esteban de Ubilla ásta el 1714-ben. Keiser most engedélyt kapott, hogy nehézgépeket is használjon a Robinsón Crusoe-szigeten. Alejandra Vidal, a Nemzeti Műemléktanács régészeti kollégiumának chilei képviselője szerint „fennáll a veszélye, hogy a munkálatok következtében műemlékek vesznek el vagy károsodnak”.

5 ALULA SZAUÍD-ARÁBIA

Nem csak sivatagok

Az új kutatás célja, hogy többet tudjanak meg egy Szaúd-Arábia északnyugati részén található ókori kultúráról. A több mint 60 szakértő bevonásával megvalósított kétéves projekt az első mélyreható kutatás Al Ula sivatagi régiójában. A régészek remélik, hogy az eredmények feldolgozását követően többet megtudnak a nabateusokról, akik nagyjából i. e. 200 és 100 között éltek ezen a területen. A nabateus civilizáció – amely lenyűgöző kőemlékeket és drámai sziklasírokat hagyott hátra, utóbbiak közül a legismertebb a jordániai Petrában található – fontos központja volt Hegra, Madáin Szálihnél.

Nabateusok által sziklába vágott műemlékek Madáin Szálihnél, Szaúd-Arábia északnyugati részén

6 TOKIÓ JAPÁN

Fokozódó feszültség

Dél-Korea követeli, hogy Japán „felkelő napos” zászlaját ne szerepeltessék az olimpián. A dél-koreai hivatalok a zászlót – amelyet a japán császári hadsereg használt a második világháború idején – a náci horogkereszthez hasonlították és „a világbékét és az emberszeretetet hirdető olimpiai eszme szándékos meggyalázásának” nevezték. A tokiói szervezőbizottság kijelentette, hogy a zászló széles körben használatos Japánban, és „nem jelent politikai állásfoglalást”.

7 POVERTY BAY ÚJ-ZÉLAND

Felfedezés és hasznosítás

A britek hivatalosan kifejezték sajnálatukat James Cook kapitány maori emberek ellen elkövetett bűntettei miatt. Nem sokkal azután, hogy hajója, az *Endeavour* 1769-ben kikötött azon a ponton, amelyet ma Poverty Bay-nek nevezünk az Északi-szigeten, Cook legénysége több bennszülöttet megölt, köztük a törzs vezetőjét. Lara Clarke főmegbízott maorik egy csoportjával részt vett a megemlékezésen, és kijelentette: „Önöké, a megöltek leszármazottaié minden együttérzésem, mivel tudom, hogy a fájdalmat nem csillapítja az idő.”

BRIDGEMAN/ALAMY

A festményen James Cook kapitány hajója, az *Endeavour* látható, amely 1769-ben kötött ki Új-Zéland északkeleti partján

tercer dia vicio	
cuarto dia sufes	
quinto dia vicio	
seis dia vicio	
septimo dia pedernal	
ocho dia sol	

primo dia vicio					
segundo dia mona					
tercer dia vicio					
quarto dia cana					
quinto dia figure					
sesto dia aguita					

Az aztékok

– ahogyan ők látták saját magukat

Amit eddig tudtunk, képzeltünk Közép-Mexikó bennszülött népeiről, azt nagyrészt a spanyol hódítók és a gyarmati telepések írásos beszámolóiból tudjuk. De ha az aztékok saját dokumentumait vesszük szemügyre, mondja **Camilla Townsend**, akkor egészen más kép rajzolódik ki

Csodák napjai

A spanyol hódítás idején készült, Codex Borbonicusként ismert, azték kézirat, lapozós képeskönyv bemutatja a naptári napokat, valamint (lenyúzott emberbőrben) Xipe Totec istent és a tollas kígyó, Quetzalcóatl-t. Spanyol nyelvű magyarázatokkal.

A mai Mexikót magában foglaló Új-Mexikó Amaquemecan nevű városának egyik jó módú családjában 1579-ben fiú született. Szüleitől a keresztény Domingo nevet kapta, de néha Chimalpahinnak is hívták, ami az ő nahuatl nyelvükön azt jelenti, hogy „egy pajzzsal rohant”. Ez volt a fiú ükapjának a neve.

A fiúnak boldog gyerekkora volt; vályogfalú szobák négy-szögletű épületegyüttesében nőtt fel, ahol a belső udvarban nők végezték a napi munka nagy részét, fontak, szőttek, tortillát sütöttek. Chimalpahin családja büszke volt arra, hogy rokonságban állt annak a Chalco királyságnak a nemességével, amelyhez Amaquemecan is tartozott. Chalco, melyet egy időre meghódítottak a közeli Tenochtitlánban (a mai Mexikóvárosban) élő aztékok, később e nép szoros szövetségessé vált. Együtt uralták Mexikó központi völgyét, s az aztékok még a környező vidék nagy részét is kormányozták. Amaquemecan az 1580-as években már a stagnálás jeleit mutatta, de Chimalpahin jól tudta, hogy a város komoly tényező volt az azték birodalom napjaiban.

Chimalpahin szerette a nagyanyját, aki az 1530-as években, a spanyolok megérkezését követő időszakban volt gyerek. Tele volt érdekes történetekkel, s azokat szívesen hallgatta az unokája. Mesélt a régi szép napokról: a nagy lakomák nyárson sült vadmadarairól, a mézes forró csokoládéről, az esti dobolókoncertekről és a kagylóhéjak kísérteties zenéjéről. De visszaemlékezett a szörnyű aszályokra és a saját szülei korában zajlott háborúkra is, amikor az aztékok kiterjesztették a hatalmukat és erőforrás-bázisaikat, s így a völgyük népének nem kellett többé az éhínségtől tartania.

Voltak más témák is, amelyekről a nagymama nem sokat beszélt, mert a fiú már buzgó keresztény volt, és imádta a szerzetes tanárait is. De tudta, és nyilván megsúgta az unokájának, hogy a város nagy templomát egy olyan, régi templompiramis helyén építették, ahol a fontos ünnepnapokon alkalmanként hadifoglyokat is föláldoztak, azt remélve, hogy ezzel elnyerik a saját isteneik kegyeit. De hát a dolog nem működött, a régi papok nagyot tévedtek ebben a dologban, s a nagyfiú mindig is szomorúan gondolt vissza erre.

A nagymama megmutatta a fiúnak a régi, festett históriáskönyvet, melyet a tehetséges mesélők és énekesek használtak memóriarősítőként, hogy megkönnyítse számukra a népi történetek dramatizált előadását a tábornózes esteiken. Egy másik rokon néhány régi pergament mutatott neki, melyeken latin betűkkel írták le a nahuatl szavakat. A szerzetesek legkorábbi, még Chimalpahin nagymamájának a generációjához tartozó tanítványai örömmel használták új, fonetikus írástudásu-

A fiú nagyanyja mesélt a nagy lakomák nyárson sült vadmadarairól, a mézes forró csokoládéről, az esti dobolókoncertekről és a kagylóhéjak kísérteties zenéjéről

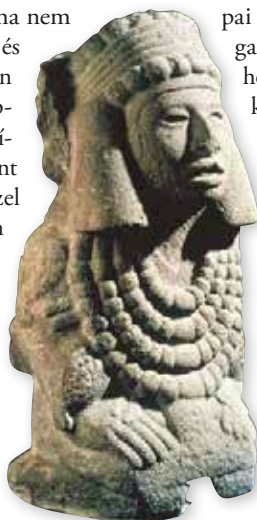
kat az addig csak szájhagyomány útján terjedő régi történetek leírására. A fiút elbűvölték ezek a sárguló, régi papírok, soha nem felejtette el őket – és azokat a padlásszobákat sem, ahol nézegette őket.

A templom és a város

Amikor az immár egyre gyakrabban Domingónak hívott Chimalpahin 11 éves lett, Mexikóvárosba ment tanulni, és dolgozni az egyháznak. Szerette meg-meglátogatni a két jaguárt, melyeket szép ketreceben tartottak a kormányzói palota mellett, nem messze attól a helytől, ahol egykor Montezuma azték uralkodónak volt az állatkertje. A fiú följegyezte a naplójában, hogy mennyire elszomorította őt, amikor a jaguárokat elvették, aján-dékul a spanyol királynak.

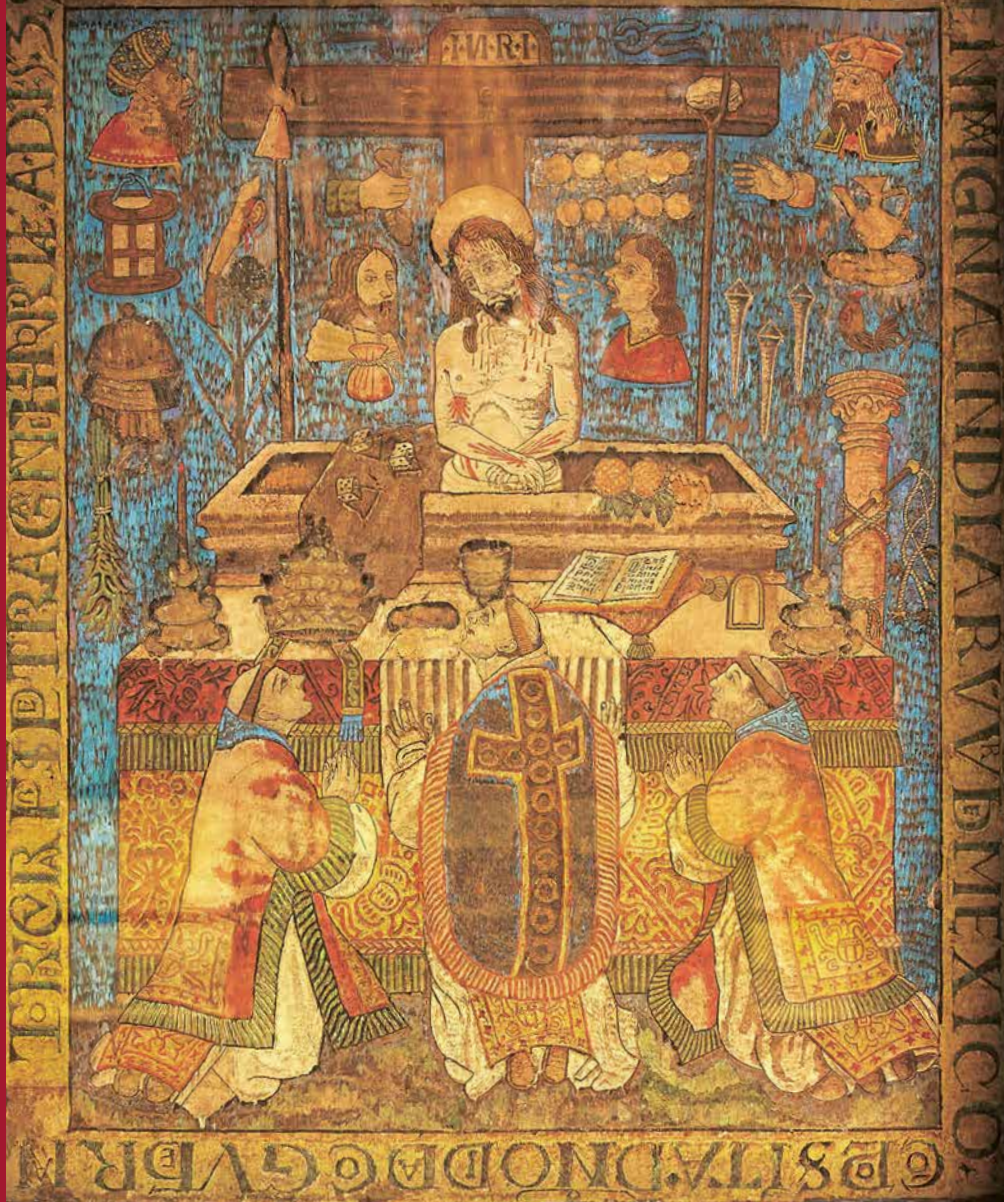
Ennek ellenére a fiatal Domingo jól érezte magát Mexikóvárosban. Élvezettel olvasta és tanulmányozta a híres európai szövegeket (Szent Ágoston volt a kedvence), és boldogan terjesztette Isten ígését, mert tanítói biztosították őt, hogy Isten előtt minden ember egyenlő. Alig 16 éves korában már annyira érettnek tartották, hogy kinevezték a kis San Antonio Abad templom gondnokává, amely annál a városkapunál állt, ahol Montezuma és Hernán Cortés 1519-ben először találkoztak. Domingót továbbra is élénken foglalkoztatta népének története, és szenvedélyesen kezdte gyűjteni a még fellelhető benszülött történeteket, a Chalco és a mexikóvárosi aztékok múltjával kapcsolatos anyagokat is. Amikor hazalátogatott Chalco-ba, ott is elkezdte gyűjteni az írásokat – azokat is, amelyeket gyerekkorában látott.

Domingo apját és anyját is elvitte az 1600-as évek elejének egyik szörnyűséges járványa, amikor több betegség egyszerre támadt az emberekre. Ezek haltak meg. Az előző három generáció idején oly drámaian csökkent az őslakos népesség lélekszáma az európai betegségek terjedésével, hogy sokan – spanyolok és helybeliek egyaránt – úgy vél-

A tűnődő bálvány

Chalchiuhtlicue szobra a Kolumbusz előtti időkből. A víz és a termékenység azték istennője igazi hatalmasság volt a gyakran aszályok sújtotta vidéken

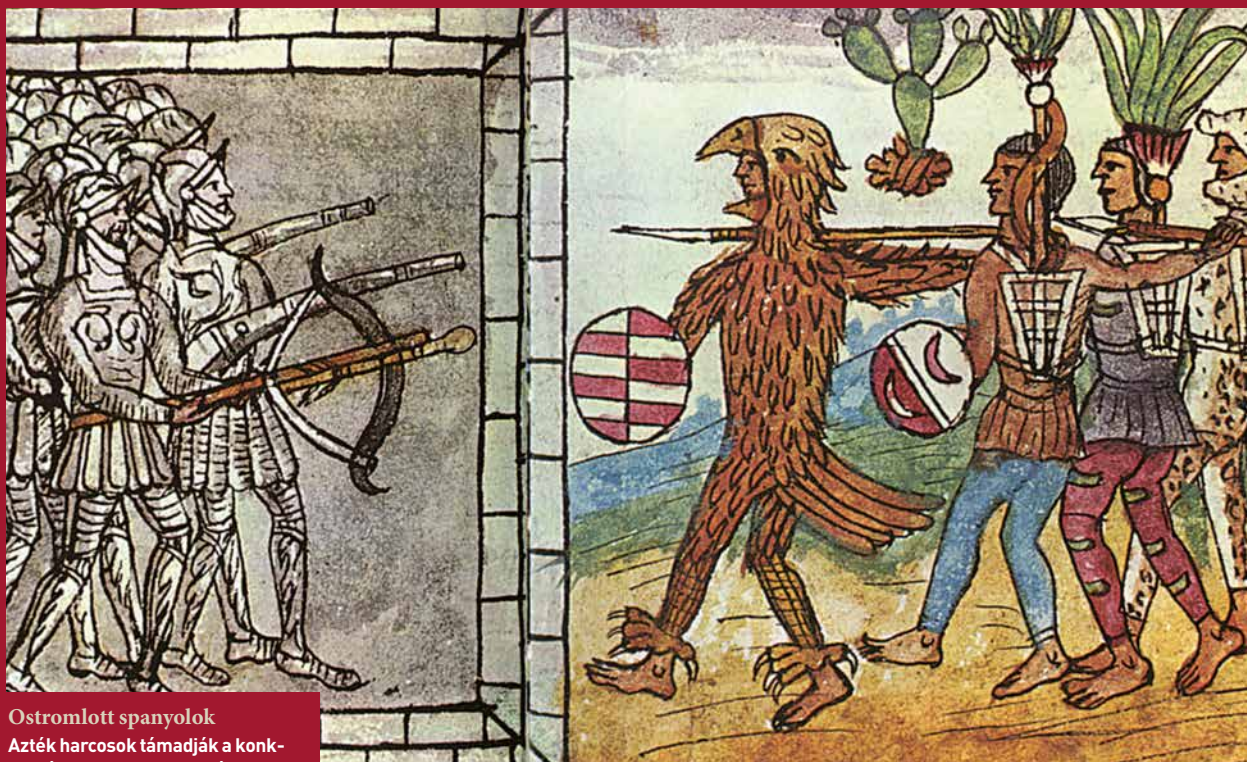
Vegyes a kép
Szent Gergely miséje. Mexikóvárosban 1539-ben készült festmény, amely ötvözi a hagyományos bennszülött és az európai technikákat és motívumokat, például a színjátékos tollakat (az azték művészet gyakori díszítőelemét) és az aranyos lepleket

Elűzni az aszályt Aztek szertartás madarak feláldozásával a gyakori és borzalmas pusztításokkal járó aszály távoltartására. Illusztráció a 16. századi Tovar Kódexben

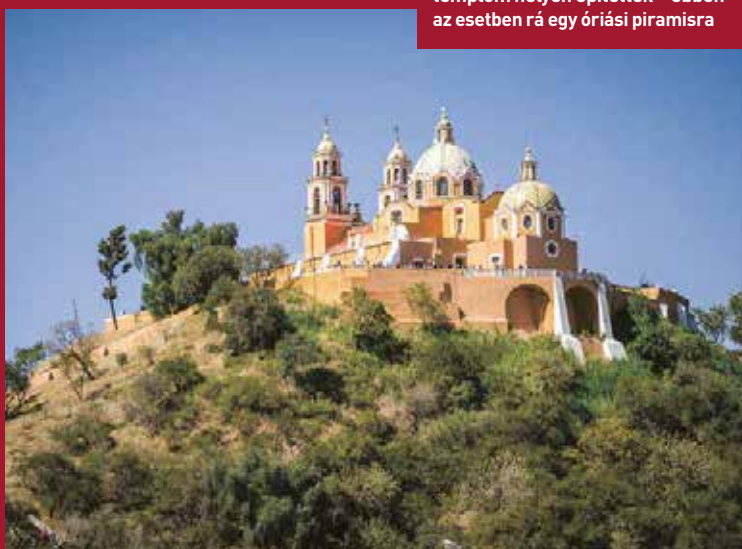
Aztek járvány Tenochtitlán himlős lakói egy 16. századi ábrázoláson. Az európaiak által az Újvilágba behurcolt fertőzésekbe a spanyol hódítás után az őslakosok tömegei haltak bele

Ostromlott spanyolok
Azték harcosok támadják a konkvisztádorokat a Diego Durán szerzetes által 1581-ben összeállított történeti munka egyik ábrázolásán. Durán, másoktól eltérően, helybéli forrásokra támaszkodott

A templomon épült templom
Iglesia de Nuestra Señore de los Remedios a Mexikóvárostól délkeletre lévő Cholulában. Az Újvilág sok spanyol gyarmati templomához hasonlóan ezt is egy prekolumbiánus templom helyén építették – ebben az esetben rá egy óriási piramisra

A székesegyházat egy olyan templompiramis felső részére építették, amelyen alkalmanként foglyokat áldoztak fel a régi istenek kegyeinek elnyeréséért

GETTY IMAGES/ALAMY

Élet a szigeten

Mexikóváros térképe egy 16. század közepén készült spanyol atlaszból. Új fővárosukat a gyarmatosítók Tenochtitlán azték város helyén építették fel, melyet a hódítás során leromboltak, és elpusztították az érkezésük előtti időkből származó írásos emlékek többségét is

ték, az őslakosok egyszerűen ki fognak pusztulni. Domingo is lehetségesnek tartotta ezt. Az viszont teljesen világossá vált számára, hogy jóformán egyetlen ember sem maradt már, aki még érti a hódítás előtti évek festett, képrásos történeteit, és relative kevesebben voltak még azok is, akik helyesen tudták értelmezni az európai betűkkel vagy európai nyelvre átírt történeteket, mert azoknak a stílus nagyon eltért az európai szövegektől. Esténként, amikor már befejezte a templomi munkáját, Domingo nekilátott összeszedni a még fellelhető összes történetet, és átmsolni azokat egy gyűjteménybe. Nahuatl nyelven írt, és egyre gyakrabban kezdte „Chimalpahinként” szignálni az írásait.

Vereségből győzelem

A források kínálatából Chimalpahin egyik kedvenc története „Pajzsvirágról”, egy 13. század végén élt hadúrnak a lányáról szól. (Akit néha a még harciasabb, „Pajzshordozó Virág” néven is emlegetnek.) Felmenői az előző században jöttek az északról érkező migránsok utolsó hullámával, a mai Arizona és Új-Mexikó régiójából. Amikor megérkeztek Mexikó központi völgyébe, azt látták, hogy a legjobb földek már mind foglaltak, ezért elszegődtek más, háborúzó városállamokhoz zsoldosnak, hogy valahogy megéjtsanak megéljenek. Pajzsvirág apjának végül elege lett az egészből. Hadat üzent Culhuacannak, az egyik nagy

hatalmú városállamnak, gondolván, hogy területet foglalhatnak, ha az ő népe győz.

Vesztettek. A rabságba került sok nő között ott volt Pajzsvirág is. És kiválasztották, hogy majd feláldozzák – ami elég meglepő volt, ugyanis a rituális gyilkosságok áldozatai majdnem mindig férfiak voltak. De az ellenségeik elbizonytalanodtak, halogatták a dolgot, nem igazán volt kedvük hozzá. A lány pedig bátran viselkedett – nagyon is bátran. Odakiáltotta fogva tartóinak, hogy hozzák már neki a tollakat és a krétát, az emberáldozat rituális kellékeit. Mert ő majd felékesíti magát, mondta, és végigcsinálja azt, amit az ő gyáva ellenfelei nem mernek megtenni. Végül odaadták neki a kért dolgokat, s amikor meghalt, még odakiáltotta gyilkosainak: „Calhuacan népe! Én most oda megyek, ahol az én isteneim laknak. S az én népem leszármazottai mind nagy harcosok lesznek – meglátjátok!”

Halála után a culhuák eltüntették kiontott vérének és hamvainak a nyomait, de a szavai által keltett rettegést már nem tudták eltüntetni. Pajzsvirág népe pedig nekilátott megteremteni a csodálatos azték birodalmat. Ő volt az, aki lelkesítette őket, hogy harcoljanak a jövőjükért, győzzék le a félelmeiket, szabaduljanak ki a rabságból és a szegénységből, s éjjel-nappal dolgozzanak, hogy nagy tetteket hajtsanak végre. Chimalpahin azt írta, hogy Pajzsvirág igazi nő volt, és ezt valóban így is gondolta.

Chimalpahin több mint két évtizeden át írt, abban az idő-

Örökség, rokonság és nevetés

Az őslakos forrásokból kiderül, hogy az aztékok élete nem is különbözött oly nagyon a miénktől

Hagyományos viseletű azték nők egy korabeli ábrázoláson

Az aztékoknak megvolt a saját történelmük

Az őslakos krónikákból kiderül, hogy a hódítás előtt az aztékoknak megvolt a maguk jól dokumentált történelme, benne a háborúkkal, a királyok felemelkedésével és bukásával, a politikai házaságokkal, palotaintrikákkal és kivégzésekkel. Mindig a férfiak uralkodtak, de fontos szerep jutott a nőknek is, mert egy olyan társadalomban, ahol a királyfiaknak több feleségük is volt, roppant bonyolulttá vált az utódlás kérdése. Vajon melyik feleségnek elég erős a családi háttere ahhoz, hogy az ő fia legyen a trónörökös? A politikai intrikák sosem értek véget. VIII. Henrik valószínűleg ismerősen találta volna ezt az egészet.

E források nélkül hajlamosak vagyunk azt hinni, hogy az aztékok története a múlt kódéba vész, vagy hogy ez a nép változásmentes világban élt. De ezekkel a forrásokkal legalább két generációról történelmi tények állnak rendelkezésünkre – a hódítás előtti időből.

Fontos volt a kölcsönös tisztelet

Az aztékok oly sok más városállamot vagy *altepetlet*-et hódítottak meg, hogy jogosan beszélhetünk a „birodalmukról”. Hatalmuk csúcspontján nem túrtek el semmiféle ellenkezést, ezért nehezen tudjuk elképzelni róluk, hogy nagyra tartották és gyakorolták volna a kölcsönös tiszteletet. De a bennszülött források elárulják, hogy akárcsak a nahuatl nyelvű összes kultúra esetében, a társadalom minden csoportját bevonták a közügyekbe, és vigyáztak, hogy egyiket se terheljék túl.

Népük történetének bemutatására például minden körzet kijelölt egy előadót, aki kiállt a többiek elé, és az interpretációsorozat egyik tagjaként elmondta az eseményekről a saját verzióját. És minden körzet a megfelelő sorrendben részt vett a bajok elhárításában, például a helyi templom renoválásában vagy a náddal-sással benőtt kikötő megtisztításában. Néhány nahua városállamban pedig még a törzsfőnöki posztot is sorban egymás után kapták meg a különböző családi klánok.

Aztékok a csatában; 19. századi ábrázolás. Ez a kultúra ismerte a könyörületesség erényét is

Szerették megnevetetni egymást

Régészeti leletek azt a benyomást kelthetik, hogy az aztékok komor, barátságtalan emberek voltak, s ez bizonyos vonatkozásban és bizonyos szituációkban igaz is lehet. De a nahuatl nyelvű forrásokból kiderül, hogy szerették a tréfálkozást is. A régmúltat felidéző történetmitoszokban az egyik leggonoszabb király, aki szörnyű viszályokba és háborúkba hajszolta bele a népet, a „Huemac”, vagyis „Nagy Ajándék” gúnynevet kapta. Hát, tényleg egy *ajándék* volt ő! De nem csak királyok kaptak vicces neveket. Egy kislány például annyira utálta a fürdőket, hogy az „Ő Nem Hal” becenevet érdemelte ki.

A másik történet egy helyi törzsfőnökről szól, aki majd megőrült, amikor megérkeztek az ellenségei, és gonoszkodásból elkezdtek kacsát sütni, s a finom pecsenyeillat fölszállt hozzá a dombtetőre, ahol ő korgó gyomorral várakozott. A történelmi előadásokra összegyűlekezett közönség mindig jól szórakozott az ilyen anekdotákon.

Azték kép a himlő áldozatairól. Ez a betegség egész településeket tudott eltüntetni

Féltek a járványoktól

Az európai betegségek nagy pusztulást hoztak az Újvilágra, mert az ottani népeségben nem alakult ki semmiféle immunitás a behurcolt kórokozókkal szemben. A himlőnek különösen magas volt a halálozási rátája, s elsőként a közép-amerikaiak szenvedtek tőle. A nahuatl nyelvű források szerint, még a hódítás előtti időkben, ha valaki haldoklott, akkor a körülötte lévők elsősorban arról igyekeztek

gondoskodni, hogy az illető szerettei és utódai majd megőrizték az ő emlékét. Ezért, amikor a járvány tömegével szedte áldozatait a gyermekek körében, lerombolva a reményt is, hogy nekik még leszármaragzottjaik maradhatnak, akkor a fájdalom elviselhetetlenné fokozódott. Egy későbbi, immár számárköhögés-járvány idején valaki listát készített, név szerint felsorolva az ő településén az összes áldozatot; egy vasárnap pedig ezt jegyezte fel: „Ma nem halt meg senkinek a gyereke.”

Azt tanultuk, hogy az aztékok kegyetlen, primitív emberek voltak – de a forrásokból kiderül, hogy szerették a tréfálkozást és a lebilincselő történeteket

ben, amikor számos, szintén nahuatl nyelvű társa ugyancsak elkezdte lejegyezni elődei történetét a még rendelkezésükre álló régi források alapján. Családjaik aztán még hosszú évekig őrizték ezeket a dokumentumokat, de a 18. században sok őslakos krónikás leszármazottjai már eladogatták őket európai gyűjtőknek. Egy részük Mexikóvárosba került, mások pedig Spanyolországban, Franciaországban vagy Angliában kötöttek ki. Chimalpahin legfontosabb írásai közül néhányra az 1980-as években a Cambridge University könyvtárában bukkantak rá; ezeket 2014-ben visszaszállították Mexikóba, s ma az Instituto Nacional de Antropología e Historia őrzi őket. Chimalpahin korabeli lejegzéseit lefordították angolra, s el lehet olvasni őket a James Lockhart, Susan Schroeder és Doris Namala által szerkesztett *Annals of His Time: Don Domingo de San Antón Muñón Chimalpahin Quauhtlehuauhtzin* (Stanford, 2006) című kötetben.

Újraolvassák a krónikákat

A kutatók eleinte nem sokat foglalkoztak az általuk „bennszülött krónikának” nevezett forrásművekkel, mert nyugati szemmel ezek nehezen olvashatóak voltak. Néhány részletet lefordítottak belőlük európai nyelvekre, de még így is furcsának tűntek, és nem sok hasznukat vették néhány esemény időpontjának és néhány király nevének megállapításán kívül.

Csak a legutóbbi generációnak sikerült jobban kiigazodnia rajtuk, amikor a kutatók nemcsak egy krónikát tudtak már elolvasni, hanem egész sorozatokat is, és jobban értették már a klaszrikus kori nahuatl nyelvet is – részben azért, mert a helyiekhez fordultak segítségért. Most már értjük tehát a motívumokat, és felismerjük a történetmesélés nahuatl módjait. Amikor a történeteket a maguk idejében elmesélték, akkor a hallgatóság értette őket, és nem vagy csak alig volt szükség magyarázatokra, de manapság keményen kell dolgoznunk, hogy megértsük, mi mit jelent. Chimalpahin is kiegészít bennünket az anyaghoz itt-ott csatolt megjegyzéseivel. Ő volt legtermékenyebb, de nem az egyetlen író.

Aztékoknak és szövetségeseiknek az ezekből a dokumentumokból kirajzolódó képe nem na-

Embrevő istenség

Kaniбал istennő ábrázolása a Fejérváry-Mayer Kódexben. Az aztékok valóban bemutattak emberáldozatokat, de nem voltak olyan brutális-vérszomjas népek, mint amilyenek a spanyolok leírták őket

gyon hasonlít arra, amilyenek a gyarmati kor spanyol szövegei leírták őket – márpedig a történészek egészen mostanáig főként ezekre a szövegekre támaszkodtak. A spanyolok azt akarták bizonyítani, hogy a közép-amerikai népek rászolgálták a legyőzöttségükre. Ráadásul, mivel nem beszéltek a helyi nyelveket, gyakran nem is értették, mi folyik körülöttük. Azt tanultuk, hogy az azték kegyetlen, primitív nép volt; el akartak pusztítani másokat, de hirtelen megvilágosodtak, hogy Cortés egy isten, s ezért belenyugodtak a hatalom átadásába.

Az aztékok viszonylag új jövevények voltak a régióban. Amikor megérkeztek Közép-Mexikóba, alig volt valamijük, földjük pedig semmi. Egy idő után kezdtek megnyerni néhány háborút, de az éhínség még mindig gyötörte őket. Végül hódító hadjáratot indítottak, aminek eredményeképpen ők lettek Mexikó nagy részének egyedüli urai. Hatalmi pozícióban lévő más népekhez hasonlóan néha ők is gonosz dolgokat műveltek, például sok hadifoglyot feláldoztak, fenyegető erődemonstrációként. Olyan népek tekintették magukat, amelynek tagjai mindig bátran viselkedtek, minden helyzetet ki tudtak használni, eszük ágában sem volt visszakozni, és nem hagyták, hogy valaki legyőzze őket. Beigazolták Pajzsvirág jóslatait.

A Chimalpahinéhoz hasonló szövegekből kiderül, hogy az aztékok szerették a tréfálkozást és a lebilincselő történeteket. A spanyolok megérkezése után Hernán Cortést egyáltalán nem tekintették istennek; pontosan tudták, hogy elvesztettek egy nagyon is emberi háborút. Történelmi ismereteik alapján megértették, hogy az egész „csak” egy szokásos, világi történet. A buzgó keresztény és jó ember Chimalpahin pedig tisztelte és csodálta az ő „pogány” őseit is, és minél többet tudott meg róluk, ez az érzés annál inkább erősödött benne. 🌐

Camilla Townsend

a Rutgers University (New Jersey) professzora és a *Fifth Sun: A New History of the Aztecs* (Oxford University Press, 2019) című könyv szerzője

A változás kora

Hogyan fejlődtek az idők során
a menopauzával kapcsolatos
elméletek és magyarázatok?

Susan P. Mattern nézett utána

Bármilyen furcsának tűnik is, az emberiség felét egy bizonyos életszakaszban elérő, testi-lelki kellemetlenségekkel járó állapotnak nagyon sokáig még csak saját neve sem volt. A „menopauza” kifejezést csak 1821-ben alkotta meg Charles-Pierre-Louis de Gardanne francia orvos. Igaz, a mögötte lévő koncepció nem az ő találmánya; amikor *De la ménopause, ou de l'âge critique des femmes* (A menopauza, avagy a nők válságos életszakasza) című könyve megjelent, az általa leírt teória már körülbelül százéves volt – csak éppen a neve hiányzott.

A doktorok 1700 körül kezdtek foglalkozni azzal az állapottal, amelyet így írtak körül: „a menstruáció vége, mint a különböző betegségek kezdetének ideje”; „a menstruáció megszűnése és az ezzel okozott problémák”; és „a periodikus vérfolyás megszűnése az élet hanyatló szakaszában, és a szervezetnek ebből a kritikus változásából fakadó rendellenességek”. Vagyis, arról a tünetegyüttesről és problémacsoportról írtak, amely az egyik nemet – a nőket – érinti súlyosan, egy bizonyos életkorban.

Ez nem az egyetlen, a professzionális medicinában és a közkultúrában is felismert ilyen szindróma volt. Sok tünetegyüttes állandó elemként szerepelt a korai modern európai orvostudomány fogalomkészletében; egyebek közt a „hisztériás fuldoklás” (melyet akkoriban több különböző néven is emlegettek), a melankólia, a nimfomania és a sápkór vagy „zöld betegség” (az az állapot, amely mutat bizonyos hasonlóságot a menopauzával, de főként a serdülő lányokat érinti). A sápkór a menopauzánál korábban, már a 16. században megjelent az orvosi szakirodalomban. Akkor az európai, vagy más, írott orvoslási hagyománnyal rendelkező kultúrákban gyakorlatilag még mindig nem beszéltek a menstruáció megszűnésével összefüggő szindrómáról.

A menopauza korai orvos-szakírói a frissen nevet kapott szindrómát tünetek és állapotok széles skálájával hozták összefüggésbe; ezek között találunk igen súlyosakat is. De Gardanne könyve több tucat olyan betegséget sorol fel, „amelyeket jellemzően a menopauza táján lehet megfigyelni”, egyebek közt a különféle lázakat, a sorvadást, a bőrfekélyesedést, a rákot, az aranyeret, a vérköhhögést, a májgyulladást, a görcsös-fájdalmas vizelést, az epilepsziás rohamokat és sok más is. Ugyanebben a korszakban több orvos is leírja az elvörösödés és verejtékezés eseteit, amelyeket ma leginkább hőhullámokként emlegetünk.

A menopauzával kapcsolatos ismeretterjesztő művek a 18. század közepén kezdtek megjelenni, „Tanácsok a negyvenéves nőknek” és hasonló címekekkel. A 19. században, amikor az orvosok jelentős felfedezéseket tettek az idegekkel kapcsolatban, és sok rendellenesség okait az agyban és az idegrendszerben kezdték lokalizálni, a viselkedési tünetek feltűnőbb helyet kaptak a menopauzáról szóló írásokban.

A menopauza korai orvos-szakírói a frissen nevet kapott szindrómát tünetek és állapotok széles skálájával hozták összefüggésbe; ezek között találunk igen súlyosakat is

Edward Tilt, az 1857-ben második kiadásban is megjelent angol nyelvű első menopauza-monográfia – *The Change of Life in Health and Disease* (Az élet változása egészségben és betegségben) – szerzője úgy vélte, hogy a menopauza alkoholizmust és mániás elme-zavart okozhat, de még gyilkos erőszakcselekményekre is készítheti a nőket. Tilt az első olyan orvosok közé tartozott, akik mennyiségileg is meghatározták a pácienseiknél megjelent tüneteket, melyek között a leggyakoribbak a hőhullámok, a vérzés, az „idegi alapú ingerlékenység”, a különféle fájdalmak voltak, és az a valami, amit ő „pszeudo-narkotizmusnak” nevezett el, az egyfajta szemivegetatív kognitív állapot. Felfogása szerint a menopauza az idegirritáció felfokozott állapota, melyben a nők egészsége sebezhető, de ha véget ér ez a periódus, akkor a nők még kifogástalan egészségben eltöltött, hosszú évekre számíthatnak.

Az orvosok a 18–19. században a menopauza okát a bővérűségben, később pedig az idegrendszerben vélték megtalálni. A 20. század elején megjelent az endokrinológia tudománya, amely már a hormonokat kutatta; azokat a biokémiai jelzőanyagokat, amelyek a petefészekben és más mirigyekben termelődnek, s a véráramlással eljutnak a test távoli régióiba is. A kutatók 1929-ben izolálták a legfontosabb női hormont, az ösztrogént; egy évtizeden belül pedig már elérhetőek voltak az ösztrogénpótló készítmények is.

A menopauzát újradefiniálták, hormonális problémaként, hosszú távon pedig tartós ösztrogénhiányként. Nem a tünetek és a szenvedések válságos, de csak átmeneti időszakának tekintették már, hanem a hormonhiány és a súlyos kockázatok tartós, patológikus állapotának. Nem gondolták többé, hogy a menopauza lecsengésével a nők egészségesek lesznek és szinte megfiatalodnak. Felismerték, hogy a petefészki ösztrogénnek fontos, egészségmegőrző szerepe van a felnőtt nő életének minden szakaszában, de a szervezet a poszt-reproduktív stádiumban már nem tud eleget termelni belőle – legalábbis így vélték az orvosok. A menopauzának ez az ösztrogénhiány-központú koncepciója még ma is jelentős szerepet játszik az orvostudományban.

A gyógyszerterápia azt ígérték, hogy az ösztrogénpótló termékek csodálatosan enyhítik majd azoknak a tüneteknek és állapotoknak a nagy részét,

A menopauzáról írott angol nyelvű első monográfia szerzőjének, Edward Tilt doktornak 1861-ben készült portréja. Tilt doktor pontosan leírta egyebek közt az „idegi alapú ingerlékenység” tüneteit

Kémcsőben, homályosan

Doktor vizsgálja egy nő vizeletét; 17. századi németalföldi festmény. Akkoriban már tudták, hogy a nőket időnként egy csomó kellemetlen tünet gyötri, egyebek közt a melankólia, a sápkór és a „hisztériás fuldoklás”; az egyik bevett diagnosztikai eljárás pedig a vizeletvizsgálat volt

Azt ígérték, hogy a nők a hormonpótló terápia segítségével megőrizhetik a fiatalságukat, az életkedvüket, a szellemi frissességüket és a szexuális vonzerejüket is

amelyeket az emberek akkor már kb. 200 éve menopauzával hoztak összefüggésbe. Egyesek még tovább mentek. 1966-ban Robert Wilson amerikai orvos (akinek a kutatásait az ösztrogénpótló terápia akkoriban legnépszerűbb készítményének, a Premarinnak a gyártói finanszírozták), *Feminine Forever* (Örökké nőies) című könyvével megváltoztatta a menopauzával kapcsolatos közbeszédet. Rémes képet festett arról, hogy milyen sors vár a nőkre a menopauza, „e súlyos, fájdalmas és gyakran megnyomorító betegség” után. Az ösztrogénnek a menopauzán túljutott nőkre gyakorolt hatását a diabéteszes betegeknek adott inzulin hatásához hasonlította, s azt ígerte, hogy a nők a hormonpótló terápia segítségével megőrizhetik a fiatalságukat, az életkedvüket, a szellemi frissességüket és a szexuális vonzerejüket is.

A 20. század közepén megjelent egy másik trend is – ez kifejezetten a depresszióval kapcsolta össze a menopauzát. A menopauza szindrómája már a felismerése legkorábbi szakaszában is magában foglalt viselkedési és pszichológiai tüneteket. A freudi pszichoanalízis időközben a búskomorsággal, a veszteségérzéssel és a gyöttrődéssel társította a menopauzát. 1944–1945-ben publikált, *The Psychology of Women* (A nők lélektana) című könyvével Helene Deutsch különösen nagy hatást gyakorolt. Epilógusát „A klimaktérium” témájával indítja, kijelentve, hogy „e funkció [a menstruáció] leállításával a nő befejezi a faj szolgálatát”. Ekkor már létezett az „involúciós melankólia” (vagy „involúciós pszichózis”) szakkifejezés annak a depressziós betegségnek a jelölésére, amelyről úgy gondolták, hogy az a menopauza kísérőjelensége.

A koncepció exportálása

A menopauza elmélete meghonosodott tehát az orvostudományban, és el is kezdett terjedni az egész világon. Amikor például Kínában a maoista kormány nekilátott „modernizálni”, vagyis egyáltalán létrehozni valamiféle egészségügyi rendszert (megalkotva a manapság „hagyományos kínai orvoslásnak” nevezett rendszert), akkor 1964-ben a hivatalos nőgyógyászati tankönyv második kiadását megtoldották egy újabb, a menopauzáról szóló fejezettel. Egyébként semmi nyoma, hogy a kínai orvoslás vagy a népi kultúra korábban már ismerte volna a menopauza mint orvosi probléma fogalmát.

Japánba a fogalom már valamivel korábban, a 20. század fordulóján táján eljutott, amikor az ország végeztetett az önként vállalt geopolitikai elszigetelődésnek, és megnyitotta a kapuit a nyugati tudományok előtt. Megalkották a *konenki* szak kifejezést a nyugati, s főként a német orvosi szakirodalomban leírt menopauza jelölésére. A kínaiak átvették a fogalmat, s a japán *konenki* mintájára megalkották a menopauzát jelölő saját szavukat, a *gengnianqit*.

Az az elképzelés, hogy a menopauza egy ösztrogénpótlással kezelhető hiánybetegség, az orvosok, például Wilson reményei ellenére nem állta ki

az idők próbáját. Az ösztrogénről kiderült, hogy nem ez lesz a beígért csodaszer. Az „involúciós melankólia” ösztrogénes gyógyszerrel hatástalannak bizonyult. A WHI (The Women’s Health Initiative) által elvégzett, széles körű vizsgálat kiábrándító eredményeit – tesztelték a hormonpótló kezelésben részt vett nőknél a terápia hatásait – már megfelelő módon publikálták.

Az az eljárás pedig, hogy hormonokat írjanak fel az egészségügyi problémák megelőzésére, logikusan következett az ösztrogénhiány okozta menopauza koncepciójából; az Egyesült Államokban csak 2002-ben 90 millió hormonkezelést írtak elő az érintetteknek. A WHI azonban befejezte tevékenységét annak az évnél az elején, mert már látszott, hogy a (hormon)kezelés többet árt, mint használ.

Manapság is sok kutató foglalkozik a vélhetően a menopauzával összefüggő fizikai, kognitív és viselkedési tünetekkel, de anélkül, hogy ismernék azoknak a teóriáknak és feltevéseknek a történetét, amelyekre az ő kutatómunkájuk támaszkodik. Az újabb antropológiai és pszichiátriai kutatások eközben módosíthatják a korábbi feltevések némelyikét. A modern kor elején leírt szindrómák nem pusztán elméletiek vagy képzeletbeliek voltak. Valóságos emberek szenvedtek valóságos problémáktól; írtak ezekről a leveleikben, a naplójukban, a doktorok pedig leírták az esettörténeteiket.

Ösztrogénpótló eticyclin. A 20. század közepétől nők millióinak írta fel ilyen gyógyszereket a menopauza tüneteinek enyhítésére

A kultúra azonban fontos szerepet játszott az általuk átélte testi-lelki jelenségek szavakba öntésében. Ma a transzkulturális pszichiáterek a (gyakran így nevezett) „kulturális szindrómákat” vagy „distressz-szindrómákat” tanulmányozzák, érdekes és meggyőző magyarázatokkal szolgálva a működésükről.

A menopauza-tünetegyüttesnek sok közös jellemzője van a világszerte ismert distressz-szindrómával. E szindróma tünetei éppen azok, amelyek átfedésben lehetnek a szorongás és a félelem pszichológiai hatásaival – az „üss vagy fuss” („*fight-flight*”) reakcióval, amit a szimpatikus idegrendszer általános izgalmi állapotának (*arousal*) is neveznek. Ez itt a tünetek széles skálája, benne egyebek közt az elvörösödési és a hőhullámokkal, a heves szívdobogásokkal, a fagyos végtagokkal, a mindenféle fájdalommal, alvászavarokkal, étvágytalansággal, falánksággal, gyomorpanaszokkal, reszketéssel, izomfeszültséggel, figyelem- és memóriazavarokkal és légzési nehézségekkel. A menopauzának tulajdonított, s pél-

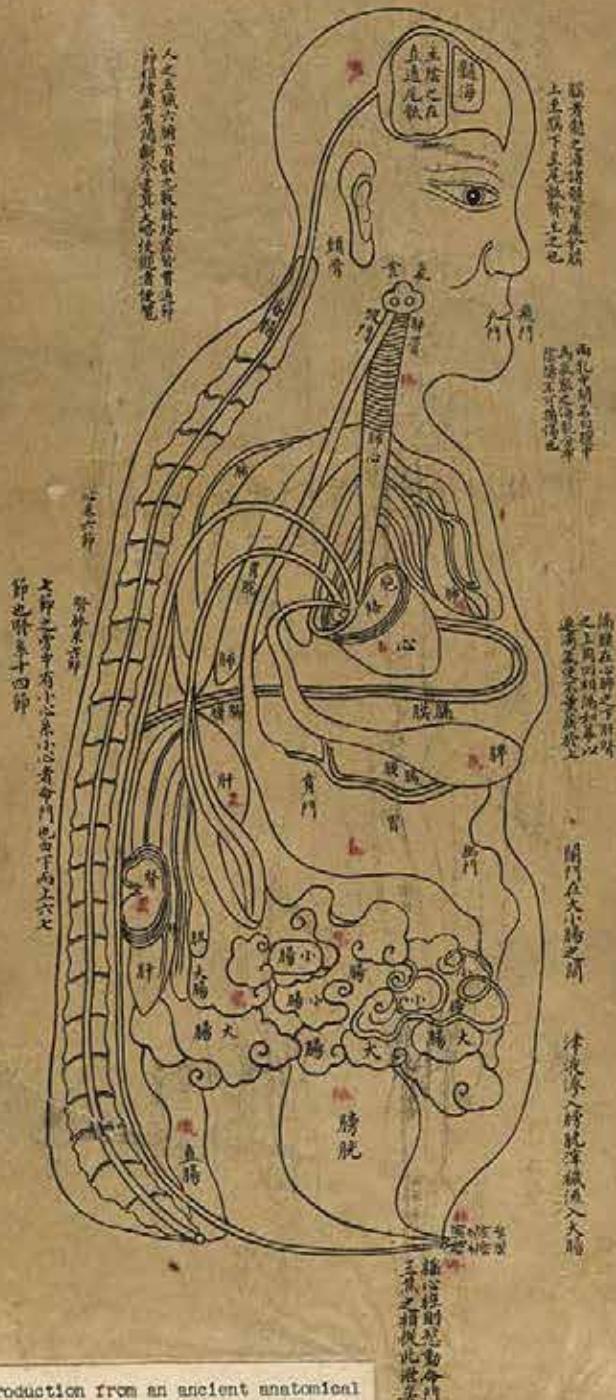
臟腑明堂圖

Belügyek

A női belső szerveket ábrázoló kínai anatómiai fametszet.

Nem sok nyomát látjuk annak, hogy a hagyományos kínai orvoslás a 20. század közepe előtt tudomást vett volna a menopauzáról

經言心者君主之官也神明出焉肺者相傳之官治節出焉肝者將軍之官謀慮出焉胆者中正之官決斷出焉腹中者臣使之官喜樂出焉脾胃者倉廩之官五味出焉大腸者傳導之官變化出焉小腸者受盛之官化物出焉腎者作強之官伎巧出焉三焦者決瀆之官水道出焉膀胱者州都之官津液藏焉氣化則能出矣凡此十二官不得相失也

Why Women DREAD Middle Age

Years of Misery and Depression Can be Avoided by Taking Dr. Williams' Pink Pills at this Critical Time

Fatigue is the woman who passes through the trying years of middle age without suffering. At this period of life most women experience a strange lethargy, a tired-out, weary feeling, and it seems that the system is crying out for rest.

This is not all. Many suffer also from nervous depression, get irritable and jumpy, and are assailed by headaches and nervous twinges.

Those who are at this difficult age should heed the experience of Mrs. J. Kuff, of 321, Wigham Lane, Abbey Wood, London, S.E., who states:—

"For over two years I have suffered severely from nerves, sometimes upon my passing through the 'change.' I constantly had terrible headaches and dizzy flashes, and my body became so fatigued that I dared not touch it because of the pain it caused. I felt nearly depressed and run down.

"In addition to my misery I had severe rheumatism in my back. In cold weather my face and hands became blue. I suffered from sleeplessness and always felt tired out.

"I tried all kinds of remedies, but they gave me indigestion, and I had to give them up.

"At length I resorted to Dr. Williams' Pink Pills, and from the first box I obtained great relief. Gradually my rheumatism disappeared; my headaches became less severe, and I began to sleep soundly. And now, after persevering with the pills, I can honestly say that I am a different woman. My nerves are firmer. The action of these wonderful pills has given warmth to my blood which I can assure you, especially in cold weather, I greatly appreciate. I now feel bright and high-spirited, and, indeed, full of life.

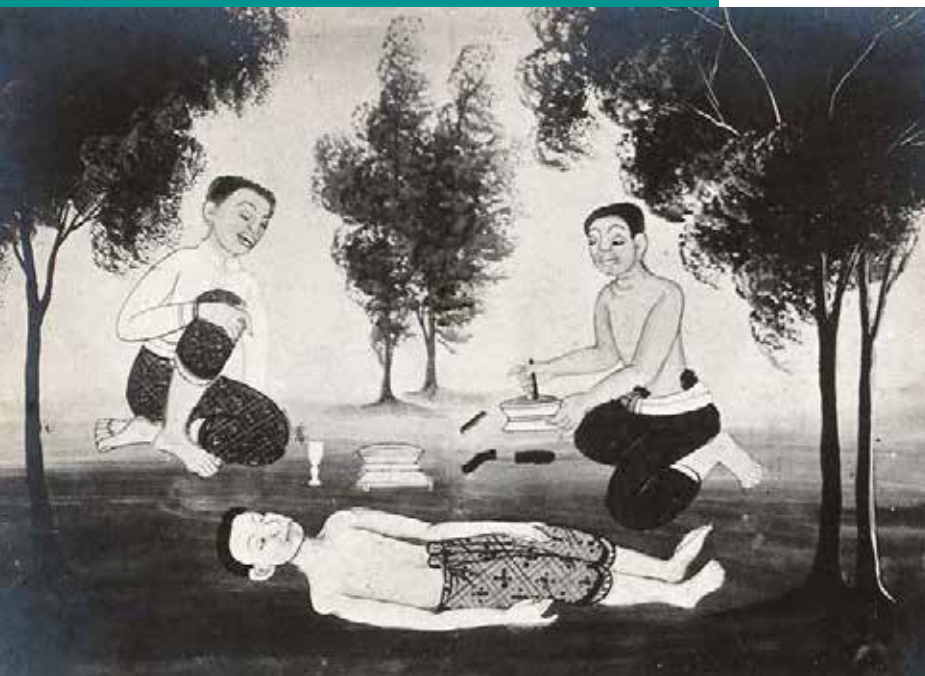
Truly Dr. Williams' Pink Pills are a great boon to sufferers of nervous disorders and to those women who have reached middle age. I feel I cannot recommend them strongly enough to all women."

Küzdelem a „változás” ellen 20. század eleji reklám magasztalja a Dr Williams Pink Pills nevű tablettát jótékony, a depressziót, a hőhullámokat és az „idegességet” csökkentő hatásait a „nehéz életkorba” jutott nők esetében

A vizsgálati adatok elemzése Egy nővér értékeli a Women's Health Initiative (kb. „kezdeményezés a nők egészségéért”) egyik résztvevőjének laboratóriumi leleteit. Ennek a nagyszabású amerikai felmérésnek az eredményei kérdéseket vetettek fel a hormonpótlási terápia hosszú távú alkalmazásának általános egészségjavító hatásával kapcsolatban

WELLCOME IMAGES/GETTY IMAGES/MARY EVANS

A tünetek behatárolása

Gyógykezelés egy khmer festményen. Az ebben a régióban különösen gyakori betegségek keltette félelem szülte-alakította Kambodzsában azokat a történelmi-kulturális gyökerű betegségdefiníciókat, mint például a *kyol goeu*, amelyet a korabeli hiedelmek szerint a létfontosságú „testszelek” áramlásának elakadása okoz

dául a kutatóorvosok tesztlapjain szereplő tünetek többsége ebbe a kategóriába tartozik.

A distressz kezelése

A distressz-szindrómák erősen kötődnek az arról alkotott, kultúraspecifikus (ún. *etnofiziológiai*) képzetekhez, hogy egyáltalán milyen testi-lelki állapotok léteznek, ezeknek mik a tüneteik, és mi okozza őket. Mert minden kulturális szindróma esetén az etnofiziológiai modellben a legjellemzőbbnek és a legfontosabbnak tartott tüneteket gyakran felnagyítja a rájuk irányuló figyelem és az általuk keltett aggodás. Így aztán az a szindróma igen sajátos formát ölthet. A kambodzsai *kyol goeu* szindrómáról például azt hitték, hogy a test lélegzésének elakadása okozza, gyakran a nyakban, s a nyakfájás a betegség egyik fontos jele, de még egy roham kiváltója is lehet. A *kyol goeu*hoz hasonló distressz-szindrómák gyakori jellemzői szélütésre vagy szívinfarktusra emlékeztető rövid, epizodisztikus rohamok – amilyen például a nyugati pszichiátriában definiált pánikroham –, a szimpatikus idegrendszer általános izgalmi állapotának akut és gyorsan súlyosbodó tüneteivel (heves szívdobogás, légzési nehézségek, verejtékezés vagy hidegrázás stb.).

A kulturális szindróma másik meglepő példája a „hisztériás fuldoklás” ógörög koncepciója – ez a fogalom korán, már az i. e. 3. században megjelent, és legalább ezer évig fontos szerepet játszott, mert az orvos-enciklopédisták megőrizték és korszerű-

sítették az ezzel az állapottal kapcsolatos ismereteket. Az az elképzelés, hogy a női méh (görögül *hüsztere*) vándorolni képes a testben, ebben az egész időszakban jelen van a görög orvosi írásokban és a népi kultúrában is – például a méhet helyben maradásra kérlelő amuletteken. A fulladói rohamoktól szenvedő nők komolyan azt is hitték, hogy megfojtja őket a saját méhük, és az elevenen élő hagyomány le is írja, hogy miféle következmények jöhetnek még – ebben az esetben eszméletvesztés, végtagremegés, nagyothallás, beszédképtelenség és hasonlók. A hisztériás fuldoklás korai vagy krónikus jelei között előfordulhat az izomfeszülés, a fejfájás, a fáradtság és a szédülés is.

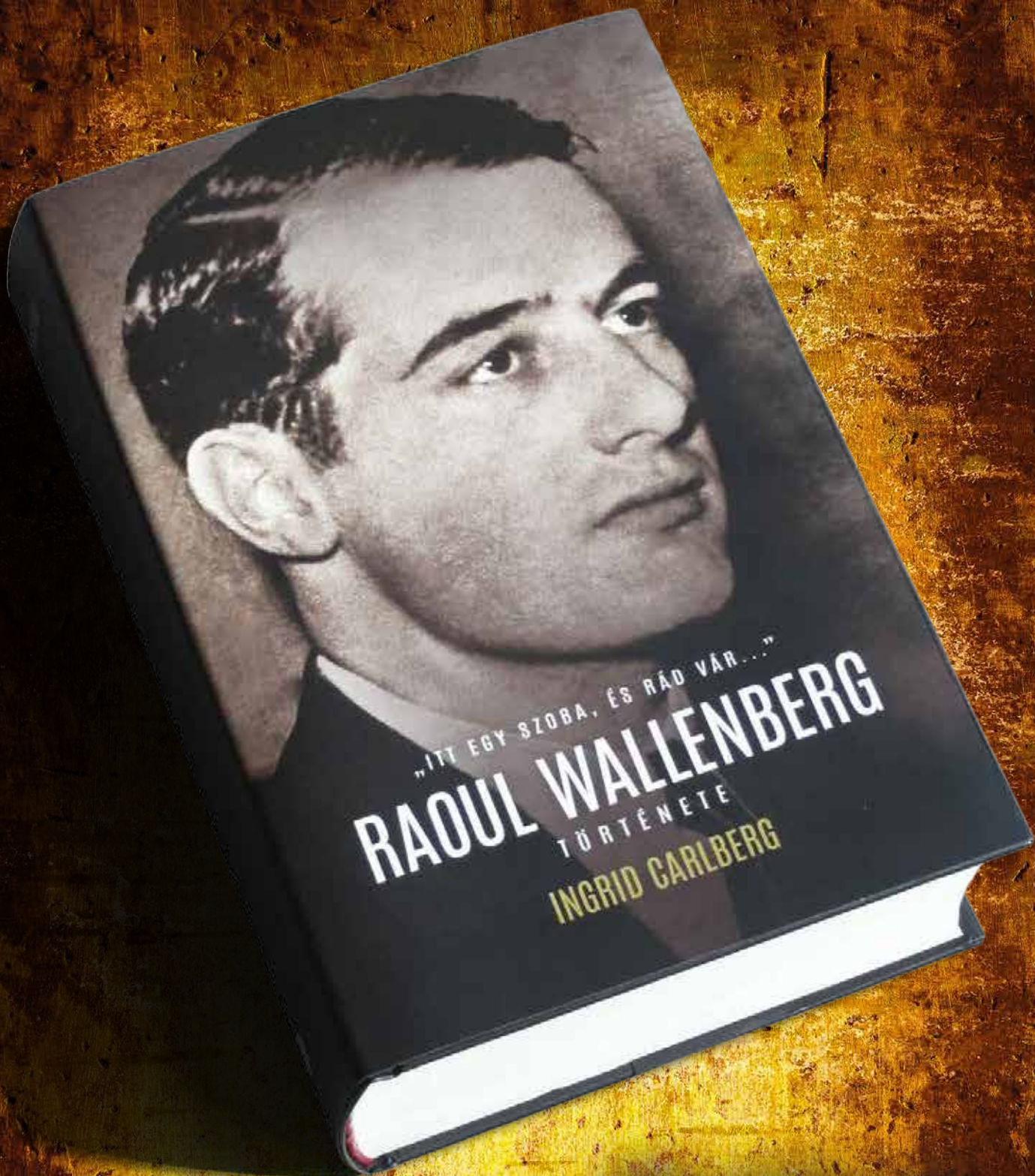
Mivel a hisztériás fuldoklás krónikus és akut tüneteit is sajátos módon súlyosbította a szimpatikus idegrendszer általános izgalmi állapota (*arousal*) – és a fulladás

érzése is egy általános, minden kultúrában létező tünete az erős szorongásnak –, valószínű, hogy azok a régi írások egy valós, a modern *kyol goeu*hoz és más kulturális szindrómákhoz, s bizonyos értelemben a menopauzához hasonló jelenségről számolnak be.

A nyugati orvostudomány ismeri és elismeri a menopauzának nevezett állapotot, olyan, az ösztrogénszint ingadozása vagy elégtelensége által okozott kísérőtünetekkel, mint például az alvászavarok, az ingerlékenység és a különféle fájdalmak. Azt hallottuk, hogy a menopauza ilyen érzeteket és tüneteket idézhet elő, ezért hajlamosak vagyunk könnyebben figyelni rájuk, és tudatosan vagy öntudatlanul összefüggésbe hozni őket a „menopauza” kulturálisan megalkotott jelenségkörével. S az ilyen tüneteket könnyedén súlyosbíthatja az erős szorongás, ezért jellemző módon egyre gyakoribbá és egyre kellemetlenebbé válnak, létrehozva egy jól kivehető, sajátos szindrómát. A menopauza nyugati leírásában állandóan szereplő elvörösödés, vértolulás meglepő hasonlóságokat mutat a más kulturális szindrómák tipikus, epizodikus görcseivel, révületeivel és egyéb rohamaival; a modern orvostudományi irodalomban leírt hóhullámok sok tünete megjelenik a pánikrohamokban is, és a nyugati hóhullámoktól szenvedők nagy részének az állapota megfelel ezeknek a kritériumoknak.

A distressz-szindrómák nem „minden a fejben történik” jellegűek. Súlyos, akut és krónikus testi szenvedéseket okozhatnak, és el is hatalmasodhatnak. De a kultúra jelentősen befolyásolja, hogy ezeket a szindrómákat az érintettek miként érzékelik és reagálják le. Mert ha nem vesszük figyelembe a menopauza-szindróma kulturális hátterét, akkor nem is fogjuk igazán megérteni, s így nem is tudjuk majd kezelni. 🌐

Susan P. Mattern a Georgiai Egyetem történelem tanszékének kutatóprofesszora

Megjelent!

www.kossuth.hu

NEMZET- ÁLLAMOK

VÁL-
SÁG-
BAN

A Skóciához és Katalóniához hasonló régiókat a független államiság gondolata foglalkoztatja. Ismerje hát meg **a nemzet-államok keletkezését** – és a bennük lévő feszültségeket – **a 18 oldalas speciális összeállításban!**

A NEMZET- ÁLLAMOK TÖRTÉNETE

Manapság természetesnek és magától értetődőnek tűnik, hogy a földrajzi határok, a közös nyelv és a közös kultúra által kialakított társas formációkban élünk. De, ahogy **Jerry Brotton** kifejti, a nemzetállam modern, újkori képződmény. És talán nem is vár rá fényes jövő

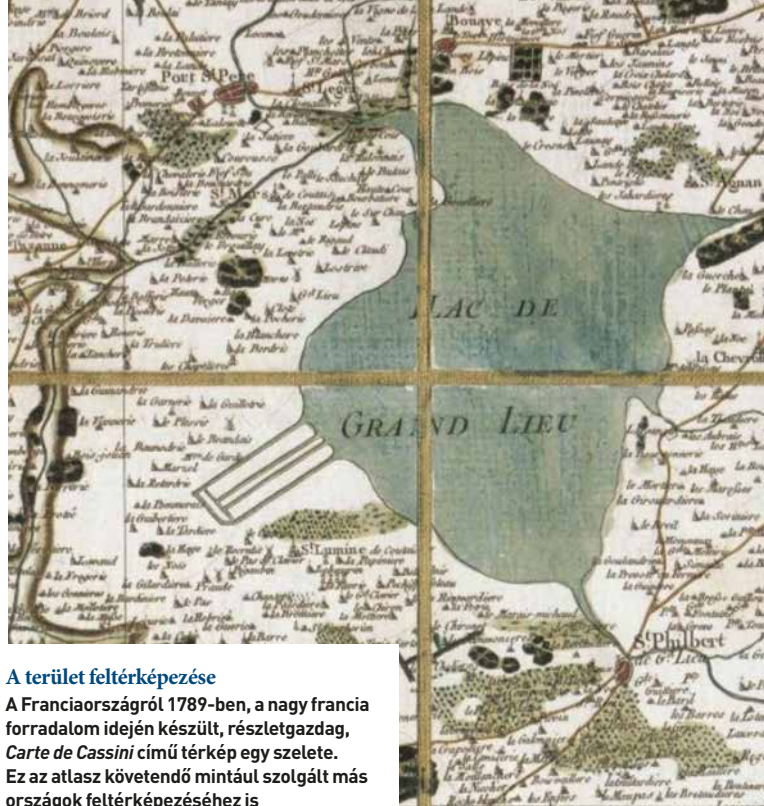
Százkilencvenöt elismert független állam van ma a világon. Kettő kivételével tagjai az Egyesült Nemzetek Szervezetének (ENSZ). Néhány állam, például Tajvan, egyelőre ki van rekesztve a szuverenitásukról máig folyó viták miatt. A Föld népességének túlnyomó többsége, beleértve az őslakosokat is, valamilyen módon egy nemzetállam törvényeinek alárendelten éli az életét. A „nemzet” fogalmát mégis nagyon nehéz definiálni. Az Oxford English Dictionary (értelmező szótár) szerint a nemzet „a közösségek és egyének olyan, nagy aggregátuma, amelyet egyesít a közös származás, nyelv, kultúra, történelem, vagy az ugyanazon a területen élés, és így a többiekől elkülönült népet alkot”.

A nemzetállam működőképes politikai megoldássá vált modern közösségi és privát életünk keretekbe foglalására. Mindannyiunkat kötnék saját országunk törvényei, amelyek egyébként beleilleszkednek a nemzetközi törvények rendszerébe, egyebek közt az olyan szervezetek révén is, mint az ENSZ és az Európai Unió (EU). De hogyan tudott eluralkodni ez az egyszerű és látszólag magától értetődő eszme a világon és annak politikai törvényein az utóbbi évszázadokban? S miközben egyre erősebb kritika éri minden oldalról az olyan szervezeteket, mint az ENSZ és az EU, a gazdasági globalizáció előretörésével a szuverén nemzetállam most valóban átcsúszik a lassú és fájdalmas hanyatlás – vagy akár az eltűnés – korszakába?

A nemzet sok ellentmondásos jellemzőjének egyike az, hogy ez tulajdonképpen új keletű képződmény és fogalom: a történészek többsége szerint csupán a 19. században jelent meg. Mindeközben a legtöbb nép és „nemzet” azt állítja vagy képzeletileg magáról, hogy ő már évezredek óta létezik: gondoljunk Indiára, Kínára, de akár Angliára is – ez utóbbi különösen bonyolult eset. A nemzetfogalmat általában nyugat-európai képződménynek tekintik, hiszen itt dokumentálták a koncepció legkorábbi használatát és gyakorlati alkalmazását. Az európai köznyelvekben a 13. század végén jelent meg először; a nemzet–náció szó etimológiailag a latin *natio* (születés, törzs, nemzet) szóból származik (a magyar nyelvben a nemzet szó a latin *genere* = 'nemz' szóból ered – a szerk.), s általában egy rasszbeli „fajra” vagy csoportra utal, nem pedig egy politikai államra.

Államok természetesen már akkor is léteztek. A központosított szervezésre törekvő Római Birodalom itt a legszemléletesebb példa. De az állam nem mindig a nemzet szinonimája. Az állam nem létezhet szuverenitás, saját terület, kormányzat és népesség nélkül – s ezek mind adottak voltak a római uralom alatt. A nemzetnek azonban eleme még a közfelfogásban meglévő kollektív egység- és nemzettudat is. Például a „rómaiság”, amelyet a római uralom alatt élő népeknek csak egy elenyésző kisebbsége érzett: a „bennszülött” lakosság, és az is inkább egy városhoz, s nem valamiféle nemzethez vagy birodalomhoz való kötődés alapján határozta meg magát.

Az „*Ingländ the nacion*” első említése 1300 körüli; Shakespeare pedig az 1590-es évek végén nem politikai, hanem inkább vallási és rasszbeli vonatkozásban használja a „nation” szót. *A velencei*

A terület feltérképezése

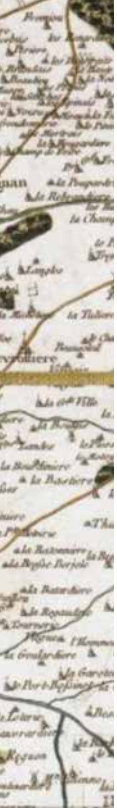
A Franciaországról 1789-ben, a nagy francia forradalom idején készült, részletgazdag, *Carte de Cassini* című térkép egy szelete. Ez az atlasz követendő mintául szolgált más országok feltérképezéséhez is

kalmárban a zsidó pénzember a keresztény Antonióról jelenti ki, hogy „*hates our sacred nation*” – amit Vas István így fordított magyarra: „*Gyűlöli szent népünket.*”

Shakespeare a nemzeti lét (*nationhood*) történetét övező zűrzavarnak egy igen érdekes példáját is bemutatja. *II. Richárd* című királydrámájában (1595 k.) Gaunt, Lancaster hercege Shakespeare egyik leghíresebb szövegét adja elő, dicsőítve „*e felséges szigetet*” („*this scepter'd isle*”), amely nem más, mint „*E föld, e boldog birtok, Anglia*” (Somlyó György fordítása – a szerk.). Csakhogy a herceg tulajdonképpen nem egy nemzetként említi Angliát, hanem királyi, abszolutista („*sceptred*”) államként, amelyet szerinte romba dönt egy uralkodó – II. Richárd.

Mint 1600 előtt a legtöbb európai állam, a Tudor-kori Anglia is dinasztikus államként működött, példaképként tekintve az olyan, klasszikus nagy államokra, mint Egyiptom, Görögország, Róma, Perzsia, Kína, valamint az Oszmán Birodalom. Akkoriban a kollektív identitás általában egy birodalomhoz vagy valláshoz kapcsolódott. Mind lazán egy-egy szent (és nem népi, hétköznapi) nyelv köré szerveződtek: a latin, az arab, a kínai és a páli köré. Ezeket a nyelveket elsősorban azok az elit rétegek használták, amelyek hódító és uralkodó vallási hitű birodalmakat építettek ki olyan világközpontokkal, mint Jeruzsálem, Mekka, Róma és Bagdad. Ezeket a birodalmakat könnyen átjárható, bizonytalan határok

1770 és 1789 között meglepően sok, 895 olyan könyv jelent meg, amelynek címében szerepelt a „nemzet” vagy a „nemzeti” szó

Újfajta monarchia

III./II. Vilmos ábrázolása nem sokkal az 1688-as „dicsőséges forradalom” után, amely Anglia, Írország és Skócia uralkodójává emelte őt, és egy alkotmányosabb monarchia bevezetését is jelentette

vették körül, és néhol „belelógtak egymásba” (amiből a középkor nagy részére jellemző, örökös fegyveres konfliktusok fakadtak).

Európában az hozott fontos változást, amikor megszűnt a Német-római Birodalom által bevezetett centralizált közigazgatás (a Napóleon által 1806-ban formálisan is megszüntetett birodalom ekkor már több individuális, nagyrészt önkormányzattal rendelkező területből állt). És történelmi fordulópontot jelentett még a 15. században a könyvnyomtatás feltalálása is, amely már írásban is terjesztette a helyi, ún. népnyelveket. Az angol, német, francia, olasz és spanyol nyelven kinyomtatott könyvek ugyanis elkezdtek összetartozó csoportokká formálni az ezeken a nyelveken beszélő és olvasó népcsoportokat, miközben háttérbe szorultak a nagyrészt még a kézíratos kultúrában terjedő szent nyelvek, például a latin vagy az arab. Ennek következtében a 16. század végétől lassanként elkezdtek formát ölteni a „nemzeti” eszmevilágú kultúrák. A centralizált állam különféle maradványaival, és a helyi nyelvek előretörésével, s így a régi birodalmi és vallási hovatartozás felbomlásztásával Európában megindult a – gyakran fájdalmas – széttagolódás az ilyen-olyan, nemzeti jellegű államokra.

Nemzettudat

Anglia különösen érdekes ebben a tekintetben. VIII. Henrik szakítása Rómával és az anglikán egyház megalakítása nem egy nemzettudat kikovácsolására irányult. De előre nem látott következményeként kialakult egy identitás – benne olyan elemekkel, mint a nép saját nyelve és a sajátos geográfiai helyzet: egy jól láthatóan elkülönült, és előnyös módon tengerekkel, s nem más államokkal körülvevett nemzeti képződmény. A helyi közösségek és települések egyre inkább az „Anglia” nevű helyely azonosították magukat, bár azt a földrajzi területet még egy feudális uralkodó kormányozta. Ezt a nemzeti öntudatot csak tovább erősítették a 17. századi pol-

gárháborúk, amelyek végül az ún. „dicsőséges forradalomhoz” vezettek, az pedig bevezette az abszolút helyett az alkotmányos monarchiát. S az elkövetkező évtizedekben a nemzeti parlamentáris rendszer egyre inkább háttérbe szorította az immár eszköztelen monarchiát.

A kontinentális Európa másik fontos, történelmi jelentőségű fejleménye a vesztfáliai béke (1648) volt, amely véget vetett a birodalmi vallásháborúknak, köztük a harmincéves háborúnak is, és rögzítette az érintett európai államok szuverenitását és területi integritását. Ez a békeszerződés éppen abban az időben született meg, amikor megjelentek azok a földrajzi és térképészeti tudományos módszerek, amelyek segítségével a kartográfusok és a diplomata meggyezhettek az országhatárok kijelölésében. Így kezdett kialakulni a nemzetállami terület és a területi fennhatóság modern koncepciója, amely szerint, a birodalmakkal ellentétben, a fennhatóság tartósan érvényes a nemzetállam minden négyzetcentiméterére. Megdöbbentő a különbség az 1500-as és az 1700-as években készült térképeken megrajzolt országhatárok között. Hirtelen „nemzetállam”-határok jelentek meg mindenütt (melyek azonban elkerülhetetlenül komoly változásokon mentek át az elkövetkező évszázadokban).

Mindezek a változások megteremtették a feltételeit a modern nemzetállam kialakulása szempontjából a történészek többsége szerint is a legfontosabb esemény, az 1789-es francia forradalom számára. A Bourbon-dinasztia által képviselt és működtetett „ancien régime” politikai ellenzéke sokat tanult a megelőző 200 év népnyelvterjedésének és az állami centralizációnak a tapasztalataiból, hogy a nemzeti létet (*nationalhood*) a forradalmárok legfőbb jelszavává emeljék. 1770 és 1789 között meglepően sok, 895 könyv jelent meg, címében a „nemzet” vagy „nemzeti” kifejezéssel. „A nemzet – írta egy forradalmár 1789-ben – mindenekfelett áll. →

Ez a forrása mindennek.” Ez lett aztán a köztársasági államnak az alapelve, miszerint „lényegében az összes felségjog a nemzetet illeti meg”.

Az új köztársasági nemzetállam egyik legnagyobb hatású alkotása és öröksége a *Carte de Cassini* volt; a francia nemzetállam monumentális térképe, amelyet a Cassini térképész család több nemzedéke alkotott meg. A kor legújabb tudományos földmérési módszereivel térképre vitték egész Franciaországot, 180 kinyomtatott lapon, egységesen 1:86,400-as léptékben. Egy térkép, egynyelvű beírásokkal, egy egész országról – követendő például szolgált minden későbbi országos térképkészítés számára az egész világon.

A világ más országai gyorsan elkezdtek átvenni a francia forradalom által meghonosított nemzetállami elképzeléseket a nacionalizmus ún. nagy korszakában. A nemzetállam történetének egyik legérdekesebb fejleménye az, ahogy ez az eszme 1789 után igen gyorsan teret nyert – nem Európában, hanem Dél-Amerikában. A 18. század vége felé sok amerikai spanyol gyarmat elkezdett harcolni a függetlenségért, és autonómiaköveteléseikben a nacionalizmus volt az egyik legerősebb hívószó. A nem egészen két évtizedes, rendkívüli, 1808 és 1826 közötti időszakban gyakorlatilag egész Latin-Amerika elnyerte a nemzeti függetlenségét európai gyarmattartóival szemben. A francia és az amerikai forradalmak, valamint az Európán a 18. század elején végigsöpört felvilágosodás hatására először Haiti (1804), majd egymás után Kolumbia (1810), Venezuela (1811), Argentína (1816), Chile (1818), Peru és Mexikó (1821), Brazília (1822), s végül a régió híres szabadságharcosáról, Simón Bolívarról elnevezett Bolívia (1825) is kinyilvánította nemzeti függetlenségét.

A nemzeti függetlenség ilyen, robbanásszerű terjedésének okairól még ma is vitatkoznak a történészek, annyi azonban biztos, hogy nem az alulról jövő populizmus volt az egyetlen mozgatója. Az autonómiakövetelések nagy részét ugyanis a viszonylag jól módú kreolok (a már az Újvilágban született, európai, főként spanyol származású és kultúrájú emberek) hangoztatták, akik elégedetlenek voltak az európai gyarmati uralommal, pedig őket magukat is alapvetően annak elvei és intézményei formálták ki. A nemzeti identitásnak tehát egy örökölt elképzelésvilágát valósították meg Dél-Amerikában, bár a kontinens és Európa közötti sokféle különbségek – valamint a megmaradó gyarmati állapotok pl. Kubában (1902-ig) és a Guyanán – tartósították a régióban a politikai és a gazdasági instabilitást.

Amikor Amerika mutatott példát Európának

A nacionalizmus egyik furcsasága, hogy a következő nagy hulláma abban az Európában indult meg, ahol ez az egész eszme megszületett, de amely a 19. század elején Dél-Amerika nemzeti-forradalmi küzdelmeiben vélte fölfedezni a követendő példát. Amikor a Habsburg és az Oszmán Birodalom elkezdett szétesni, nemzeti követelések jelentek meg, főként Kelet-Európában, Szerbiában, Görögországban, Belgiumban és Lengyelországban, s közismertté vált egy új kifejezés: nacionalizmus. A 19. század közepén a polgári forradalmak különféle okokból törtek ki, de mind a nemzeti ön-

Függetlenség az amerikai kontinensen
José de San Martín tábornok 1821-ben kikiáltja Peru függetlenségét. A francia forradalom után Latin-Amerikán végigsöpört a gyarmati uralom alóli felszabadulás véres eseménysorozata

rendelkezés zászlaja alatt indult harcba. Olaszország 1861-ben lett független állam (bár az egyesítés csak 1871-ben fejeződött be), és Németország is csak Bismarck alatt, 1871-ben érte el a teljes nemzeti egyesítést.

Európa térképe nemzeti tagoltságú lett, ami az első világháborúhoz vezetett, de utána az is nyilvánvalóvá vált, hogy ezt a térképet át kell rajzolni, ha nem akarják, hogy a nacionalizmus nevében újabb nagy háború robbanjon ki. 1920-ban a Népszövetség megalakítása az előző évben megkötött versailles-i szerződésnek volt a következménye, Woodrow Wilson amerikai elnök vezényletével. Ennek az első nemzetközi szervezetnek az volt a célja, hogy békét és politikai stabilitást teremtsen mind az 58 tagállamában (köztük Japánban is, ami a nemzetállam-konceptió globális elterjedését jelezte). A Népszövetség azonban, az ENSZ előfutáraként, egyszerre volt nemes eszme és komoly tévedés is. Hiszen képtelen volt megakadályozni a második világháborúba való beleszúszást, amit részben a Népszövetséget is létrehozó szerződések által előírt nemzetfelfarabolások okoztak. A 20. századi konfliktus ezután következő története jól tükrözi a nemzeti önmeghatározás lényegét alkotó ellentmondásos aspirációkat – szabadság és függetlenség, de a vallási és etnikai kizárólagosság árán –, amelyek aztán oly könnyen csaptak át háborúba, etnikai tisztogatásba, de még népirtásba is.

A problémákat a legvilágosabban talán Afrikában szemléltethetjük. 1957 (Ghána kinyilvánította függetlenségét a brit gyarmati uralom alól) és 1962 (Algéria bejelentette ugyanezt Franciaországgal szemben) között 24 afrikai ország teremtette meg a saját nem-

Feszültségek a függetlenség elnyerése után Ruandai gyerekek egy menekülttáborban 1994-ben, a véres polgárháború idején. A 20. században függetlenné vált afrikai országok többsége a gyarmati hatóságok által önkényesen kijelölt határokkal körülvett területeket örökölt, s ez később etnikai és vallási konfliktusokhoz vezetett

A nemzeti önrendelkezési mozgalmakon belüli, egymással is ellentétes törekvések könnyen vezettek háborúhoz, etnikai tisztogatáshoz, sőt népiirtáshoz is

zeti önállóságát, és mondott búcsút korábbi gyarmatosító urainak. De a régióban a nemzeti szuverenitás kiépítésének feltételeit az érintettek nagyrészt ugyanattól a gyarmati közigazgatástól örökölték, amely önkényesen meghúzott határokkal kreált országokat a 19. században; Európa ugyanis a maga érdekei szerint darabolta fel a kontinentet, figyelmen kívül hagyva az egész térség vallási és etnikai sokszínűségét. Az Afrikára jellemző problémák, az éhínségtől a korrupción és a polgárháborúkon át a ruandai és egyéb népiirtásokig azt jelzik, hogy itt sem működik a nemzeti önrendelkezés gyors és kozmetikai jellegű adoptálása. A nemzetállami koncepció azonban oly erősnek bizonyult, hogy csak kevés régióban bukkant fel a helyi politikai és kulturális identitás megszervezésének másféle útja-módja.

A nemzet jövőjét nehéz megítélni, nem utolsósorban azért, mert még mindig nem tudtuk feldolgozni a nemzeti függetlenség legutóbbi nagy korszakának hatásait, amelyek a berlini fal 1989-es leomlása és a Szovjetunió szétesése után jelentkeztek. Kelet-Euró-

pában, s főként az egykori Jugoszlávia helyén egy csomó új nemzetállam jött létre, ami az egész térséget elborító erőszakhullámhoz vezetett, amelynek csúcspontját a koszovói háború (1998–1999) borzalmai fémjelzik. Napjainkra a nemzeti autonómia 19. századi, még a nyitottságra építő reményei szertefoszlottak, s helyettük az etnikai és vallási kizárólagosság intoleráns követelményei uralták el a terepet. Az ilyen fajta nacionalizmus legsötétebb változatának a lényegét a cseh történész, Miroslav Hroch így foglalta össze: „Ha egy társadalomban zavarok támadnak, akkor a nemzet [az etnikai csoport] marad a végső garancia mindenre.”

Manapság azonban – az autonóm online technológiát elterjesztő multinacionális szervezetek által szorgalmazott globalizáció, valamint a törvénykezési és pénzügyi rendszerek deregulációja, és a nemzeti szuverenitással alig vagy egyáltalán nem törődő szabad tőkeáramlás évtizedei után – a nemzetállam lassú hanyatlása kezdetének lehetünk szemtanúi. 2017-ben az Apple készpénztartalékainak 94 százalékát (250 milliárd dollárt) – többet, mint a brit kormány összes külföldi pénzállománya – már offshore cégeknek tartották. S ez elég jól rávilágít arra a valós veszélyre, hogy a multinacionális vállalatoknak nagyobb befolyásuk van a politikai életre, mint a nemzetállamoknak. A történelem évezredei során a nemzet még mindig egy viszonylag új „találmány”. S hogy érdemes-e küzdeni érte, azt majd csak a jövő mutatja meg. 🌐

Jerry Brotton a reneszánsz tudományok tanára a londoni Queen Mary Egyetemen, és az *A History of the World in Twelve Maps* (Allen Lane, 2012) szerzője

Szakértők elemzik azokat a múltbéli és jelenkori problémákat, amelyek a világ négy, saját államiságra törekvő régiójában jelentkeznek

Katalónia

Ahol a központi kormányzat megpróbálja korlátozni a regionális autonómiát, ott megjelennek a függetlenedési törekvések

Angel Smith

A Katalónia nem lankadó függetlenedési törekvései által előidézett spanyol politikai válság még mindig megoldásra vár – és már eddig is óriási változásokhoz vezetett az egész országban. Bebörtönöztek például egy sor függetlenségpárti politikust a katalán függetlenségről 2017-ben rendezett, alkotmányellenes népszavazás után. Ez aztán, ellenhatásként, mozgósította a spanyol nacionalistákat, s kulcsfontosságú lett a szélsőjobboldali Vox párt előretörésének. És ma is a spanyol politikai rendszer instabilitásának egyik fő okozója. Spanyolország szocialista miniszterelnöke, Pedro Sánchez nemrég kisebbségi koalíciós kormányt alakított, de szüksége lesz a legnagyobb katalán nacionalista párt, a Katalán Republikánus Baloldal támogatására – vagy legalább a szavazástól való tartózkodására – a parlamenti törvényhozás lehetőségének megteremtéséhez. És egyáltalán nem bízhat abban, hogy ez így összejön.

Spanyolországban, de Európában máshol is, az úgynevezett „kiszéplés nacionalizmusnak” van évszázadokra visszanyúló történelme – olyan nacionalista mozgalmak ezek, amelyek autonómiát

vagy függetlenséget követelnek a központi államhatalomtól a saját lakóterületük számára. Identitásuk többnyire a régi, a francia forradalom előtti európai rendben gyökerezik – Katalónia esetében például a középkori katalán királyságban. Az aragón és valenciai királysággal együtt ezek hozták létre az Aragóniai Királyságot, Európa egyik legerősebb tengerhajózási hatalmát a 12–13. században. E középkori szövetség minden tagjának megvolt a saját parlamentje, s Katalónia és Valencia is a katalán nyelvet használta az államigazgatásban.

Ezek az államalakulatok még Kasztília és Aragónia 1479-es egyesülése után is fennmaradtak, és csak a 18. század elején számolták fel őket, az új spanyol Bourbon uralkodó „hódítási jogának” értelmében, miután a spanyol örökösödési háborúban Aragónia és Kasztília vereséget szenvedett.

Az újabb keletű kiszéplés nacionalizmusok azonban a vélt vagy valós sérelmek felhalmozódása és a központi spanyol kormánnyal való konfliktusok következtében jelentek meg a 19. századtól kezdve. E század első felében a katalán politikai és társadalmi elit nekilátott kiépíteni egy modern spanyol nemzetet, s a katalán nyelvet visszaszorította volna a költészet és a hétköznapi élet szférájába.

Ez a helyzet megváltozott a század második felében, a védővámok, a katalán polgári jog védelme, a politikai hatalomból való kiszorítás és a keménykezű, fegyveres közrendfenntartás kérdéseiben a központi hatalommal kirombant konfliktusok sorozata miatt. Mindez felerősítette azt a meggyőződést, hogy Katalóniát – Spanyolország legiparosodottabb és

Utcai szabadság
Tiltakozók vonulnak Barcelona utcáin a 2017. novemberi tömegdemonstráción. Katalóniában 2010 után felerősödött a függetlenségpárti közhangulat

legvirágzóbb részét – háttérbe akarja szorítani az ország gazdaságilag elmara-
dottabb centrumát képviselő kormány.
A katalán nacionalista mozgalom ilyen
viszonyok között terebélyesedett ki
az 1880-as évek végén.

Újra előtérbe kerül a függetlenség

A mozgalom többségi szárnya azonban
egészen a 20. századig nem a teljes függet-
lenséget akarta kivívni, hanem a politi-
kai autonómiát. Ennek alapját az a tény
szolgáltatta, hogy a korai katalán nacio-
nalizmus kollektív ellenfelének a (Közép-
Spanyolországgal azonosított) „kasztíliai-
akat” tekintették, s nem a spanyolok
egészét. Ráadásul a katalán ipar a spanyol
belső piacra termelt, s így a függetlenség
könnyen gazdasági válsághoz vezet-
hetett volna. 1916 és 1918 között a legna-
gyobb katalán nacionalista párt vezetője,
Francesc Cambó sikertelen kísérletet tett
egy „katalán Spanyolország” megterem-
tésére – olyan ország lett volna ez, amely
decentralizálta volna a politikai rendszert,
hogy hozzáigazítsa azt a katalán követelé-

sekhez, s hogy katalán módon folytassa
az iparosítást. Cambó meggyőződése
szerint ez egy új, harmonikus viszony
kezdetét jelentette volna Spanyolország
nemzetiségei és régiói között.

A katalán nacionalizmus rendkívül
ellenséges hozzáállást váltott ki a spanyol
jobboldalon. Ez azzal is járt, hogy
Spanyolország 20. századi két diktatúrája
– a Primo de Rivera- és a Franco-rezsim –
idején korlátozták a katalán nyelv hasz-
nátát, és tiltották a katalán identitás
politikai manifesztációit. A katalán naci-
onalista mozgalom azonban képes volt
kompromisszumra jutni a liberálisabb és
baloldali országos politikai erőkkkel, ame-
lyek hajlandóak voltak bizonyos fokú
politikai autonómiát adni Katalóniának.
Így is volt ez a második köztársaság
éveiben (1931–1939) és a Franco utáni
demokráciában, s ezzel létrejött az alapja
az 1978-as alkotmányban rögzített
decentralizált politikai rendszer megte-
remtésének. A katalán függetlenedési
törekvések az 1990-es években csak las-
san erősödtek, de 2010-ben nagy fordú-

lat következett be, s egyre többen kezdték
követelni a saját államiságot. Ennek hatá-
sára a katalán nacionalizmus legfőbb poli-
tikai képviselője, a Konvergencia és Unió
2012-ben változtatott az álláspontján.

Több tényező is közrejátszott ebben.
Az egyik nyilvánvalóan az, hogy színre
lépett a katalán politikusok új, öntudato-
sabb nemzedéke. Ugyanakkor egyre töb-
ben nehezményezték, magasabb szin-
teken is, hogy a központi kormányzat nagy
pénzeket irányít át Katalóniából Spanyol-
ország szegényebb régióiba. S közben
nem fejleszti a katalán infrastruktúrát.
Mindez különösen érzékeny témává vált
a 2008-as nagy gazdasági válság kirobba-
násakor, amikor jöttek a szigorú költség-
vetési megszorítások. Továbbá az autonó-
miatörekvéseket is jelentősen korlátozták
2010-ben, amikor a spanyol alkotmány-
bíróóság érvénytelenítette az új katalán
autonómia törvény több cikkelyét is.

Volt itt még egy átfogó jelentőségű
mozzanat. Spanyolország 1986-ban tagja
lett az Európai Gazdasági Közösségnek,
s ez fontos következményekkel járt.
A katalán nacionalisták számára felvetette
egy független, s az európai piacba telje-
sen integrálódott Katalónia lehetőségét;
vonzónak tűnt számukra a gazdaságilag
fejlett európai kis országok, Hollandia,
Belgium és Ausztria példája.

Az éledő katalán nacionalizmusra rendkívül ellenségesen reagált a spanyol jobboldal Primo de Rivera és Franco idején

GETTY IMAGES

Skót párhuzamok

Ebben a vonatkozásban vannak hasonlóságok Katalónia és Skócia között. Mindkét régió függetlenséget követel az Európai Unión belül, és – nem meglepő módon – erre a spanyol és a brit kormány is azzal vágott vissza, hogy ha Katalónia és Skócia függetlenné válik, akkor automatikusan kizárják őket az EU-ból.

Az elkövetkező években viszont másféle kihívásokkal is szembe kell nézniük. A Skót Nemzeti Pártnak például azért fájhat a feje, mert Angliának az EU-ból való kilépése után a függetlenség azzal jár, hogy valószínűleg államhatár létesül majd Anglia és Skócia között. De voltak a dolognak előnyei is: a brit politikusok sokkal pluralisztikusabb szemlélettel tekintenek az Egyesült Királyságra, mint spanyol kollégáik, és a skót függetlenség nem egy olyan, érzelmileg túlfűtött ügy a brit polgárok többsége számára, mint a katalán ügy a spanyolok szemében. Ha például Pedro Sánchez Spanyolországban netán engedélyezni akarna a katalánoknak egy függetlenedési népszavazást, akkor semmiképpen sem tehetné meg, mert súlyos következményekkel kellene szembenéznie.

Mindeközben tény, hogy baloldali koalíció van hatalmon, amelynek valahogy el kell nyernie a Katalán Republikánus Baloldal szimpátiáját is, és ez teret kínál a kompromisszumra. Ehhez egyrészt az kell, hogy a kormány törvényi szinten nagyobb autonómiát és jelentősebb állami beruházási programokat ígérjen Katalóniának, másrészt pedig az, hogy a Republikánus Baloldal ne nagyon erőltesse a függetlenség témáját. Ennek következtében mind a szocialista, mind pedig a republikánus baloldalnak azzal kell szembenéznie, hogy árulással vádolják őket – de ennek az alternatívája a tartós és kilátástalan konfliktushelyzet. 🌐

Angel Smith a modern spanyol történelem tanára a Leeds-i Egyetemen, és a *The Origins of Catalan Nationalism, 1770–1898* (Palgrave Macmillan, 2014) című könyv szerzője

A 12. századi *Liber feudorum major* egyik miniatúrája. Az Aragóniai Koronának ez a „Nagy Birtokjegyzéke” fontos dokumentumokkal szolgál Katalónia korai intézménytörténetéről

Baloldali katalán nacionalisták felvonulása Barcelonában, 1936-ban. A liberális kormányok hajlandók voltak megadni a régióknak bizonyos fokú autonómiát – amelyet aztán eltörölt a Franco-rezsim

A halottak emlékére
 Ez a férfi sírt és Szarajevóban az 1992-es boszniai háború áldozatainak. A balkáni szláv népek közötti nyelvi rokonság nem volt elég az etnikailag sokszínű államalakulaton belüli feszültségek elsímitására

Jugoszlávia

A közös szláv identitás vajon miért nem tudta megmenteni ezt az idealizált államalakulatot a szétszakadástól és a vérontástól?

John Connelly

A modern nemzetállamok abból az egyszerű, bár forradalmi eszméből születtek meg, hogy ők jobban képviselik „a népet”, mint a korábbi államalakulatok – többnyire birodalmak. De amint létrejöttek, azonnal ellenfelekkel találták szembe magukat. Stabilitásuk ugyanis attól függ, hogy el tudják-e nyomni a határaikon belüli riválisaikat, akik még náluk is jobban szeretnék képviselni a népet. A száz évvel ezelőtt Kelet-Európában kialakult nemzetállamok szemléletes példái ennek a fejlődéstörténetnek.

Jugoszlávia ebből a szempontból különösen figyelemre méltó. Az első világháború után sietősen hozták össze a szerbek, a horvátok és a szlovének alkotmányos királyságaként. És gyorsan jelentkeztek a problémák is, mivel ennek az új államnak a polgárai különböző birodalmaknak az alattvalói voltak: a bosnyákok, valamint a szerbek többsége is az Oszmán, a horvátok és a szlovének pedig majdnem mind a Habsburg Birodalom alattvalói.

Az az elképzelés, hogy ezek a különféle népek éljenek egy államban, eredetileg

tényleg nem volt több egy elképzelésnél. Német filozófusoknál tanuló fiatal, kelet-európai értelmiségiek fogalmazták meg az 1820-as években, akik úgy látták, hogy a nemzetek olyan népcsoportok, amelyeket a közös nyelv és kultúra kapcsol össze.

Tudták, hogy a délszláv népeket összeköti a nyelv. A Balkán-félszigeten, Ausztriától a Fekete-tengerig minden szomszédos falu lakói megértik egymást. Ez a félszigeten a 6–7. században letelepedett szláv törzsek közös eredetéből fakad. Az államközösségi koncepció pedig azt feltételezte, hogy az egy nyelvet beszélő embereknek közös a lelkületük is: így aztán ezek a később szerb-horvátoknak nevezett, közös nyelvet beszélő kis délszláv népek igen alkalmasnak tünnek egy nagy *jugo-szláv* nemzet megteremtésére.

A hazafiak által imigyen megálmodott jugoszláv állam azért jöhetett létre oly gyorsan, mert az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása után a horvát és a szlovén politikusoknak, attól való félelmükben, hogy Olaszország vagy Magyarország esetleg igényt tart az ő, immár sajátjuknak tekintett területeikre, szük-

ségük volt az őket megvédeni képes szerb hadseregre. 1918 végén döntés született, hogy országaikat a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban egyesítik, de a szlovén vagy a horvát parasztságot nem kérdezték meg, hogy ők akarnak-e ehhez a kibővült államképződményhez tartozni. Még arra sem volt idő, hogy kidolgozzanak egy olyan alkotmányt, amely némi korlátozott autonómiát garantált volna ezeknek a népeknek.

Megjelennek a repedések

Az 1920-as évek közepére kiderült, hogy valamit elhibáztak. A horvátoknál a teljes függetlenséget követelő népi mozgalom jött létre. Ennek vezetői azt hangoztatták, hogy a szerbek korruptak, és „eltörökösödött orientalisták”, akik önző módon kizsákmányolják Horvátországot, s ahelyett, hogy ők is keményen dolgoznának, inkább csak kihasználják a „civilizáltabb” horvátokat. Az efféle panaszokra a szerbek azzal reagáltak, hogy Jugoszlávia a horvátok ötlete volt, s hogy a horvát vezetők 1918-ban könyörögve kérték az állam megalakítását.

A nemzetek „képzeletbeli közösségek”, de mélyebb értelemben olyan társadalmak, amelyekben az emberek közös történeteket mesélnek arról, hogy tulajdonképpen kik is ők. 1925-ben már nyilvánvaló volt, hogy a szerbek és a horvátok által mesélt történetek nagyon is különböznek egymástól. A jugoszláv államot ezután még két generáción át a szerb Belgrádból kormányozták, de az a lakosság, a nép egyesítésére nem tudott megteremteni egy közös, elfogadható történetváltozatot. Ez az állam csak arra volt képes, hogy elnyomja a függetlenedési törekvéseket. Rendőri erővel.

Ez változott meg az 1980-as évek végén, amikor Szerbiában, majd Horvátországban, Szlovéniában és Boszniában mozgalmak indultak, a Ferdinand Marcost elzavaró Fülöp-szigeteki tömegmozgalom példáját követve. Az így megnyílt politikai arénákban nacionalista lázítók követeltek önrendelkezési jogot a népeknek. Azt hangoztatták, hogy senki sem kérdezte a horvátokat vagy a szlovéneket, akarnak-e egyáltalán Jugoszláviához tartozni, és épp itt az ideje, hogy megkapják ezt a „demokratikus” jogot.

Jugoszlávia felbomlása, Csehszlovákiától eltérően, erőszakos folyamat volt, mert

Az etnikai hovatartozás nemzeti identitássá erősödött, válaszul a másféle szlávok részéről feltételezett fenyegetésekre

a tagköztársasági határok itt nem választották el a nemzetiségeket. Amikor 1991 tavaszán a horvátok a függetlenségre szavaztak, akkor a kelet-horvátországi szerbek önálló szerb köztársaságot kiáltottak ki maguknak. A következő évben a boszniai horvátok és muzulmánok szintén a függetlenséget választották, a szerb paramilitáris egységek pedig elkezdtek a területfoglalást, és a nem szerb lakosság legyilkolását és/vagy elűzését ebben a vegyes nemzeti-szerű köztársaságban. Ismert kifejezéssé vált a közbeszédben az „etnikai tisztogatás”.

A nacionalisták azt állították és hirdették, hogy az emberek csak szilárd nemzetállami határok között élhetnek biztonságban. Támogatták ugyan a választás intézményét, de a liberális demokráciát nem honosították meg; politikai mozgásterületet inkább félelemkeltésre használták. Az etnikai ellenőrzés alatt álló hírcsatornák által terjesztett extrém állítások „tényekké” változtak a köztudatban, s erre minden politikusnak reagálnia kellett.

A szerbeknek azt mondták, hogy a muszlimok etnikailag tiszta Boszniát akarnak létrehozni, megerőszakolni a szerb asszonyokat és elrabolni a gyerekeiket. Ebben a közegben 1992-ben már úgy tűnt, hogy az egységes Jugoszlávia szószólói a valóságtól teljesen elrugaszkodott nyelvet beszélnek, amelyet nem hall meg senki, és nem talál támogatókra sem.

A délszlávok körében az efféle történetek így alakították, generációkon át, a nemzeti énképet, és már nem sok közülük volt a közös, békés Jugoszláviáról álmodó, régi, romantikus patrioták szándékaihoz. Az etnikai hovatartozás tudata végül, a másféle délszlávok részéről vélt-képzelt fenyegetések hatására, nemzeti identitássá keményedett, a népet a leglátványosabban képviselő politikusok pedig azt kezdték hangoztatni, hogy az ő népüket egyedül ők képesek megmenteni az elpusztítástól.

Egy ilyen folyamatot nehéz megérteni és lehetetlen előre jelezni, ugyanis valójában nagyon is gyöngye tud lenni az a felté-

Népviselőket öltözött leányok Sztálin és a jugoszláv vezető, Josip Broz Tito képeit viszik egy május elsejei felvonuláson. Jugoszláviát Belgrádból kormányozták, de képtelenek voltak kialakítani egy működőképes, egységes nemzettudatot

telezett fenyegetés. A „muszlim veszély” például, állítólag a kicsiny Koszovóból jött, ahol a szerbek kisebbségben éltek ugyan, de fizikailag nem bántalmazták őket. (Koszovo a középkorban Szerbiához tartozott, de a századok során a népesség többsége albán lett.) Ennek ellenére 1986-ban Belgrádban a legmagasabb akadémiai tudóscstület kijelentette, hogy a koszovói szerbekre „genocídium” vár. Az 1980-as évek végén Szlobodan Milosevics ezt hangoztatva építgette ki tömeggyűlésekkel és a „népi erő” százezeinek mozgósításával is megtámogatott hatalmát.

EU-s megoldás

Nehéz elképzelni olyan forgatókönyvet, amely szerint Jugoszlávia életben maradhatott volna. Talán ennek az egynek a kivételével: ha még a nacionalista tömegpolitizálás színre lépése előtt csatlakozott volna az EU-hoz. Mert akkor egy olyan, nagyobb entitáshoz tartozhatott volna, amely megköveteli a régiók érdekeinek kiegyensúlyozottságát, az egyes identitások önállóságának megőrzésével együtt. A horvátok vagy a boszniai muzulmánok nagyjából olyan helyzetbe kerültek volna, amilyenben a skótok vagy az észak-írek voltak az Egyesült Királyságban a Brexit előtt. A nagyobb egységhez tartozás ugyanis csökkentette volna azt az érzést más népek-kisebbségek számára, hogy ők egyszerűen idegenek a szerb dominanciájú Jugoszláviában.

A Brexit talán érthetőbb tette Kelet-Európát az Egyesült Királyságban. A skótok és az észak-írek így már megérthették az 1992-ben Boszniában élő horvátok és muzulmánok helyzetét, ahogy hirtelen ott találták magukat egy sokkal kisebb unióban, amelyet egy történelmileg agresszív és hódító nép uralt – csak a szerbek helyett itt az angolokat kell érteni. A Brexit ilyenképpen közelebb hozhatta Anglia számára az európai érzékenységet – sajnálatos módon annak potenciálisan nagyon is veszélyes változatával. 🌐

John Connelly a berkeley-i Kaliforniai Egyetem történelemtanára és a *From Peoples into Nations: A History of Eastern Europe* (Princeton, 2020) című könyv szerzője

Stjepan Radić, a Horvát Parasztpárt vezetője beszél a híveinek 1928-ban. A jugoszláviai, jól érzékelhető szerb hegemonia miatt neheztelő horvátok egyre határozottabban követelték az autonómiát

Kurdok Irakban

Egy ősi nép hazát keres
a háború tépázta régióban

Johan Franzén

A kurdokról régóta mondogatják, hogy ez a legnagyobb olyan nép, amelynek soha nem volt saját állama. Az a koncepció azonban viszonylag új keletű, hogy a sokféle kurd dialektust beszélő, s Kelet-Anatólia hegyvidékein, Észak-Irakban és Nyugat-Iránban elszórta, valamint Észak-Szíriában, Örményországban és Északkelet-Iránban zárványokban élő emberek összetartozó népet alkotnak.

A kurd az északnyugat-iráni nyelvcsoporthoz tartozó nyelv, és a Bibliában médekként említett néptől származik, amelyet a mai Irán tekint történelmi elődjének. A korai mezopotámiai feljegyzések több olyan törzset is említnek, amelyek neve összefüggésbe hozható a „kurd”-dal, de a mai kurdoknak nyilván nem egyetlen ősi etnikai gyökere van; ugyanis a törzs(iség) régóta az elsődleges szintje az identitásnak és szerveződésnek.

A „kurd” elnevezést arra az időre tudjuk pontosan visszavezetni, amikor ezek a törzsek, az i. sz. 7. században már áttértek az iszlám hitre. De maguk a törzsek továbbra is nagyrészt nomád életmódot folytattak, s nem foglaltak el maguknak egy meghatározott, saját szülőföldet vagy „országot”. A kurdoknak azonban még így is jelentős katonai hatalmuk volt; ennek csúcspontját Szaláh ad-Dín Júszuf ibn Ajjúb (1137–1193 k.) egyiptomi szultán fémjelezte, a nyugati irodalomban csak Szaladinként ismert hadúr, akinek a birodalma magában foglalta

a Közel-Kelet és Északkelet-Afrika nagy részét.

A történelmileg Kurdisztánként emlegetett hatalmas térséget sohasem határolták be pontosan. A 20. század előtt a kurdok jellemzően a birodalmak perifériáin éltek, félautonóm törzsszövetségekben, távoli hegységek völgyeiben. Bár többségük a szunnita iszlám híve, jelentős kisebbségeik sokféle egyéb vallást is követnek. A törzsi identitás mindenél fontosabb, s egy diyarbakri észak-i kurd nehezen ért meg egy Erbilből jött déli kurdot, ők ugyanis két, egymástól már nagyon is eltérő nyelvet beszélnek.

Az első világháború utáni nagy fordulásban azonban mindez elkezdett megváltozni. Az antanthatalmak által legyőzött Oszmán Birodalmat új államokra szabdalják szét. A kurdok sorsának rendezése napirenden volt a háború utáni tárgyalásokon, amelyek 1919-ben csaknem egész évben folytak, s amelyek végeredménye a Népszövetség megalakítása volt 1920 elején. A kurd függetlenségi mozgalom egyik bizottsága felhívással fordult a párizsi békekonferenciához, s a kurd függetlenség gondolata egy ideig megértésre is talált. A Törökországgal kötött, 1920 augusztusában Sèvres-ben aláírt békeszerződés egyik cikkelye leszögezte: „Ha a kurd nép [...] egy éven belül [...] a Népszövetség Tanácsához fordul [...], bemutatva, hogy a népesség többsége [...] a Törökországtól való függetlenséget kívánja, és ha a Tanács

úgy ítéli meg, hogy ezek a népek alkalmasak az ilyen függetlenségre, és javasolja, hogy ezt garantálja is neki, akkor Törökország elfogadja egy ilyen javaslat végrehajtását, és lemond minden jogáról és jogcíméről ezekben a régiókban.”

De a terv megvalósítása előtt a háborús hős, Musztafa Kemal (Atatürk) által vezetett lendületes török nacionalista mozgalom átvette a vereséget szenvedett birodalmi hadsereg parancsnokságát, s egy felszabadító háborúval kiűzte Anatóliából a megszálló haderőket. Amikor elült a por, az antanthatalmak beleegyeztek a büntető jellegű sèvres-i béke felülvizsgálatába. Az 1923-ban Lausanne-ban aláírt új békeszerződésben már nem szerepelt a kurd függetlenség ügye. Ehelyett a kurdokat beolvasztották az új török, iraki és szíriai államba, egy jelentős hányaduk pedig továbbra is Irán polgára maradt.

Az erős kurd nacionalista mozgalom csak lassan épült ki, s bár szórványosan

A második világháború után elkezdett kialakulni a kurd nacionalista mozgalom egy embrionális, de koherens formája

Fegyverek és emberek
 1918: kurd harcosok Északnyugat-
 Iránban. Néhány kurd nacionalista
 vezető az első világháborúban
 együttműködött a britekkel,
 de az 1920-as sèvres-i békeszerző-
 désben nekik beígért független-
 ségből soha nem lett semmi

előfordultak kurd tiltakozások az iraki mandátum idején, ezek általában csak helyi, törzsi események voltak. Az Irakot is elérő modernizálással azonban fokozatosan elkezdett kialakulni egy „nemzet-tudat” is. Az észak-iraki kurd iskolákban tanított kurd nyelv standardizálásával aztán megjelent egy kezdetleges kurd irodalmi kultúra. Később, a második világháború után pedig színre lépett a koherens kurd nacionalista mozgalom első, embrionális formája is.

TÉRKÉP: PAUL HEWITT-BATTLEFIELD DESIGN

Rövid életű köztársaság

Nem sokkal a háború után, szovjet támogatással, egy rövid életű kurd köztársaság jött létre az iráni Mahabadban. Katonai parancsnoka a rettenthetetlen kurd nacionalista, Musztafa Barzani mollah volt, s a kurd nacionalista mozgalmat azóta is a Barzani-klán uralja. Irán gyorsan felszámolta a mahabadi köztársaságot; Barzani száműzetésbe vonult a Szovjetunióba, s addig maradt

Iraki kurd emigránsok ünneplik, hogy az amerikai csapatok elfogták Szaddám Huszeint 2003 decemberében. 1970-ben Szaddám még megállapodást kötött a kurdokkal, de későbbi lázongásaikat brutálisan leverte

ott, míg 1958 júliusában egy forradalom meg nem döntötte a britek által létesített iraki monarchiát. A száműzetésből visszatérő Barzani most a Kurd Demokrata Pártnak – egy baloldali nacionalisták és törzsfőnökök vegyes társaságának – az élére állt.

Az új katonai rezsim ígérete, miszerint az új alkotmányba belefoglalják majd a kurdok jogait is, eleinte nagy reményeket ébresztett a kurdokban. Barzani és az új iraki miniszterelnök, Abdul Karim Kászim tárgyalásai azonban kudarcba fulladtak. Autonómiával kapcsolatos igényeivel Barzani túl messzire ment; azt is követelte, hogy az olajban gazdag Kirkuk legyen az autonóm Kurdisztán „fővárosa”. A pátthelyzetből végül totális háború lett a kormány és a kurdok között, akik pesmergák néven katonai egységeket alakítottak az iraki hadsereggel való harcra.

A Kászim-rezsimet 1963-ban megdöntötték, de az utána következő katonai rezsimek is hasonlóan viselkedtek: egy darabig keresték a tárgyalásos meg egyezést, de végül katonai akciókat indítottak a kurdok ellen. Az iráni sah és Izrael pedig egyre jelentősebb pénzügyi és logisztikai támogatást nyújtott a kurd

lázadóknak, hogy meggyengítsék az iraki kormányt.

Alku Szaddám Huszeinnel

Amikor a Baasz Párt 1968-ban hatalomra jutott, Szaddám Huszein vette át a tárgyalások vezetését. S bár a megállapodás több engedményt tartalmazott, mint amennyit korábban bármelyik iraki kormány aláírt – széles körű kurd autonómiát, a kurd nyelv szabad használatával; garanciát a kurd állami hivatalnokok működésére a kurd területeken; s még egy önálló törvényhozói testületet is –, hamarosan kiderült, hogy a kurdoknak ez sem elég.

1974-ben megint kitört a háború, ezúttal példátlan méretekben. A sah a CIA-vel együtt ekkor már évente több millió dollárt juttatott, komoly logisztikai támogatással együtt a kurdoknak a határokon keresztül. Az irániak még kurd pesmergának álcázott csapatokat is állomásoztattak Irakban a lázadás támogatására.

A kurdok felismerték, hogy Törökország és Irán mindenáron el akarja fojtani a kurd önállósodási törekvéseket

Amikor a sah 1975 márciusában váratlanul kiegyezett Szaddámmal, megígérve, hogy iraki határendményekért cserébe nem támogatja többé a kurdokat, akkor az iraki hadsereg azonnal akcióba lendült, és leverte a lázadást. 200 ezer kurd menekült át Iránba. Ezek után a kurdok azzal vádolták a kormányt, hogy „arabizálási” politikát folytat a térségben. Így aztán nem is meglepő, hogy amikor Irak 1980-ban megtámadta Iránt, a kurdok végül az irániak mellé álltak, annak ellenére is, hogy Irán, a sah 1978–1979-es megbuktatása után, akkorra már iszlám köztársasággá vált. A kurdok nagy árat fizettek ezért a döntésükért: a Szaddám-rezsim árulónak bélyegezte őket, és mindent bevettve brutális hadjáratot indított ellenük a háború végén. Kurd civilek ezreit ölték meg, amikor az iraki kormány visszafoglalta az Irán és a kurdok által elfoglalt területeket.

Hasonló katasztrófa várt rájuk, amikor Irak kuvaiti inváziója, majd a nemzetközi koalíciótól 1991 elején elszenvedett veresége után megint fellázadtak, Dél-Irak síta lakosságával együtt. Ezt a felkelést Szaddám gyorsan leverte, s a tétlen Nyugat szeme láttára kurdok millióit üldözte el a lakóhelyéről. Sokan menekültek Európába és távolabbra is. Szenvedéseik végül reagálásra kényszerítették a nyugati államokat. Az Egyesült Államok és Anglia megkésve, de mégiscsak repülési tilalmat rendelt el az északi területek felett, és lehetővé tette, hogy a kurdok félautonóm államkezdeményt alakítsanak ki a nyugati védnökség alatt. A kemény nemzetközi szankciókkal sújtott Szaddám-rezsimet 2003-ban végleg felszámolta az amerikai invázió – a kurdok pedig közben folytatták a saját kormányzati intézményeik kiépítését.

A háború után a kurdisztáni régió létezését hivatalosan is elismerte az iraki

új alkotmány, és megalakult a Musztafa mollah fia, Maszúd által vezetett Kurdisztáni Regionális Kormány. De hiába takarította el a Szaddám-rezim minden maradványát, erőszakkal is, az amerikai „de-baaszifikálási” rendelet, a kurdok és a háború után a síta politikai pártok által alakított összes új párt közötti viszony továbbra is konfliktusos maradt. A nyílt háborút még el tudták kerülni, de az olaj feletti osztozkodás-veszekedés változatlanul megrontja a kapcsolatokat.

Szavazatok a függetlenségért

A Barzani-klán által több mint 70 éve dominált kurd vezetőség (most Maszúd unokaöccse, Necsirván az elnök) folytatta a harcot a függetlenségért. 2017-ben Maszúd Barzani ebből a célból népszavazást hirdetett meg, amelyet még annak az évnek a szeptemberében meg is tartottak; a résztvevők hozzávetőleg 93 százaléka voksolt a függetlenségre. Az iraki kormány nem ismerte el a szavazás törvényességét, s a feszültségek gyorsan fegyveres összetűzésekhez vezettek Kirkukban. Ennek során a kormányerők helyreállították a fennhatóságukat, és visszavették azokat a területeket, amelyeket a pesmergák foglaltak el az előző években az úgynevezett Iszlám Állam elleni harcokban. Nem mellékesen a kirkuki olajmezőkkel együtt.

A kurdok hamar felismerték, hogy Törökország és Irán mindazon el akarja fojtani a kurd önállósodási törekvéseket, s hogy még az Egyesült Államok – melyet pedig a kurd vezetőség a szövetségésének hitt és tekintett – sem fog beavatkozni, amiért az iraki kormány szertefoszlatta az ő függetlenségi álmaikat. Ma, a saját kurd állam gondolatának megszületése után, a kurd függetlenség ugyanolyan távoli realitásnak tűnik, mint ezelőtt bármikor. 🌐

Johan Franzén a University of East Anglia Közel-Kelettel foglalkozó vezető tanára

Kettős korona
VI. Jakab skót király, aki Erzsébet királynő halála után, 1603-ban I. Jakabként megörökölte az angol trónt is, így egyesítve a brit szigetek feletti uralmat

Skócia

Hogyan veszélyeztetik a Brexit feszültségei az évszázados uniót?

David Reynolds

Az Egyesült Királyság (United Kingdom, UK) sohasem alkotott *egy* nemzetet: soha senki nem mondta magáról, hogy ő egy „UKáni”. Elég tarka konglomerátum, melyet egymást követő angol uralkodók expanzív törekvései alakítottak ki, a szomszédai ellenállása közepette. Annak ellenére, hogy Wales az 1530-as években megadta magát, a formális egység úgy jött létre, hogy Anglia nem

tudta leigázni sem Skóciát, sem Írországot, de azok sem tudták őt védekezésre kényszeríteni.

A római uralom 5. századi megszűnése után a Brit-szigeten egymással ellenségeskedő királyságok alakultak ki. A skótok és a piktek a hagyomány szerint 843-ban, a viking betörések elhárítására létrehozták a közös skóciai királyságot. De a függetlenség megőrzése nem volt könnyű feladat. A Shetland- és az Orkney-szigetek a 15. századig norvég fennhatóság alatt álltak, és a skót uralkodók 1296-tól mintegy 250 évig Anglia ellen is brutális háborúk egész sorozatát voltak kénytelenek megvívni, melyek révén nemzeti ikonná váltak az olyan hadurak, mint William Wallace és Robert Bruce. Skócia azonban minden nehézség ellenére mégiscsak megvédte függetlenségét, s elmélyítette saját nemzeti identitását is, miközben 1371-től a Stuart-ház uralma alatt állt.

1603-ban, amikor Erzsébet királynő gyermek nélkül meghalt, VI. Jakab skót király I. Jakab néven Anglia királya is lett. Ekkorra már mindkét ország magáévá tette a protestáns reformációt, s a határ mindkét oldalán arra a belátásra jutottak, hogy „ha nem tudod legyőzni őket, akkor csatlakozz hozzájuk”. Az 1700-as évekre azonban ez a perszónalunió már kevés volt Anna királynőnek és minisztereinek. A skót parlament vonakodott megszavazni az újabb adókat és katonákat Angliának a XIV. Lajos francia király elleni háborújához; s nem egyezett bele abba sem, hogy a gyermektelen Anna halála után a katolikus Hannoveri Zsófia kövesse őt a trónon – így akarták elérni, hogy az angol–skót királyság protestáns maradjon. Az angolok azonban erővel elérték, hogy a skótok végül elfogadják a reáluniós szerződést, amely 1707-ben lépett életbe, létrehozva Nagy-Britannia Királyságot.

Piszkos alku?

A skót nacionalisták szemében az unióról szóló törvény mindig is piszkos alku maradt. Skócia jogi és vallási intézményei azonban zavartalanul működtek tovább, és az egyesülés a közös piac megteremtésével komoly előnyöket is hozott a skót kereskedelem számára. Az angol tőke szabadon áramolhatott át a határon, a skót kereskedők hozzáférhettek Anglia nagy hasznot ígérő amerikai gyarmataihoz, s a glasgow-i vállalkozók gyorsan egyeduralkodóvá válhattak a transzatlanti dohánykereskedelemben.

E törvényhozói unió révén a skót népet és erőforrásokat az angol birodalmi tervek szolgálatába állították. A gyarmati adminisztrációnak és a hadseregnek nagy szükség volt a skót „emberanyagra”. Robert Colls történész találoán jegyezte meg: „Az uniót Anglia hozta létre, de Skócia működtette.”

Az Írországgal 1801-ben létrejött unió hozzájárult ahhoz, hogy Anglia hadba lépjen a forradalmi Franciaországgal, amely két invázióval is megpróbálta támogatni az ír lázadókat. Az írek ugyanis, a skótoktól eltérően, keményen kiálltak magukért a Brit Birodalomban. Skócia

korán beindult iparosítása lehetővé tette az angol tőke és kereskedelem által kínált lehetőségek kiaknázását a közös piac keretein belül, miközben ugyanez az unió inkább csak tartósította Írország erősen agrárjellegű társadalmának gyarmati státusát. Sok ír csak a kivándorlásban látott reményt, miközben a gael újjászületés a nacionalista érzelmeket táplálta-szította az otthon maradtakkal körében.

1912-ben az alsóházban többségben lévő ír képviselőktől függő liberális kormány Írországnak korlátozott önkormányzati jogokat (*Home Rule*) adott. Aktivisták Skóciában is betejesztették a saját önkormányzati törvényüket, amelyet 1913-ban, második olvasásra el is fogadott az alsóház. Walesben az angol-ellenes indulatok az ott is bevezetett anglikán egyház ellen irányultak, amelynek gazdagsága csak tovább növelte a nagyrészt angol földbirtokosok hatalmát.

Aztán, derült égből villámcsapásként, 1914 júniusában jött a sarajevói merénylet, amely kirobbantotta az első világháborút. A liberális kormány továbbra is ragaszkodott az ír *Home Rule* törvénybe

foglalásához, az anglikán egyház walesi tevékenységének korlátozásával együtt. A háború idején azonban felfüggesztették mindkét törvénytervezet beiktatását, a skót *Home Rule* pedig nem is került harmadik olvasásra a háborús üzleti körök nyomása miatt.

Az első világháború fordulópontot jelentett az Egyesült Királyság számára. Tartós hatása volt annak az áldozatnak, amit a skótok és a walesiek négy éven keresztül hoztak a Brit Birodalomért. Az 1920-as években új nacionalista pártok alakultak mindkét országban, de sok sikert nem értek el, s a vérell megpecsételt új brit öntudat csak tovább erősödött Skóciában és Walesben is.

Ez a „Nagy Háború” újjáformálta Angliát – Írországot pedig kettévágta. Az ír nacionalisták 1919–1921-ben elkészített gerillaharcokkal kivívták a függetlenséget. Írország északi részén azonban hat megye az Egyesült Királyságon belül maradt; az angolok különítették el őket egy protestáns többségű csonka államba. London az 1960-as évekig szemel hunyt a katolikusok elleni diszkri-

Skót áldozat
Skót katonák az első világháborúban. „A Brit Birodalomért a skótok által 1914 és 1918 között, négy éven át hozott áldozatnak – mondja David Reynolds – tartós hatása volt.”

mináció felett, de aztán a mindkét oldal részéről egyre szaporodó paramilitáris erőszakcselekmények közepette nyílt angol kormányzást vezetett be és brit katonákat vezényelt a térségbe. A vérontás azonban folytatódott: „a bajok” („the Troubles”) három évtizede alatt hozzávetőleg 3500 ember halt meg.

Az 1990-es években az Egyesült Királyság ad hoc „első világháborús egyezsége” – egy összetartó Anglia és egy megosztott Írország – végre elkezdett felbomlani. A dekolonizáció addigra már szétporlasztotta a brit világbirodalom összetartó cementjét, és a szénre, acélra és más „államosított” nehézipari ágazatokra támaszkodó skót és walesi gazdaság is versenyképtelenné vált. A Thatcher-kormány agresszív privatizációs programja különösen súlyosan érintette Skóciát, ahol a munkavállalók nagyjából egyharmada még ekkor is a központi vagy az önkormányzati szervezetekben és üzletágakban dolgozott. Így aztán amikor Tony Blair Labour-kormány 1997-ben meghirdette a jogköröknek az önkormányzatokra való átruházásáról szóló népszavazást, akkor

Az 1990-es években az Egyesült Királyság ad hoc „első világháborús egyezsége” – egy összetartó Anglia és egy megosztott Írország – elkezdett felbomlani

Skócia és (kevésbé határozottan) Wales arra is szavazott. 1999-ben új, saját jogkörökkel felruházott önkormányzatokat iktattak be Edinburgh-ben és Cardiffban.

Írországban ekkorra már mind a két oldal belefáradt a „bajokba”. London és Dublin kitartó erőfeszítéseinek eredményeképpen 1998-ban megszületett a „Nagypénteki Egyezmény”. London kivonta a brit csapatokat a tartomány utcáiról, és hajlandó volt visszaállítani a saját jogkörökkel rendelkező önkormányzatokat Belfastban. Észak-Írország is sokkal nyitottabbá vált az Ír Köztársaság iránt, felszámolta például a fegyveresen őrzött határt, de kevésbé látványos módon megteremtette az egész Írországra kiterjedő, egységes villamosenergia-piacot.

Út a népszavazás felé

Az 1998–1999-es, ún. „Millenniumi Egyezségnek” megvolt a maga mozgósító ereje, különösen Edinburgh-ben, ahol a Skót Nemzeti Párt (SNP) – amely 2011-től többségi kormányt alakíthatott –, kieszközölte, hogy 2014-ben népszavazást tartsanak a függetlenségről. S bár a végeredmény sokkal közelebb volt ahhoz, amit London várt, az így is nyilvánvaló többség (55 százalék) az unióban maradás mellett voksolt. Ettől, egy nemzedéknyi időre, nyugvóponttra is jutott a kérdés.

A 2016-os EU-referendum azonban mindezt teljesen összezavarta. Wales és Anglia az EU-ból való kilépésre szavazott, de Skóciában 62 százalék, Észak-Írországban pedig 56 százalék a maradásra. Ez azonban semmilyen hatással nem volt a londoni konzervatív kormányra. 2019 júniusában a Konzervatív Párt tagjai körében elvégzett felmérésből az derült ki, hogy a megkérdezett 63 százaléka hajlandó lett volna elbúcsúzni Skóciától, 59 százalékuk pedig Észak-Írországtól, ha ezzel megszerezhetik

maguknak azt az örömet, hogy búcsút inthetnek Brüsszelnek is.

Az Egyesült Királyság legérzékenyebb része Skócia. Nicola Sturgeon miniszterelnök („First Minister”) kijelentette, hogy 2020-ban második népszavazást akar a függetlenségről, mert a Brexit megváltoztatta az egész politikai tájképet. De azt is hozzátette, hogy ezt a referendumot, mint 2014-ben, az UK-kormány beleegyezésével kell megtartani, az 1998-as Skóciáról szóló törvény rendelkezéseinek megfelelően. Boris Johnson brit miniszterelnök ezt határozottan elutasította. Sturgeonról pedig azt követelik az SNP aktivistái, hogy ne törődjön Londonnal – ami felveti annak a remét, hogy Edinburgh egyoldalúan kinyilvánítja a függetlenségét.

Ha Johnson engedélyezett volna egy újabb népszavazást, Skóciának akkor is súlyos problémákkal kellett volna szembenéznie. Ha az EU elhagyására voksolt, akkor például milyen valutát fog használni? Az SNP egyelőre meg akarja tartani az angol fontot – de London vajon beleegyezik-e? Nyilvánvaló, hogy a skót függetlenség bármiféle kinyilvánítása szétrombolja Britannia 300 éves „közös piacát”. És hogyan fogják „működtetni” az őket elválasztó, új országhatárt?

Ezekkel a nehézségekkel szembesülve Sturgeon talán lemond a függetlenségről, ha kap egy ajánlatot az önkormányzati jogok szélesítésére. Nyilvánvaló, hogy egy *de facto* vagy *de jure* lazább – az ún. „központi birodalmi magatartástól” megtisztított – unióra van szükség, ha az Egyesült Királyság továbbra is egyben akar maradni. 🌐

David Reynolds a nemzetközi történelem professor emeritusa a Cambridge-i Egyetemen. Legújabb könyve az *Island Stories: Britain and its History in the Age of Brexit* (William Collins, 2019)

GETTY IMAGES

☛ Menekülés a földrengés elől

A japánok, amit csak tudnak, magukkal visznek a Fukui prefektúra területén kitört földrengést követően, 1948. június 28-án. A 6,8 erősségű földrengés elpusztította a Fukui alföldön álló épületek 60%-át, mivel sokukat sietősen építették újjá a második világháborús bombázások után: 3769 ember halt meg, 22000-en megsérültek. Több ezer paraszt csak azért menekült meg, mert késő délután következett be a tragédia, amikor legtöbben a földjükön dolgoztak.

EGY ÉV KÉPEKBEN

1948

Földrengések és emigráció, művészet és apartheid

A második világháborút követő időszakban a Közel-Keleten, Kínában, Koreában, Indiában és Németországban forrtak az indulatok.

Richard Overy egy olyan év kulcsfontosságú eseményeit mutatja be, amikor az egészségbiztosítás, az absztrakt művészet és az emigráció került az újságok címlapjára →

🕒 Új élet az óceánon

Az emigráns gyerekek vidáman integetnek a kamerának a Nagy-Britanniából Ausztráliába tartó óceánjáró, az *Ormonde* fedélzetén. Ezek a gyerekek Nyugat-Ausztráliába mennek, Pinjarrába, a Fairbridge Farm School vidéki iskolába; ez a terv sok emigráns gyermek elhelyezését segítette a 20. században. A második világháború szörnyűségei után több ezer brit (akiket a csökkentett viteldíj miatt csak „tízfontos bevándorlóknak” neveztek) döntött úgy, hogy új életet kezd Ausztrália, Új-Zéland és Kanada fehér gyarmatain. Az *Ormonde* a migránsok tömegét szállító számtalan hajó egyike volt.

🕒 Megszületik a Nemzeti Egészségügyi Rendszer

Egy csecsemőt mérnek az egészségügyi ellenőrzés alkalmával a merseyside-i Bootle-ban, nem sokkal a Brit Nemzeti Egészségügyi Rendszer beindítása után, 1948 júliusában. Az új rendszer, amelyet a háború után a Munkáspárt hozott létre, lehetővé tette, hogy az egészségügy minden területén ingyenes orvosi kezelést kapjanak az emberek. A csecsemők és a kisgyermek fejlődését a klinikákon rögzítették, és az anyák gyermekgondozási tanácsokat kaphattak. A gyermekegészség javulása az új Nemzeti Egészségügyi Rendszer komoly eredménye volt.

🕒 Háborúban álló város

Egy brit katona áll őrt az arab és a zsidó negyed között Jeruzsálemben az 1947–1948-ban zajló, Palesztinában kitört polgárháború idején. A konfliktus akkor kapott lángot, amikor a palesztinai és az arab csoportok elutasították az ENSZ javaslatát, hogy Palesztinát osszák zsidó és arab állammá; ebben az időszakban, amikor mindkét oldal egyre erőszakosabbá vált, brit csapatok állomásoztak a mandátum területén. A britek 1947-től kezdték kivonni csapataikat Palesztinából, végül 1948. május 15-én fel is adták a mandátumot; május 14-én kikiáltották Izrael államot, amelynek első miniszterelnöke David Ben-Gurión lett. Az utolsó brit csapatok június 30-án hagyták el a területet, de addigra az arab seregek is megérkeztek Egyiptomból, Transzjordániából, Libanonból, Szíriából és Irakból, hogy még sokáig harcoljanak.

🕒 Az új Korea születése

Tömegek ünneplik az Első Koreai Köztársaság kikiáltását Szöulban, a kormányzóház épületénél, 1948. augusztus 15-én az új elnök, Li Szin Man előtt. A második világháború után a 38. szélességi kör mentén kettéosztották a Koreai-félszigetet, mivel a szovjet csapatok elfoglalták északot, míg az Egyesült Államok hadserege az ország déli részét uralta. 1948. szeptember 9-én Kim Ir Szen vezetésével északon megalapították a kommunisták által irányított Koreai Népi Demokratikus Köztársaságot. Két évvel később észak megtámadta a délieket; 1953-ban, a hároméves háború végén a két állam továbbra sem egyesült.

🕒 A kínai válság

A boltos üres üzletéből néz kifelé az ellátmányát fogyasztó parasztra a pekingi utcán 1948 decemberében, a Csang Kaj-sek vezette Nemzeti Párt, a Kuomintang uralmának utolsó évében. A polgárháború során Mao Ce-tung kommunista hadserege diadalmaskodott Kína északi részén, ami a gazdaság összeomlásával, nagy szegénységgel és éhínséggel járt. A boltosnak nincs mit eladnia, a paraszt hagyományos piacának is vége; végül egyikük sem fog hasznot húzni Mao Ce-tung társadalmi forradalmából, amely a Népköztársaság 1949. szeptember 21-i alapításával veszi kezdetét.

☉ A talpra állás terve

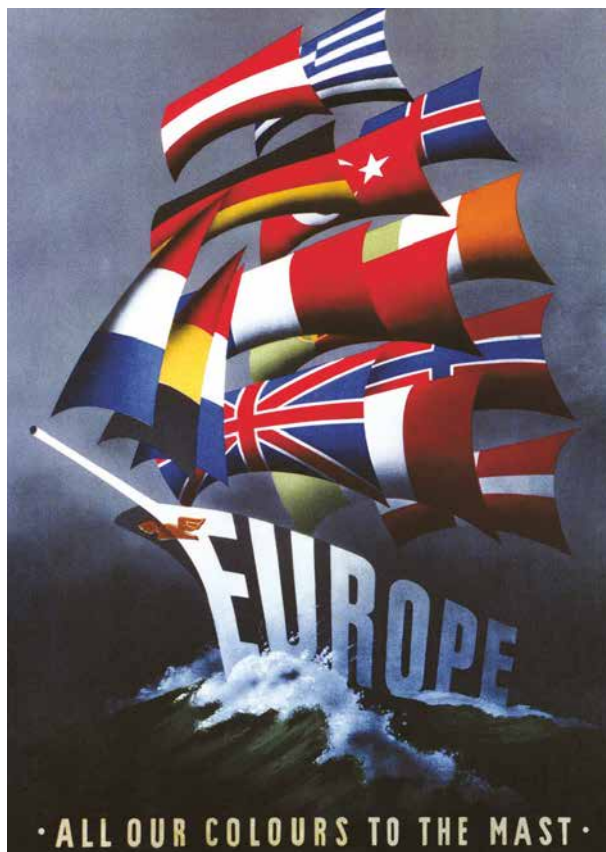
A holland Reyn Dirksen Európai Újjáépítési Programot népszerűsítő plakátja. A segélyprogramot az amerikai külügyminiszter, George Marshall indította 1948-ban, hogy segítséget nyújtson a háború utáni gazdasági talpra állás nehézségeivel küszködő európai országoknak. A programban nem mindenki vett részt: a Szovjetunió nem volt hajlandó megengedni a vazallus államoknak, hogy részese legyenek a Marshall-tervből, amelynek keretében az Egyesült Államok több mint 12 milliárd dollár segélyt adott Európának.

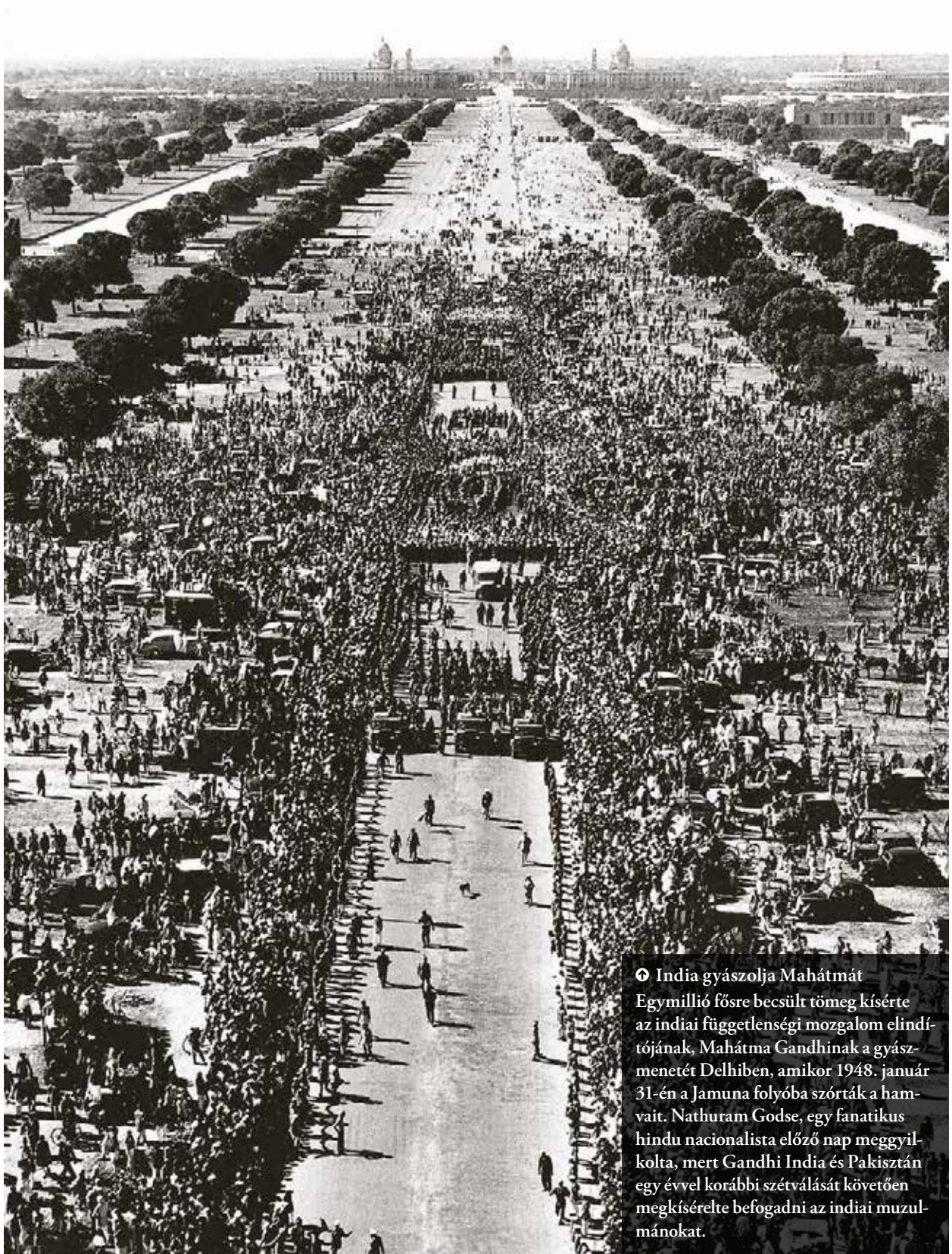
ALAMY/BRIDGEMAN

☉ Fekete-fehér nézőpont

Az Afrikáner Nemzeti Párt vezetőjét, Daniel François Malant (1874–1959) lelkes támogatói ünneplik Johannesburgban, az 1948-as országos választásokon elért győzelmét követően Dél-Afrikában. A Malan irányította új kormány egy sor alapvető változást vezetett be, ami megerősítette az apartheidet, hogy elválassza a fehér dél-afrikaiakat az úgynevezett színesektől és a feketéktől. A rendszer ellenzéke 40 éves harc után teremtette meg a demokráciát és adta meg az emberi jogokat az ország nagy többségét alkotó, nem fehér bőrű lakosság számára is.

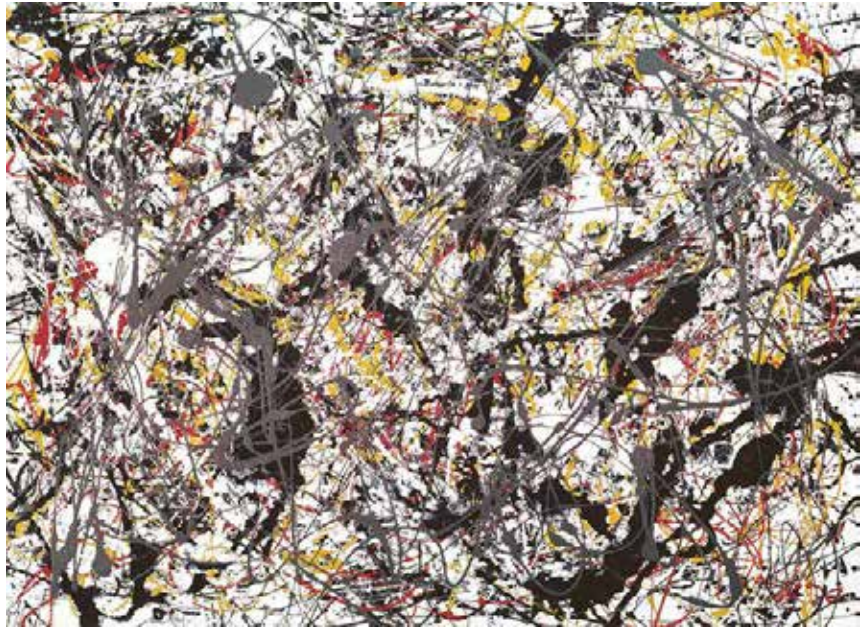

◆ India gyászolja Mahátmát
Egymillió főre becsült tömeg kísérté az indiai függetlenségi mozgalom elindítójának, Mahátma Gandhinak a gyászmenetét Delhiben, amikor 1948. január 31-én a Jamuna folyóba szórták a hamvait. Nathuram Godse, egy fanatikus hindu nacionalista előző nap meggyilkolta, mert Gandhi India és Pakisztán egy évvel korábbi szétválását követően megkísérelte befogadni az indiai muzulmánokat.

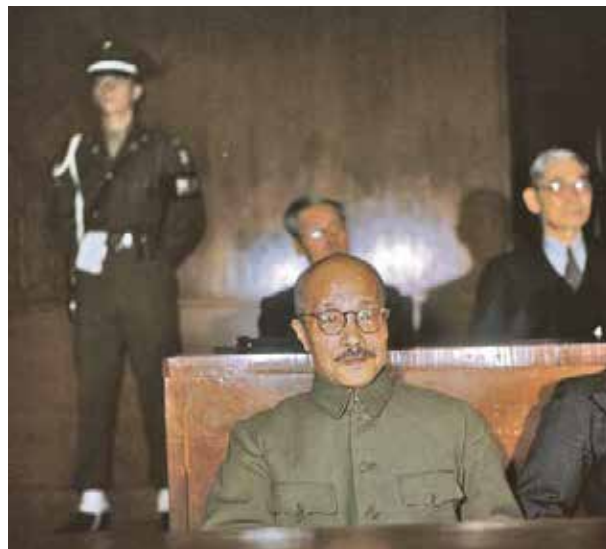
➡ Fröcskölés

Ezüst feketén, fehéren, sárgán és pirosan. Az amerikai festő, Jackson Pollock 1948-ban készült képe a színt és a mozgást helyezi előtérbe a forma rovására. Pollock (1912–1956) a háború utáni művészek élvonalába tartozott. Ezek a művészek az absztrakt művészet szélsőséges formáival kísérleteztek, az úgynevezett „akciófestészet” technikája a padlóra terített vászonra csepegtetett festéket. Félrevezető a művészi munka látszólagos esetlegessége – Pollock valójában órákat töltött az előre eltervezett vonalak kitöltésével vagy a festék vászonra csepegtetésével.

➡ Hatalmas tévedés

Victor Fleming 1948-as filmje, a *Jeanne D'Arc* plakátja, amelyen Ingrid Bergman látható a francia hősnő szerepében. A 145 perces művet kedvezőtlenül fogadták a kritikusok, és bár sokan megnézték, a magas gyártási költségek miatt veszteséges lett. Rendezője – aki nagy sikert aratott az *Óz, a csodák csodájával* és az *Elfújta a széllel* – állítólag sírt a szegyénytől, amikor meglátta a végső változatot. A film és Bergman karrierje is elakadt, amikor kiderült, hogy a férjzett színésznőnek viszonya van Roberto Rossellini olasz rendezővel. Fleming a bemutató után két hónappal szívroham következtében elhunyt. 🌐

BRIDGEMAN/ALAMY/GETTY IMAGES

➡ Tábornok a vádlottak padján

Japán háborús miniszterelnöke és katonai vezetője, Hideki Tojo tábornok a Nemzetközi Katonai Bíróság előtt áll a távol-keleti hódítások miatt Tokióban, többek között a béke és az emberiség ellen elkövetett bűnök vádjával. A bíróság kétszeresen is bűnösnek találta Hidekit, és 1948. november 12-én hat más vádlottal egyetemben kötél általi halálra ítélték. 1948. december 23-án végezték ki.

Richard Overy

történész, az Exeter Egyetem professzora

Az amerikai Perry kapitány behajózik a Tokiói-öbölbe

1853. július 8-án félelmetes amerikai hadihajóflotta érkezett meg a japán fővároshoz. **Leslie Downer** két szemszögből is megvizsgálta a történeteket, amelyek a több évszázados elszigeteltség után elérhetővé tették Japánt a nagyvilág számára

„Ha a kétarcú Japán valaha is vendég-szeretővé válik, az érdem egyedül a bálnavadászhajóé lesz, mely már bebocsátásra vár.”

Herman Melville, *Moby Dick* (1851)

Az 1850-es évekre Japán már több mint két évszázada zárva volt a Nyugat előtt, mivel 1639-ben száműzték a lázadást szító portugál jezsuita misszionáriusokat. A kereszténységet betiltották, aki áttért, azt pedig kivégezték. A japánok még a lőfegyvereket sem engedélyezték. Attól kezdve békében éltek a sógunok uralma alatt, és egyedülálló, káprázatos kultúrát hoztak létre.

Kínaiak és koreaiak jöhettek az áruikkal, de a nyugati hajósok közül kizárólag a hollandokat engedték be, akik azzal érveltek, hogy ők kereskedőnemzet tagjai, és nem is katolikusok. Húsz holland szatócs létrehozott egy telepet Dejima mesterséges szigetén, Nagaszaki mellett. Rakománytól roskadozó holland hajók érkeztek szinte minden évben, amelyek japán árukkal megpakolva távoztak. A japánok így megvásárolhatták a nyugati technológiát – távcsöveket, sőt még egy, a dagerritípián elvén működő kamerát is –, és megalapíthatták a „holland tudományok” iskoláit, ahol a diákok hollandul beszéltek és olvastak, valamint igyekeztek elsajátítani a nyugati ismereteket.

Más külföldi – főleg nyugati – még az ország közelébe sem jöhetett; akik a környéken hajóztak, azokat elűldözték, és a külföldön hajótörést szenvedett japánoknak halálbüntetés terhe mellett megtiltották a visszatérést (bár idővel ezeket a szigorú rendelkezéseket némileg enyhítették).

Az elszigeteltség vége

A japánoknak azonban többé nem volt nyugtuk: Nagy-Britannia, Franciaország és más európai nemzetek birodalmat építettek, és csápjajaikat kiterjesztették az egész földgolyón. Miután Franciaország 1808-ban, a napóleoni háborúkban elfoglalta a Batáviai Köztársaságot (Hollandia egy rövid ideig ezen a néven volt ismert), a brit *Phaeton* a holland zászló alatt hajózott be Nagaszaki kikötőjébe azt gondolva, hogy ezzel megtévesztheti a japánokat.

A sógunátus kormánya igen kemény rendelettel válaszolt: az összes külföldi hajót pusztulásra ítélték, amely megközelítette a japán partokat. Az első ópiumháború (1839–1842) után Japán értesült a brit betörésekről a szomszédos Kínába, és aggasztotta egy hasonló támadás. A krími háborút okozó konfliktus azonban már felsejlett a távolban, Nagy-Britannia és Franciaország is szembekeült Oroszországgal. Mindez viszont

lehetővé tette a viszonylag fiatal Egyesült Államok számára a közbelépést.

Amerikában a kaliforniai aranyláz a tetőfokára hágott. A bálnavadászat iparága virágzott. Az amerikaiak házaikat bálnaalaj-lámpákkal világították meg, bálnaszilát használtak a női öltözködésben a krinolinok megerősítésére, és bálnaalajjal kenték a gyárakban a gépeket. Az új-angliai bálnavadászhajók sok évtizedig jártak az északi Hokkaido japán sziget körüli vizeket, azonban megtiltották számukra kifogyott készleteik feltöltését, és a Japánban hajótörést szenvedő tengereszeket börtönbe vetették.

1851 novemberében Millard Fillmore amerikai elnök utasította Matthew Perry sorhajókapitányt, hogy kézbesítsen egy levelet a japán császárnak, amelyben követeli az amerikai hajók beengedését a kikötőkbe, hogy szénhez és vízhez juthassanak, emellett elvárja a hajótöröttekkel való emberséges bánásmódot. III. Orániai Vilmos holland király figyelmeztette Tokugawa Iyoshi sógunt, hogy az amerikai haderő már úton van. Mindazonáltal a sógun miniszterei úgy döntöttek, elhallgatják ezeket a híreket, hogy elkerüljék a lakosság körében a pánikhangulatot.

A következő oldalakon összevetjük a japán és az amerikai álláspontot a bekövetkező találkozásról...

A festett kézirattekercs az amerikai sorhajókapitány, Matthew Perry 1854 márciusában lezajlott második japán küldetését ábrázolja, amely során sikerült megegyezést elérni arról, hogy számos kikötőt megnyitnak az amerikai hajók előtt

A JAPÁN NARRATÍVA

„A sógunátus fővárosának széles utcái tömve vannak pánikba esett emberekkel”

AKaei (az 1848 februárjától 1854 novemberéig tartó korszak elnevezése Japánban, jelentése „örök boldogság” – *a szerk.*) hatodik éve hatodik hónapjának harmadik napján az Uruga-csatorna vizein hálóikat kivető halászkok négy hatalmas hajóra lettek figyelmesek, amelyek „hegy nagyságúnak” tűntek és a „madarak sebességével” siklottak be a sógunátus fővárosába, Edóba (ma Tokió) vezető csatornán. Rémulten eveztek el, hogy riadót fűjjanak.

Az őrhajók kirajzottak, hogy szembe szálljanak a betolakodókkal, de azok félresöpörték őket lándzsáikkal. Uruga kikötőjének rendőrfőnöke, Kayama Eizaemon azt kiáltotta, hogy a naszádoknak Nagaszakiba kell menniük, az egyedüli helyre, ahol külföldi hajókat fogadtak. Az amerikai parancsnok tolmácsok segítségével azt válaszolta, hogy ezt a kérést nem teljesítheti. Ugyanis egy levelet kellett kézbesítenie a császárnak, ezért három napot adott a japánoknak, hogy előkészítsék a fogadását egy megfelelően magas rangú hivatalnok jelenlétében.

Kayama felfigyelt az Urugára irányított óriási Paixhans-mozsárágyúkra (az első tengerészeti fegyverekre, amelyek robbanótölteteket lőttek ki), és 70 nagy kaliberű löveget számolt össze. Az Edói-öblöt védő 100 ágyú között a sógunátusnak mindössze 11 hasonló kaliberű fegyvere volt.

Rendkívüli állapot

Amikor a sógunátus miniszterei értesültek a hírekről, szükségállapotot rendeltek el, és mozgósították katonáikat az edói palota védelmére. A japánok kétségbeesettek, amikor látták, hogy az amerikai hajókról kisebb csónakokat eresztettek le, melyek Edo felé vették az irányt, és még egy hatalmas gözös is kísérté őket.

A városban kitört a pánik. „A kovácsok pánicek, sisakokat, kardokat és lán-

dzsákat gyártanak”, jegyezte fel egy helyi hírlapíró. „A tengerpart közelében élő férfiak és asszonyok – mind a szamurájok, mind a köznép – megkezdték a fiatalok és az öregek kimenekítését. A sógunátus fővárosának széles utcái tömve vannak bútoraikat és ingóságait cipelő, pánikba esve rohángáló emberekkel.”

Az edói palotában aggodalmas megbeszélések folytak. Próbálják meg kiűzni a behatolókat? Vajon ez kivitelezhető lenne egyáltalán? Senki sem akarta elfogadni a rájuk kényszerített amerikai diktátumot. És kit küldjenek Perry fogadására? Világos volt, hogy az amerikaiak semmit se tudtak Japánról, azt legalábbis biztosan nem, hogy a császár jelentéktelennek számított – csak egy pápaszerű személy volt, aki elszigeteltségben élt Kiotóban. A japánok pedig kihasználhatták ezt a tudatlanságot.

Még épp időben ahhoz, hogy teljesítsék az amerikai ultimátumot, Kayama üzenetet küldött a hajóknak, amelyben tudatta, hogy Toda Izu, Szagami tartomány hercege és az „admirálisnak megfelelő, nagyon magas rangú” hivatalos személy veszi át az elnök üzenetét. Perry elégedett volt, Todát – aki valójában a nagyon kicsi Uruga város kormányzója volt – pedig nagyon szórakoztatta az „előléptetése”.

Addigra az Edótól délre fekvő utak ágyúkat, fegyvereket és élelmiszert szállító szekerekkel, valamint málhás lovakat vezető hordárokkal teltek meg. A rizs és a páncél ára az eget verdeste. Nem volt friss hal három napig. „Olyan az egész, mintha az egész várost épp ebben a pillanatban égették volna hamuvá”, jegyezte fel naplójában az udvari orvos. Hat nappal a hajók érkezése után Kayama egy, a „császártól származó” levelet kézbesített (amelyet a főminiszter, Abe Masahiro írt), ezzel felhatalmazta Toda Izut, hogy a következő nap vegye át az elnök levelét.

Ácsok dolgoztak egész éjjel, hogy színes

zászlókkal és címerekkel díszített fogadócsarnokokat építsenek. A következő reggel az amerikaiak vészjóslóan közel navigáltak hajóikat a tengerparthoz. Több mint 5000 szamuráj állt készenlétben.

Mennydörgő dízsörtűz dördült a hajókról, amikor két hatalmas fekete testőr társaságában, katonák sorfala között Perry a szárazföldre lépett, miközben az amerikai katonazenekar fülsiketítő zenét játszott. A pavilonban Perry két levelet nyújtott át Todának, és megjegyezte, hogy következő tavasszal visszatér a válaszáért.

A kormány azt feltételezte, hogy a válság véget ért. Azonban a következő nap a hajók, ködkürtjeiket megfújva, az edói palotától hét mérföldre lavíroztak. A japán miniszterek katonái egyenruhában összeültek, és mozgósították csapataikat, mialatt a járőrelők összegyűltek megbámulni a hatalmas hajókat, és gyümölcsöt kínáltak a legénységnek.

A kezdet vége

Végül is az amerikai hajók megkezdték az elvonulást. Kayama ajándékokat küldött – selyemtekercseket, erotikus motívumokkal díszített legyezőket –, habár azt észrevette, hogy az amerikaiak lenézték művészetüket. Az amerikaiak is küldtek ajándékokat cserébe, és Kayama, aki élvezte a rivaldafényben eltöltött időszakot, kézzel-lábbal elmutogatta, mennyire hiányozni fognak neki.

Hatalmas tömeg gyűlt össze, hogy megnézzék a tíznapos tartózkodás után kifutó amerikai hajókat. Ezt követően a japánok Uruga tengerpartján elégették az amerikai ajándékokat. Talán nem is térnek vissza – gondolták, végül is a korábbi külföldi behatolók sosem jöttek vissza újra.

Mindössze tíz nappal a hajóhad távozása után váratlanul meghalt a sógun. Akár természetes halál volt, akár nem, mindenképpen rossz ómennek tűnt.

BRIDGE MAN

Fekete hajók baljós árnyai

A Matthew Perry kapitány hajóinak érkezését megörökítő kép árulkodik arról a félelemtől, amit a japánok éreztek. Abe Mashiro, a sógunátus főminisztere ezt írta: „Napról napra tele vagyok aggodalommal a baljós árnyat illetően, amelyet a fekete hajók vetettek országunk jövőjére.”

AZ AMERIKAI NARRATÍVA

A látogatókat elbűvölte a japánok udvariassága és a gyönyörű vidék

A hogy Matthew Perry sorhajókapitány két nehézfegyverzetű gőzhajója és két ágyúnaszádja beért az Uragai-öbölbe, a halászok úgy menekültek előle a szárazföldre, „mint vadmadarak egy váratlan ragadozó elől”. A hajók lehorgonyoztak és hatalmas Paixhans-mozsárágyúikat Uragára szegezték.

A hajókat „magas, atletikus, egy ágyékötőtől eltékintve meztelen férfiak” vezette csónakok vették körbe, de elűzték őket; csak egyetlen, két karddal felfegyverzett hivatalnokot és tolmácsát engedték fel a fedélzetre. A fő közvetítő Kayama volt, akit arany és ezüst pávatollmintákkal hímeztek, gondosan kidolgozott selyemruhája miatt az amerikaiak Uraga kormányzójának hittek. Ennek ellenére Perry nem mutatkozott, megerősítve, hogy csak a legmagasabb rangú emberrel hajlandó beszélni.

A parancsnok attól fogva a szombatot kivéve mindennap küldött felderítő hajókat, amelyek Edo felé eveztek, mialatt a nehézfegyverzettel felszerelt *Mississippi* gőzös mögöttük pöfögött. A japán védelmi erők nem voltak olyan jelentősek, mint ahogy attól Perry tartott, ezért kikristályosodott benne a terv, miszerint fővárosuk megfenyegetésével rájuk kényszerítheti akaratát.

Perry figyelmeztette őket, hogy ha nem veszik át az amerikai elnök levelét, akkor „nem ő lesz felelős a következményekért”. Végül Kayama tudatta: „a császár kijelölte a birodalom egyik főtanácsadóját”, hogy átvegye a levelet Uragában.

Ahogy hajnalodott, az amerikaiak újonnan épített, zászlókkal és címerekkel díszített pavilonokat és lakozott sapkába, rövid szoknyába és ujjatlan köntösbe öltözött katonákat pillantottak meg. A japán hivatalnokok olyan csodálatos, sárga bársonnyal szegélyezett és arannyal hímezett, selyembrokát felsőruházatot viseltek,

mint „valamilyen bajvíváson vagy lovagi tornán”.

Tíz óraker, 13 ágyúlovéből álló díszsorszóztás kíséretében, Perry egy fehér dízbárkába szállt 250 tengerész kíséretében. Két hatalmas, fekete bőrű matróztól közrefogva és dobpergés közepette lépett a szárazföldre, utána két hajósina leveleket tartalmazó, skarlát ruhába csavart rózsafa dobozokat cipelve. Mialatt a zenekar a „Hail Columbiát” játszotta, a menet követte Kayamát a fogadócsarnokig, ahol egy karosszékét készítettek elő Perrynek.

Toda megkapta a leveleket. Az egyiket Fillmore elnöktől, aki barátságot ígért és a kapcsolatok kiépítését kérte, egy másikat pedig Perrytől, aki a megbékélési tárgyalások megkezdését szorgalmazta. Perry elmondta a japánoknak, hogy áprilisban vagy májusban nagyobb flottával tér vissza, „mivel ezek a hajók a teljes rajnak csupán egy részét képezik”.

Az amerikaiak kagylókat gyűjtöttek a partról, és összehasonlították kardjukat a japán katonákéval (habár több szemlélődő is haragos pillantásokat vetett rájuk), mielőtt visszatértek hajóikra a „Yankee Doodle” dallamára.

Kulturális csere

A következő nap Perry közelebb rendelte a hajókat Edóhoz, és leeresztette a felderítő csónakokat. Sok ember gyűlt össze a tengerparton; vizet és őszibarackot kínáltak a katonáknak, az amerikaiak pedig dohányt adtak nekik. A látogatókat elbűvölte a japánok udvariassága és a gyönyörű vidék nádfedeles falvaival, extenzív mezőgazdaságával és frissen zöldellő ligeteivel. Hét mérföldre közelítették meg Edót, ahol dzsunkák tömegeit és alacsony épületeket pillantottak meg.

Másnap a hajóhad visszatért oda, ahol korábban horgonyozott. Kayama ajándékokat hozott az amerikaiaknak, többek között „szörnyen torz és egykedvű

japán hölgyek alakjával” díszített legyezőket, amelyeket az amerikaiak ízléstelennek találtak. Viszonzásképpen értékesebb ajándékokkal készültek.

Július 17-e hajnalán, tíz nappal a flotta érkezése után az emberek több ezer csónakban gyűltek össze, hogy lássák a hajóparádét Szagami kikötőjében, és búcsút intsenek az amerikaiaknak.

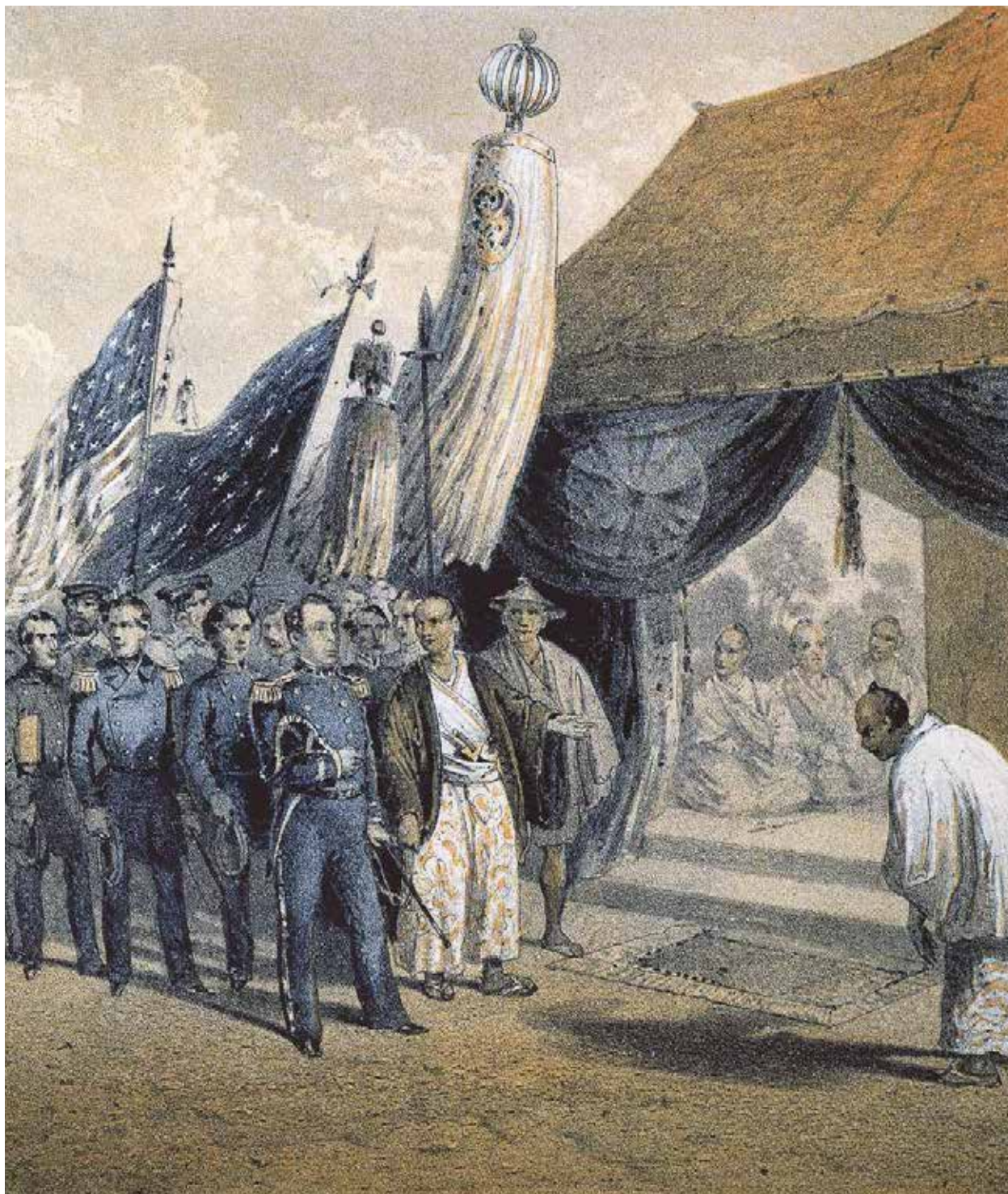
A találkozó utóélete

Perry 1854 márciusában tért vissza kilenc hajóval, és rákényszerítette a japánokat, hogy aláírjanak egy szerződést a kikötők megnyitásáról. Más nemzetek hamarosan hasonló engedményeket követeltek.

1856-ban Townsend Harris megérkezett Shimodába, magát az első Japánba akkreditált amerikai főkonzulnak nyilvánítva. Két éven keresztül tárgyalta, hízelgett és fenyegetőzött, amíg a japánok megengedték, hogy találkozzon a fiatal sógunnal Edóban. Itt sikerült egy kereskedelmi szerződést ráerőszakolnia Japánra – az elsőt a sok közül. James Bruce, Elgin nyolcadik grófia nem sokkal később kötött ki, hogy hasonló szerződést fogadtasson el Nagy-Britannia számára.

Az újonnan jöttek érkezése nagy felbolydulást okozott Japánban. A főminiszter Abénak konzultálnia kellett a 260 *daimyóval* (hadúrral) a behatolókkal szembeni bánásmód fontos kérdéseiről – ami végzetesen meggyengítette hatalmát. Mindezek következtében a rendszer összeomlott Japánban, és a sógunátust megbuktatták. 1868-ban, mindössze 15 évvel Perry első látogatása után a tizenéves császár, Meidzsi lett az új kormány kulcsfigurája – és megszületett a modern Japán. 🌐

Lesley Downer több Japánról szóló könyv szerzője. Új regénye, a *The Shogun's Queen* (Bantam, 2016) azzal kezdődik, hogy a japánok megpillantják Perry „fekete hajóit” a tengerpartról

TOPFOTO

A Kelet találkozik a Nyugattal

Egy korabeli amerikai litográfián Matthew Perry sorhajókapitányt fogadják 1853 júliusában Uragában. „Nagyon jól tudtam, hogy minél exkluzívabbnak mutatom magam és minél igényesebb leszek, annál több tiszteletet és elismerést fogok kiváltani ebből a formalítások és ceremóniák bűvöletében élő népből” – írta nem sokkal azután

Jaszuke (16. század vége)

EGY AFRIKAI SZAMURÁJ JAPÁNBAN

A konfliktus dúlta országban nagy izgalmat keltett egy lenyűgöző fekete férfi megjelenése. **Thomas Lockley** az első afrikai szamuráj Japánban töltött éveiről ad képet

Atragikus és brutális rab-szolga-kereskedelem az afrikai történelem jól ismert oldala. Ám az afrikaiakkal saját földrészükön kívül megesezt sok más sztorit manapság kevesen hallották: az indiai királyi dinasztiákról szóló meséket, a Portugáliában élt lovagok, püspökök és tanítók, illetve a Kínában megfordult tolmácsok, valamint a 16. századi Japán első külföldi születésű szamurájának történetét.

Ez a férfi, akit a történelem Jaszuke néven ismer (ami talán az Isaac, azaz Izsák név japán torzítása), nagy valószínűséggel a mai Dél-Szudán területén élő *dinka* törzsből származott, és kisfiúként vitték Indiába. Ott Ázsia vezető jezsuitája, Alessandro Valignano szolgálatába állt, aki éppen Dél- és Délkelet-Ázsiában volt felügyelő körúton. Valignano utazásának végcélja Japán volt, ahol a legsikeresebb ázsiai misszió működött. 1579-ben ért oda – testőrével és inasával, Jaszukéval.

A Jaszukéről Japánban készült első feljegyzés egy, az ország akkori fővárosában, Kiotóban tett 1581-es látogatást ír le.

A jezsuita csoport útba ejtette Szakai kikötővárosát, ahol hatalmas, lármás tömeg gyűlt össze, hogy egy pillantást vehessen az afrikaira; épületek döltek össze a nézelődők súlya alatt, a jezsuita menet pedig erősen szétszakadozott. Hogy megmeneküljön, Jaszukénak át kellett lovagolnia a lenyűgözött helybeliekből álló csődületen.

Jaszuke nem csupán az első afrikai volt, akit láttak, de japán mértékkel mérve valóságos „óriás” is: 188 cm magas, jóképű, intelligens és szórakoztató férfi, akinek ereje tíz emberével ért fel. És mivel Buddhát gyakran ábrázolták fekete bőrként, sokan az isteni látogatót vélték felfedezni benne.

Ez a lármás fogadtatás Kiotóban is megismétlődött, ahol több ezren jelentek

meg, hogy tanúi legyenek megérkezésének. Jaszuke a jezsuita templomba menekült, de a tömeg betörte az ajtókat, követelve, hogy láthassa őt; egyes nézőket még halálra is tapostak.

Japán leghatalmasabb hadura, Oda Nobunaga éppen a közeli Honnó-dzsi templomban ült törvényt. Tudni akarta, ki zavarja meg a nyugalma, és amikor tudomást szerzett Jaszukéről, megparancsolta, hogy azonnal vezessék színe elé.

Jaszuke ekkorra már egész jól megtanult japánul, így képes volt elbeszélgetni. Az elbűvölt hadúr rávette az afrikait, hogy meztelenítse le felsőtestét, majd megdörzsölte a férfi bőrét, hogy lássa, valódi-e annak sötét színe. Amikor látta, hogy valódi, az elragadtatott hadúr estélyt adott a lenyűgöző vendég tiszteletére, és hatalmas összeggel ajándékozta meg őt, amivel azonnal gazdaggá tette.

Néhány nap múlva Nobunaga megkérdezte Valignanót, hogy szolgálatába fogadhatná-e Jaszukét. Így lett az afrikai Nobunaga fegyverhordozója – ami nagy tisztesség volt – és bizalmasa tengerentúli ügyekben. Néhány hónapon belül fizetést, a Kiotótól északkeletre épült Azucsi-várban lakosztályt, szolgálakat és egy *katana* kardot kapott. A *katana* a szamuráj harcosszimbóluma, ezért Japánban hagyományosan úgy értelmezik, hogy Jaszuke volt az első nem japán szamuráj.

A következő év folyamán Jaszuke legalább egyszer elkísérte Nobunagát a csatába. Elfoglalták a Fudzsi-hegytől közvetlenül északra fekvő területeket, amelyek régóta a Takeda nemzetség, Oda halálos ellenségeinek tulajdonában voltak. Jaszukét a visszaúton Azucsi felé, a szent hegytől délre megfigyelte egy japán naplóíró.

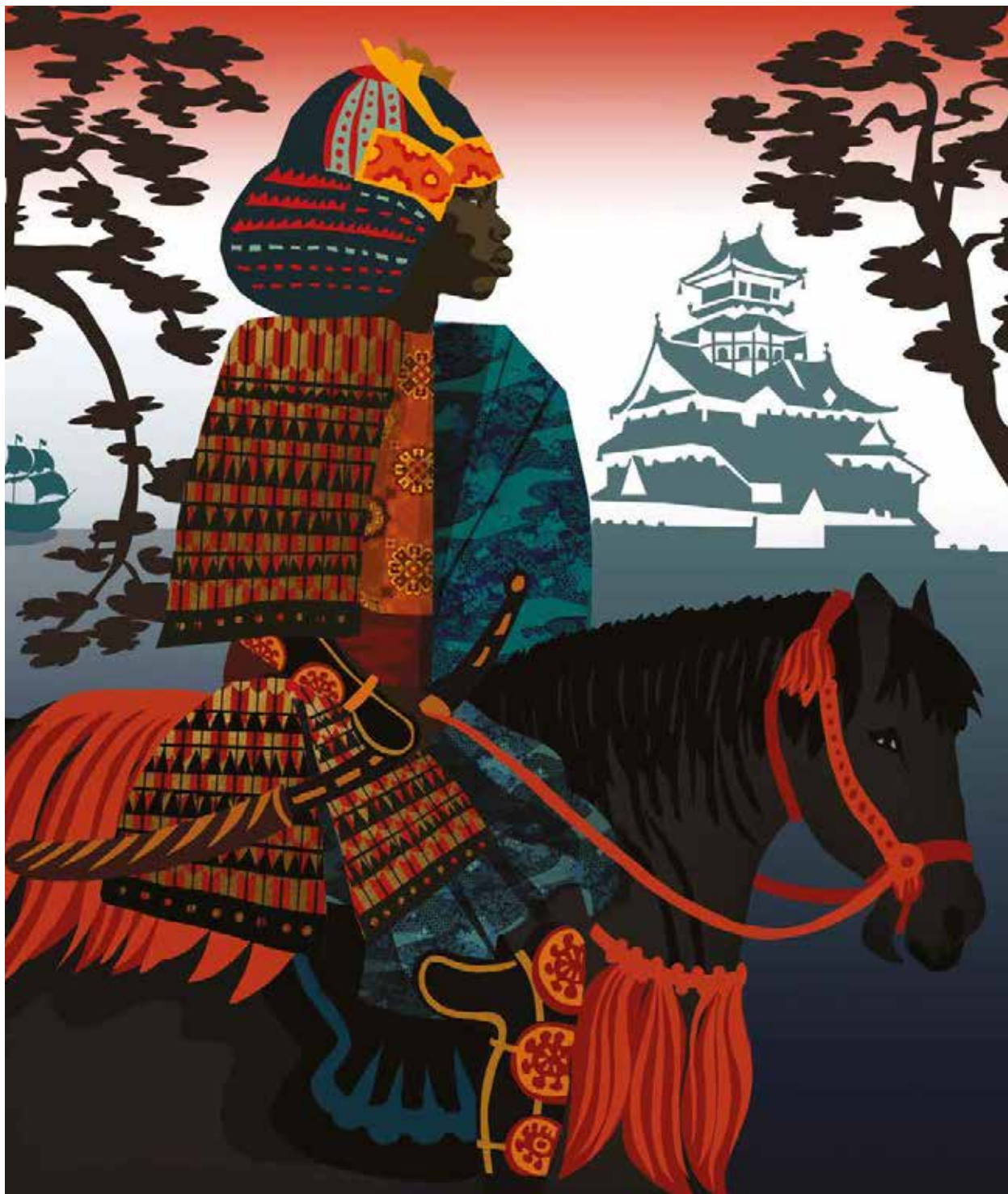
1582 júniusában Nobunaga jelentős hadjáratot indított régi nyugati ellenségei, a Mori nemzetség ellen. Már nagy sereg

volt a csatatéren, amikor Nobunaga mintegy 30 emberrel – köztük Jaszukéval – előretört. Kiotóban a Honnó-dzsiben aludtak, abban a templomban, ahol Jaszuke 15 hónappal korábban megismerkedett Nobunagával. Június 21-én, virradat előtt egy órával támadás érte őket: Akecsi Micuhide, korábban Nobunaga egyik legmegbízhatóbb tábornoka ostromolta meg 13 000 főnyi seregével az épületet. A védők legtöbbjét puskatűzzel küldték a másvilágra, a túlélőket pedig pusztá kézzel ölték meg.

A harc során a templom kigyulladt. Ahogy a lángok végigsöpörtek a templomon, Nobunaga *szeppukut* (rituális öngyilkosságot) hajtott végre. A legenda szerint utolsó parancsa Jaszukéhoz szólt: azt mondta az afrikainak, hogy vigyázzon, nehogy feje az ellenség kezébe kerüljön. Jaszuke a nemzetség új vezetőjéhez, Nobunaga fiához és örököséhez, Oda Nobutadahoz menekült; ő azonban csupán kb. 200 ember parancsnoka volt, akiket a lázadók hamar lemészároltak, és ő is öngyilkosságra kényszerült. Jaszukét Akecsi elé vitték, aki megparancsolta, hogy adják vissza őt a jezsuitáknak.

Ez az utolsó konkrét történelmi említés Jaszukéről. A feljegyzésekben az is szerepel, hogy Japánban többször láttak hozzá hasonló embert, de nem lehetünk biztosak benne, hogy Jaszuke volt az. Egyes bizonyítékok arra utalnak, hogy Japánban még egy évszázadig emlékeztek rá, aztán története feledésbe merült. Napjainkban az afrikai szamuráj alakja a számítógépes játékok, *animék*, *mangák* (képregények), filmek, könyvek és színdarabok egyik szereplőjeként született újjá. 🌐

Thomas Lockley a tokiói Nihon Egyetem jogi karának docense

Egy afrikai szamuráj

A magas, erős afrikai férfi, aki Japánban a Jaszuke nevet kapta, először csupán kíváncsiság tárgya volt, de hamarosan megbecsült szamuráj harcosként szolgált egy nagy hatalmú hadurat abban a zűrzavaros korszakban, amikor az országot erőszakos ármánykodások tették tönkre

ILLUSZTRÁCIÓ: LYNN HATZIUS

HOGYAN KAVARTA FEL A VILÁGOT AZ AMERIKAI FÜGGETLENSÉGI HÁBORÚ?

Matthew Lockwood

EZERHÉTSZÁZNYOLCVANEGY, Peru: Micaela Bastidas, a kecsua nép vezére a fia vérében állva nyugodtan várja, hogy megkínózzák és kivégezzék a spanyol uralom elleni lázadásért.

1782, Szrirangapatna, Délnyugat-India: James Scurry, a 16 éves devoni tengerész börtöncellájából nézi Tipu Sultan, „Maiszúr Tigrisének”, a brit birodalom legveszedelmesebb indiai ellenségének koronázási szertartását. A következő években a börtön brit katonákkal, mangalori keresztényekkel és kodava hindukkal fog megtelni.

1787, Krím-félsziget: Nagy Katalin orosz cárnő végigvonul újonnan meghódított, megtisztított és kereszténnyé tett területén. Az uralkodónő elhajózott a tatár neveiktől és muzulmán lakosságuktól megfosztott falvak mellett.

1800, Freetown, Sierra Leone: Harry Washington, George Washington volt rabszolgáját, aki az amerikai függetlenségi háborúban látta szabadságának lehetőségét, számúzik a szabad gyarmatról, amelynek létrehozásában segédkezett, mert ragaszkodott hozzá, hogy ne kerüljenek angol kormányzás alá.

Az amerikai függetlenségi háborúról általában ismerős képek és történetek jutnak eszünkbe. 1773-ban a Szabadság Fiai – néhány indiánnak öltözve – a bostoni kikötő vizébe szórják az angol teát; 1775-ben Lexingtonban és Concordban összecsapnak az angol katonák és az amerikai polgárok; 1776. július 4-én Philadelphiában a nemes lelkű alapító atyák kihirdetik a nemzet felszabadulását a despotikus birodalom igája alól; 1777–1778-ban a fagyos Valley Forge-ban harc folyik a túlélésért, és 1781-ben hihetetlen győzelmet aratnak Yorktownban. Ezek az önzetlen hősiesség és a nemes kitartás kiemelkedő példái.

De bármilyen megnyerőek is legyenek ezek az ikonikus jelek, ennél jóval összetettebb a kép. Ha az egész világra kiterjedő nézőpontból nézzük, akkor Micaela Bastidas, James Scurry, Harry Washington és a többi, alig ismert ember sorsa épp olyan szorosan kötődik az amerikai függetlenségi háborúhoz, mint George Washingtoné, Benjamin Frankliné vagy Thomas Jeffersoné. Az amerikai függetlenségi háború nem csupán országos jelentőségű esemény volt. A 18. századra kialakult, összefonódott világban a Föld távoli pontján lezajlott történések hatása sem lehetett helyi jellegű. Civilizációk rendültek meg, egykor hatalmas birodalmak jutottak az összeomlás szélére és megszámlálhatatlan ember élete változott meg mindörökre, miután az amerikai függetlenségi háború híre körbefutott a Földön.

Az egykor rabszolgaságban tartott fekete férfi, Ignatius Sancho, aki ekkorra elismert levélíróvá vált, látta, amint a világ megváltozik körülötte, amikor 1779-ben kinézett londoni

Civilizációk rendültek meg, egykor hatalmas birodalmak jutottak az összeomlás szélére és megszámlálhatatlan ember élete változott meg mindörökre, miután az amerikai függetlenségi háború híre körbefutott a Földön

lakása ablakán. „Rettegésre, zűrzavarra, csatározásra, dobolásra, katonákra és az ország megszállásától való félelemre ébredek. A városban két dolgot lehet tenni: franciául tanulni és katonászkodni... Mi lett belőlünk? Tönkretettek és eladtak minket, haltszik minden ajakról”, írta.

A hatalom elvesztése

Sancho számára egyértelmű volt, hogy az angol birodalom kezéből kicsúszott az irányítás. A zavargó kolóniák gyors lecsendesítésére tett korábbi ígéretetek az elszánt amerikai ellenállás, a belső nyugtalanság és a külső fenyegetések hatására gyorsan elpárologtak. Az amerikai háború szinte azonnal átjutott az Atlanti-óceánon, és úgy tűnt, térdre kényszerítheti Angliát. Ebben a lázas félelemmel és paranoiával teli légkörben a britek nemcsak külföldön, de maguk között is ellenségeket láttak: a kormányellenes pro-amerikai radikálisok összeesküvését, akik le akarnak számolni a kormánnyal, amerikai terroristák és angol szövetségesek terveit, hogy elrabolják a királyt és felgyújtják a hajógyárat, bűnözéstől és járványoktól sújtott városokat, és mindezek felett a francia invázió és az ír ötödik hadoszlop sötét szellemét vélték lebegni.

Franciaország, amely még mindig a hétéves háborúban és az észak-afrikai, valamint a karib-tengeri gyarmatainak elvesztése során szerzett sebeit nyalogatta, elsőként ismerte fel a vetélytársát fenyegető gyarmati polgárháborúban rejlő lehetőségeket. Amikor az amerikaiak 1777-es saratogai győzelme után egyértelművé vált, hogy Nagy-Britannia gyarmatainak valós esélye van a függetlenségükért folytatott harc megnyerésére, Franciaország az amerikaiak oldalára állt abban reménykedve, hogy visszazserezheti az előző háború során elveszített presztízsét, és ezzel annyira meggyengítheti Angliát, hogy tartós előnyre tehet szert a globális uralomért folytatott harcban. Amikor Franciaország 1778-ban csatlakozott az amerikai függetlenségi háborúhoz, az jelentősen megnövelte az

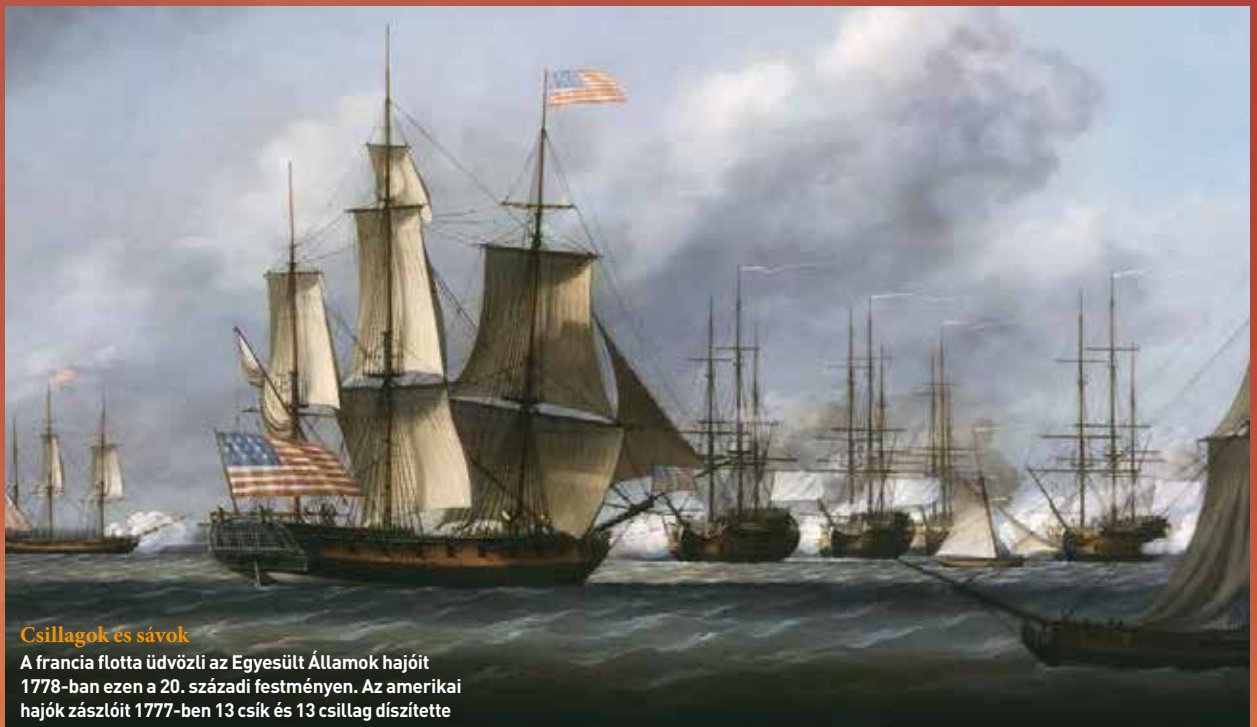

A portré feltehetőleg Ignatius Sanchót, a Londonban élő, egykori írástudó afrikai rabszolgát ábrázolja, aki ránk hagyta a háborúból fakadó zűrzavarról szóló megfigyeléseit

Döntő győzelem

John Trumbull 1821-ben készült festménye John Burgoyne brit tábornokot ábrázolja, amint megadja magát Horatio Gates amerikai tábornoknak 1777 októberében, a saratogai vereség után. Ez volt a függetlenségi háború fordulópontja, és arra sarkallta Nagy-Britannia riválisait, hogy az amerikaiakat támogassák

Csillagok és sávok

A francia flotta üdvözlí az Egyesült Államok hajóit 1778-ban ezen a 20. századi festményen. Az amerikai hajók zászlóit 1777-ben 13 csík és 13 csillag díszítette

Csalóka hajnal

Maiszúr erői Tipu Sultan uralkodása alatt, 1780-ban legyőzték a brit csapatokat a polliluri csatában, miként ez Tipu Sultan palotájának freskóján látható. Négy évvel később Maiszúr francia szövetségesei meggyengültek, és a britek újból felülkerekedtek India déli részén

összecsapás súlyát és léptékét, olyan világháborúvá változtatva az észak-atlanti konfliktust, amelyet nem csupán Észak-Amerikában, hanem Európában, Indiában, Ázsiában és a Karib-tenger térségében is vívtak.

Spanyolország ugyancsak örült Anglia amerikai gyarmatai lázadásának. A 18. században Spanyolország elveszítette floridai, menorcai és gibraltári gyarmatait az egyre növekvő Brit Birodalom terjeszkedése miatt. 1779-ben, amikor Spanyolország csatlakozott Franciaországhoz az Anglia elleni küzdelemben, abban reménykedett, hogy visszaszerezheti ezeket az elvesztett területeket és eközben gyengítheti Anglia gyarmati törekvéseit az Újvilágban.

Miközben csaknem minden más európai nagyhatalom az amerikai háborúval volt elfoglalva, Nagy Katalin Oroszországa terjeszkedni kezdett, illetve megvalósította régi álmát, és egy melegebb égövi kikötőt szerzett. Oroszország a háborúban részt nem vevő országokkal együtt megalakította a Felfegyverzett Semleges Ligát, látszólag azért, hogy védelmezzék a semleges országok tengeri kereskedelmét. Katalin azonban valójában arra használta a Ligát és annak politikai súlyát, hogy megbillentsen az addigi egyensúlyt, és elvegye Franciaország vagy Anglia kedvét attól, hogy bármelyikük közbeavatkozzon, amikor 1783-ban elfoglalja a Krím-félszigetet az Ottomán Birodalomtól. Az ottmánokat korábban védelmező Franciaország és Anglia ezt nyugtalanítónak találta, de egyik sem volt abban a helyzetben, hogy fellépjen az orosz terjeszkedés ellen. Európa többi nagyhatalma tehetetlenül nézte, ahogy Oroszország elűzte a muzulmán lakosságot és biztonságos felvonulási tereppé tette a Krímet az ottomán területekre tervezett későbbi behatolásokhoz. Ekkor került először terítékre az úgynevezett „keleti kérdés”.

Háború Indiában

Mivel a globális elsőbbség volt a tét, a háború nem korlátozódott csupán Amerikára vagy Európára. A leghevesebb harcok nagy része nem Massachusettsben vagy Virginiában folyt, hanem Indiában, ahol Franciaország, Hollandia és több indiai állam próbálta megakadályozni az angolok terjeszkedését. Ezek közül a legfontosabb Maiszúr hevesen angolellenes királysága volt. Dinamikus uralkodói, Haidar Ali (vagy Hyder Ali, uralk. 1761–1782) és fia, Tipu Sultan (1782–1799) vezetése alatt Maiszúr tudatosan terjeszkedett és modernizálta országát, míg uralma alá nem hajtotta Dél-India nagy részét. A királyság a szubkontinensen bármelyik, akár indiai, akár európai hatalommal vetekedett. Az amerikai háború Indiát is elérte, és Maiszúr megragadta a lehetőséget, hogy eltávolítsa a saját birodalmi törekvései útjában álló egyik legnagyobb akadályt. Miután szövetségre léptek Franciaországgal, Haidar Ali és Tipu Sultan utat nyitott Dél-Indián át, és csaknem a tengerig szorította az angolokat. Tipu annak érdekében, hogy biztosítsa királysága biztonságát a britekkel folytatott háború idején, mangalori keresztények,

Nagy Katalin orosz cárnő 1783-ban elfoglalta a Krím-félszigetet, miközben az európai hatalmak Amerikára koncentráltak

Miközben csaknem minden más európai nagyhatalom az amerikai háborúval volt elfoglalva, Oroszország megragadta a lehetőséget, hogy növelje saját birodalmát

kodava hinduk, angol katonák és tengerészek tízezreit vetette börtönbe, köztük a fiatal James Scurryt is.

Eközben Angliában a francia és a spanyol inváziótól való félelem és az ebben a most már globális háborúban harcoló katonák számának növelésére irányuló, kielégíthetetlen igény 1778-ban arra kényszerítette a parlamentet, hogy könnyítsenek az elnyomott katolikusok terhein. 1780-ban a hóborz Lord George Gordon által vezetett, dühödte protestánsok tízezrei szabadultak a parlamentre, hogy tiltakozzanak a katolikusoknak adott enyhítések miatt. A háborús London puszkaporos hangulatában a katolikusellenes tüntetések elszabadultak, és Anglia legsúlyosabb zavargásaiba torkoltak: nyolc nap kontrollálatlan zűrzavar, amikor börtönöket romboltak le, hivatalnokokat terrorizáltak, a város több részét romba döntötték, és több mint 300 embert öltek meg. Az ezt követő években Anglia új, autoriter rendszert épített ki, hogy a háborús évek káosza és bűnözése soha többé ne sodorja az országot az összeomlás szélére.

1778-ban Írországból, a francia inváziótól való félelem miatt, az uralmon lévő protestáns hatalom több önkéntes milíciát állított fel, hogy visszaverje az esetleges külföldi behatolókat. Bár az invázió elmaradt, az önkéntesek és szövetségeseik a Patrióta Pártban hamar felismerték a felfegyverzett államban rejlő politikai erőt. Mivel Anglia nem volt olyan helyzetben, hogy figyelmen kívül hagyhassa a követeléseiket, az ír reformerek rákényszerítették Angliát, hogy foglalkozzon régóta fennálló problémáikkal. Írország pedig, az ír nemzeti újrászüléteként ünnepeelt pillanatban, kivívta magának a Brit Birodalommal folytatott szabad kereskedelem jogát, az önálló parlamentet és a katolikusokkal szembeni türelmet.

Most, hogy úgy tűnt, szétesik a Brit Birodalom, ellenségeik a csatorna túlsópartján bőszen nyalagatták a szájukat és fenték a késeiket. Anglia amerikai veresége azonban nem jelentette a birodalom végét. Bár 13 gyarmatát elveszítette, globális szemszögből nézve Anglia lett az amerikai függetlenségi háború nyertese.

A felületes szemlélő számára úgy tűnhet, hogy Franciaország jól választotta meg az időpontot a közbelépésre, elvégre a francia katonák és tengerészek megjelenése a britek yorktowni vereségének döntő eleme volt. Ez azonban csupán pirruszi győzelemnek bizonyult. A globális háború

Az amerikai függetlenségi háború nem egyszerűen nemzeti esemény volt, hanem világháború, birodalmak közötti globális küzdelem a gyarmatokért

katasztrófáisan sokba került Franciaországnak, mely 1,3 milliárd lírát (ami több milliárd euróval egyenlő) költött csupán Észak-Amerikában, és a remények, hogy ezt a hatalmas tartozást a megnövekedett birodalmi területekkel és a bővülő amerikai kereskedelemmel tudják törleszteni, szertefoszlottak, mivel a háború után az amerikai kereskedők gyorsan visszatértek a korábbi brit partnereikhez és üzletmenetükhöz. Franciaország terve, hogy külföldön, Ázsiában és az Atlanti-óceánon versenyezzen az angol gyarmatbirodalommal, ugyancsak meghiúsult. Otthon pedig a hatalmas tartozások, a magas adók és a pénzügyi válságok a forradalom felé vezető útra lökték az országot. A győzelemért nagy árat kellett fizetni.

A spanyolok sem álltak sokkal jobban. Menorcát és Floridát sikeresen visszafoglalták, de az angolok a hosszú és költséges ostrom során kitarítottak Gibraltárnál, ezzel továbbra is uralták a Földközi-tenger kapuját. A jelentős területi nyereségek ellenére a háború sokba került Spanyolorzágnak. Florida visszafoglalása miatt ugyanis éppen azzal a nemzettel került konfliktusba, amelynek függetlenségét segítette kivívni.

Délen még súlyosabbak voltak a következmények. Spanyolország, hogy finanszírozni tudja az Angliával folytatott háborút, kénytelen volt egy sor olyan törvényt hozni, melyek elidegenítették a dél-amerikai gyarmatainak lakóit. Ez az elégedetlenség két nagyobb konfliktusban csúcsosodott ki. 1780-ban Peruban tört ki a spanyolelleses lázadás II. Túpac Amaru irányításával, aki bennszülött vezető volt, és a két évszázaddal korábban meghalt utolsó inka uralkodó leszármazottjának vallotta magát. Nagyjából ugyanekkor Kolumbiában az adók elleni tüntetések nyílt ellenszélülésbe torkolltak. Mindkét felkelést brutálisan elfojtották, Peruban mintegy 80 000 lázadó halt meg, köztük maga II. Túpac Amaru és felesége, az ellenállás másik vezére, Micaela Bastidas is. Bár végül elbuktak, ezek az események és brutális leverésük megmutatták és tovább mélyítették mind a spanyol gyarmati társadalmon belüli, mind pedig a Spanyolország és gyarmatai közt húzóódó szakadékokat. Ezek a felkelések inspirálták a 19. század során a sikeres dél-amerikai függetlenségi mozgalmakat.

Az ír állam felemelkedése is rövid életűnek bizonyult. A Patrióta Párt által elért kinyitások keveseket elégitettek ki, és emiatt mélyen megosztották Írországot. A protestáns uralom alatt élő ír katolikusok és a teljes füg-

getlenségre vágyó radikális politikusok elégedetlenek voltak a háború alatt kivívott reformokkal. Az angolok szemében a független parlament a teljes önállósághoz vezető veszélyes lejtő volt, így mindent megtettek, hogy megállítsák ezt a folyamatot. A halva született ír állam létrejöttét gyorsan követte a vallási megkülönböztetés, a lázadás, majd végül az újraegyesülés Nagy-Britanniával.

1784-re úgy tűnt, hogy Indiában Maiszúr áll győzelemre. Azonban ebben az évben az államcsőd határán táncoló, bekevert francia szövetségeseik egy rosszul időzített békét erőltettek rájuk. Tipu Sultan királyságát a francia fegyverek és a tengeri támogatás nélkül végül legyőzték és elfoglalták az új erőre kapott angolok. Az amerikai háború hatására a független indiai hatalmak utolsó esélye is szertefoszlott arra, hogy megállítsák a britek hatalomátvételt a szubkontinens fölött. Indiát ennek nyomán az elkövetkező nemzedékek során vallási és nemzeti konfliktusok rázták meg.

A megaláztatás évszázada

Kevés terület maradt szabadon a világon. Kínában az angoloknak a kereskedelem hatalmas aránytalanságát kellett kiegyenlíteniük, az amerikaiak pedig független kereskedelmi kapcsolatokat akartak kiépíteni. Mindez oda vezetett, hogy Anglia és az Egyesült Államok ópiummal árasztották el a kínai piacot. Ezt példátlan közegészségügyi katasztrófa, majd a kínai lázadások leverése és a „megaláztatás évszázada” követte. Ausztráliában egy büntetőkolóniát alapítottak azoknak a brit elítélteknek, akiket korábban Amerikába száműztek volna, és emiatt kilakoltatták és elpusztították az őslakosokat. Sierra Leonében a háború következményeként megalakították az első hivatalos afrikai brit gyarmatot: Freetownban lojalista feketék és felszabadított rabszolgák éltek. Az angol ügyet volt rabszogatartóik ellenében láncikaikat ledobva segítőknek tett ígérek ellenére, Freetown sosem vált azzá a független menedékhelyé, amelynek az alapítói szánták. A következő évszázadokban a keresztény imperializmus első hídfője lett az új kontinensen.

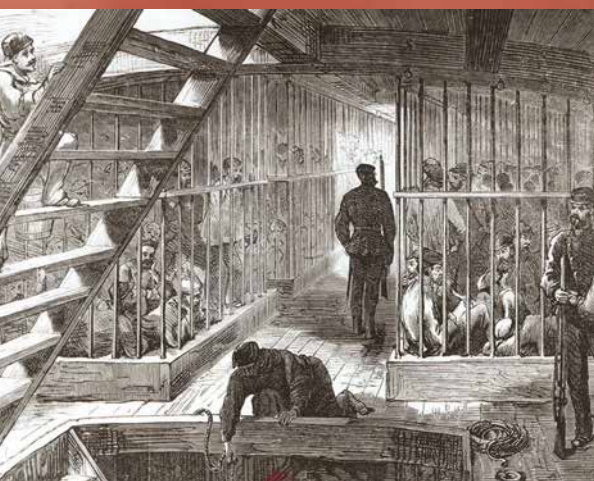
Az amerikai függetlenségi háború nem egyszerűen nemzeti esemény volt, hanem világháború. Birodalmak közötti globális küzdelem a gyarmatokért; ez teremtette meg a 19. század teljesen új világának kereteit. Felgyorsította a spanyol, a holland, a török, a kínai, a mogul és a francia birodalom bukását, és segítette az angol, az orosz és az amerikai birodalom felemelkedését. Megalapozta az „ír kérdés”, a „keleti kérdés”, a kínai „megszégyenítés évszázada” és az indiai, valamint az ausztráliai angol uralom kialakulását. Felkavarta a vallási és az etnikai konfliktusokat Írors-

szágban, a Krím-félszigeten, Indiában és Dél-Amerikában. Hozzájárult, hogy a rend, a hierarchia, a centralizáció és az önkény elterjedjen mind otthon, mind pedig a gyarmatokon. Az amerikai függetlenségi háború nem csupán egy új nemzetet szült, hanem egy teljesen új világot és világrendet is teremtett. 🌐

Matthew Lockwood történelmet tanít az Alabamai Egyetemen és a *To Begin the World Over Again: How the American Revolution Devastated the Globe* (Yale University Press, 2019) című könyv szerzője

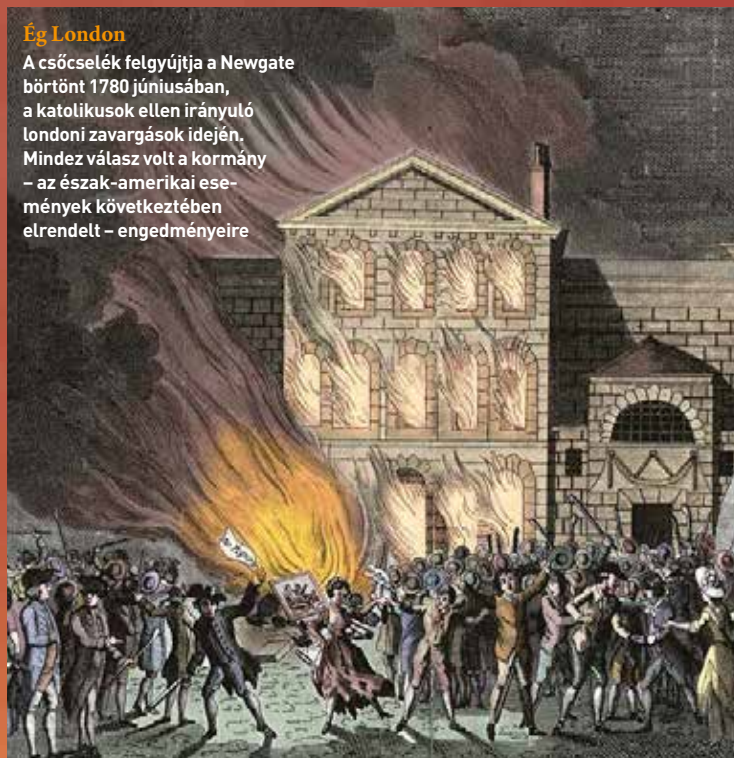

Sziklaszilárd
 Spanyol erők támadják
 Gibraltárt az angolok elleni,
 1779-ben kezdődő hosszú
 ostrom során. Az ostrom
 1783-ban ért véget, a britek
 továbbra is uralták a Föld-
 közi-tenger kapuját

Az események láncolata

Ketrecbe zárt brit fegyencek egy hajó fedél-
 zetén, útban a büntetősziget, Ausztrália felé.
 Az észak-amerikai gyarmatok elvesztése
 után ide száműzték az elítélteket

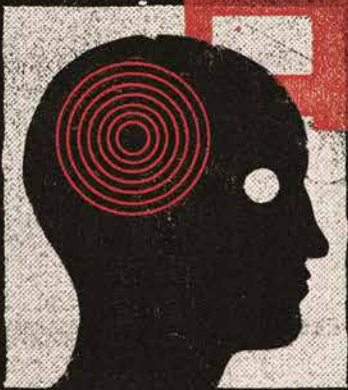
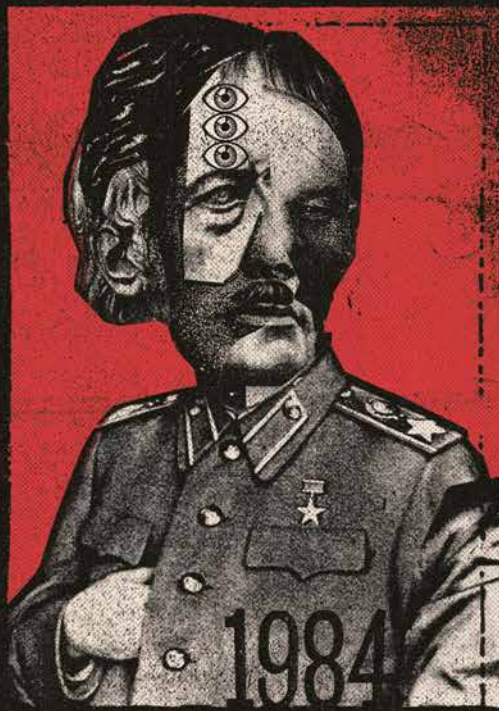
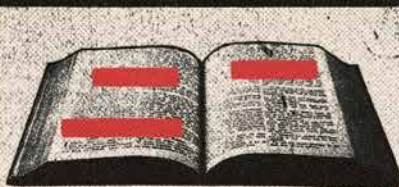
Ég London

A csőcselék felgyújtja a Newgate
 börtönt 1780 júniusában,
 a katolikusok ellen irányuló
 londoni zavargások idején.
 Mindez válasz volt a kormány
 – az észak-amerikai ese-
 mények következtében
 elrendelt – engedményeire

A múlt

...et Essex was the only of
the ... y. ask
... to prepare to finance
... rning. ... to ev
membership ...
... of defalee
... placing nea
... iVid.P. were responsible

... ...
... ...
... ...

... ...
... ...
... ...

újraírása

A 20. század, a sztálinista Szovjetuniótól kezdve a spanyol polgárháborúig, hatalmas mennyiségű témát kínált George Orwell *1984* című disztópikus regényéhez. **Dorian Lynskey** összegyűjtötte, milyen események ihlették a remekművet

Augusztus 21-én, 1936-ban egy jelentéktelen bolsevik hivatalnok, E. S. Holtzman a szovjet bíróság előtt azt állította, hogy részt vett egy Sztálin-ellenes trockista összeesküvésben. Holtzman vádlott volt a korszak első, „nagy tisztogatásként” is ismert látványosabb kirakatperében, amely során több százezer szovjet állampolgárt ítélték börtönbüntetésre, küldtek munkatáborba vagy kivégzőkamrákba. Holtzman bevallotta: 1932-ben Koppenhágába repült, hogy a Bristol Hotelben találkozzék Trockij fiával, Lev Sedovval. Vallomása segítette elítélni őt magát és más állítólagos összeesküvőket, akiket mind nyomban főbe löttek.

Néhány nappal a tárgyalás után egy dán újságban megjelent cikk rámutatott, hogy a Bristol Hotel 1917-ben lebontották. Később előkerült annak bizonyítéka is, hogy Lev Sedov azon a napon, amikor Koppenhágában kellett volna lennie, Berlinben volt. Holtzman „vallomása” tehát nem lehetett igaz.

A tárgyalás célja egy nemzetközi trockista összeesküvés létének bizonyítása volt. Ez lett a nyitánya a Kommunisták Párt megtisztításának mindazoktól, akik Sztálin potenciális kihívói lehettek volna. Sztálin titkosrendőrsége, az NKVD (Belügyi Népbiztosság – *a szerk.*) azzal a problémával szembesült, hogy semmiféle terhelő levélváltás sem létezett, így minden „bizonyíték” a személyes találkozókra hivatkozó, kikényszerített és leírt vallomásokra épült. A Bristol Hotellel kapcsolatos tévedés nyilvánvalóvá tette a terhelő vallomások hamis voltát. „Mi az ördögnek kellett az a hotel?” – kérdezte zavartan Sztálin, lehordva a vallomást gyártó NKVD-s tiszteket. – „Azt kellett volna mondaniuk, hogy a vasútállomáson találkoztak. A vasútállomás mindig ugyanott marad!” Amikor a tárgyalás jegyzőkönyvét lefordították angolra, a szállodával kapcsolatos rész már nem szerepelt benne.

George Orwell egyike volt azoknak, akik olvastak a Bristol Hotel-fiaskóról. A kiábrándult kommunista szemtanú, többek között Boris Souvarine és André Gide beszámolója alapján követte nyomon, ahogy a Szovjetunió zsarnokságba hanyatlott. Orwell sokat tanult az ő pamfletjeikből a sztálinizmus jellemzőiről, amelyek nagyszerű regényében, az *1984*-ben (1949) is megjelennek: a személyi kultusról; a történelem újraírásáról; a szólás- és gondolat szabadság korlátozásáról; a feljelentésekről és a kikényszerített vallomásokról; a gyanakvás és félelem bénító légköréről.

A regényben Winston Smith, az Igazság-minisztérium, az Angszoc rendszer propagandatárcájának alacsonyabb beosztású tisztviselője régi újságcikkeket ír újra, hogy azok megfeleljenek a párt legújabb irányvonalának. Egyszer csak rábukkan egy fényképre, amely azt bizonyítja, hogy a hírhedt árulók, Jones, Aaronson és Rutherford New Yorkban voltak azon a napon, amelyről azt vallották, hogy a Trockij-szerű Emmanuel Goldsteinnel találkoztak Euráziában. Ez lehetett Orwell főhajtása az E. S. Holtzman-ügy előtt.

Orwell a „jövő regényének” nevezte az *1984*-et, de az egyúttal az alaposan feldolgozott közelmúltról szóló történet is volt.

Margaret Atwood, miközben *A szolgálólány meséje* (1985) című könyvét írta, felállított magának egy szabályt: „Nem tartalmazzon semmi olyat, amit emberi lények nem követtek már el más helyen és időben.” Orwell is a totalitárius valóságból merítette kitalált óceániai diktatúrájának számtalan, felettébb zavaró elemét. Sok olvasó már 1949-ben felismerte, hogy a regény legtöbb eseménye azt mintázza, ami valóban megtörtént Hitler Németországában és Sztálin Szovjetuniójában. Sem Winston Smith, sem a rejtélyes diktátor Nagy Testvér, sem a fanatikus vallató O’Brien nem létezett, de hozzájuk nagyon hasonló emberek igen. Orwell állította, hogy az *1984* nem prófécia, hanem a közelmúlt történelmének szatirikus eltúlzása.

Orwell 1937-ben kapott egy kis ízelítőt a rendőrállam „lidérces légköréből”, amikor a köztársaságpártiak oldalán harcolt Franco tábornok ellen a spanyol polgárháborúban. A brit író az Egyesült Marxista Munkáspárt (Partido Obrero de Unificación Marxista, POUM) katonája volt. Az aprócska, sebezhető marxista mozgalmat a szovjetek által támogatott köztársasági erők gyanúsának tartották, és amikor Barcelona a sztálinisták kezére került, azzal vádolták őket, hogy a POUM Trockijjal és Francóval is konspirál. Orwell kénytelen volt menekülni, hogy mentse az életét, azonban sok elvtársa nem volt ilyen szerencsés. „Akármilyen kevés is volt az ember konspirátor, a légkör kényszerített rá, hogy konspirátornak érezd magad,” írta a *Hódolat Katalóniának* (1938) című háborús emlékiratában.

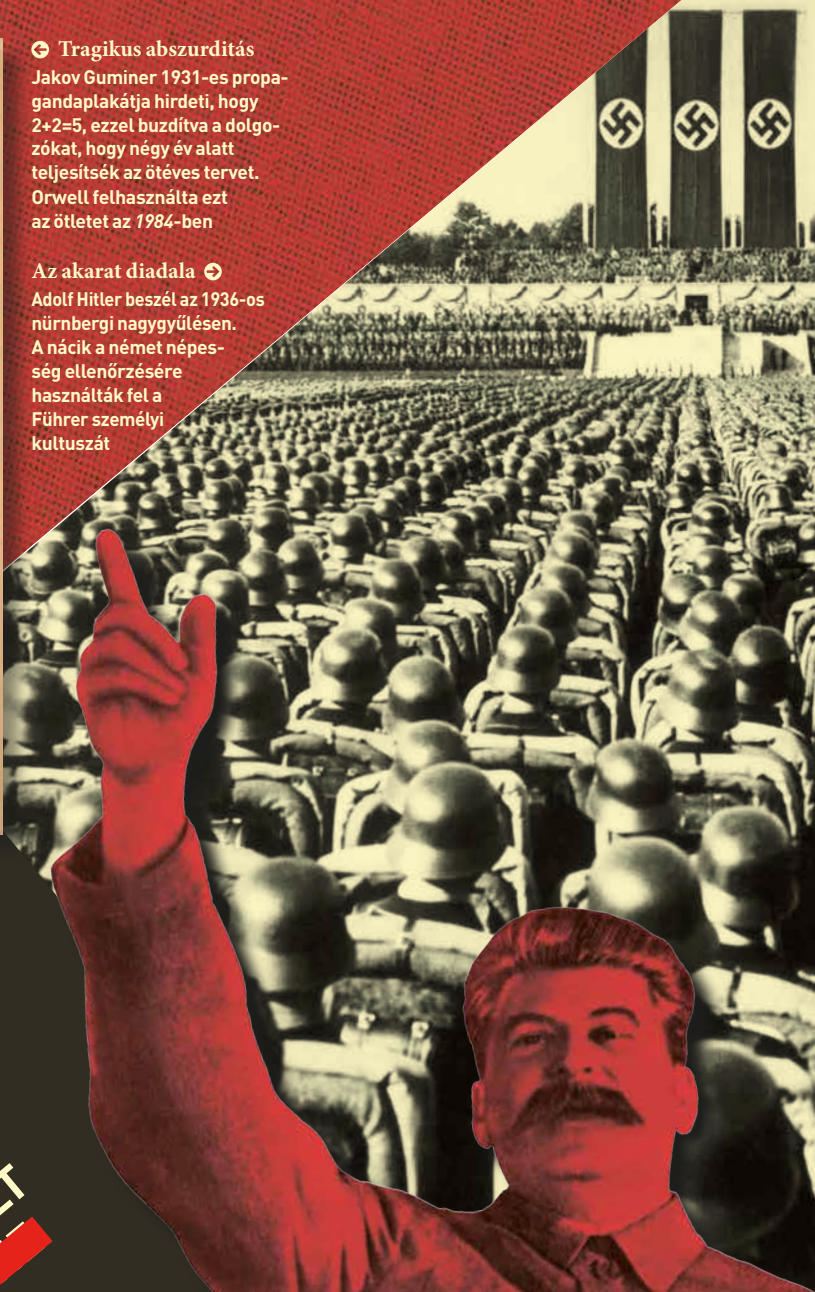
Ez volt Orwell egyetlen személyes tapasztalata a zsarnokságról, de összeolvadt azokkal az eleven emlékekkel, információkkal, amelyeket beszélgetések, könyvek, pamfletok és cikkek miriádjából gyűjtött. Ha 1936 és 1948 között egy első kézből származó összefoglaló megjelent angolul vagy franciául a szovjetunióbeli vagy a németországi életről, azt Orwell nagy valószínűséggel elolvasta. A parancsuralmi rendszer részletei, amelyekről most már minden, a korszakalkal foglalkozó történelemkönyvben olvashatunk, akkor csak szórvaosan szivárogtak ki, de Orwell már évekkel azelőtt szorgalmasan gyűjtötte őket, hogy megfogalmazódott volna benne egy ilyen rezsimben játszódó regény ötlete. A paranoia, a megfélemlítés és az árulás, amellyel Spanyolországban szembesült, arra készítette, hogy a lehető legtöbbet tudjon meg a totalitárius módszerekről.

Az ilyen felvilágosító könyvek egyike az amerikai újságíró, Eugene Lyons *Assignment in Utopia* [Megbízás Utópiában] (1937) című könyve volt. Az egykori kommunista Lyons moszkvai tudósítóként dolgozott, de aztán megundorodott a sztálinizmustól. Elbűvölte az a Sztálin idejében keletkezett, számokba öntött jelszó, amely arra ösztönözte a dolgozókat, hogy négy év alatt ériék el az ötéves tervnek nevezett gazdasági célkitűzést: „A 2+2=5” formulája azonnal felkelte a figyelmét. Egyszerre tűnt merésznek és nevetségesnek – a szovjet valóság merész, paradox és tragikus abszurditása, misztikus egyszerűsége nyíltan szembeszállt a logikával, és fittyet hányt a számtanra.” Orwell néhány hónappal később egy könyvismertetőben használta fel a fals egyenletet, és végül a Winston és O’Brien

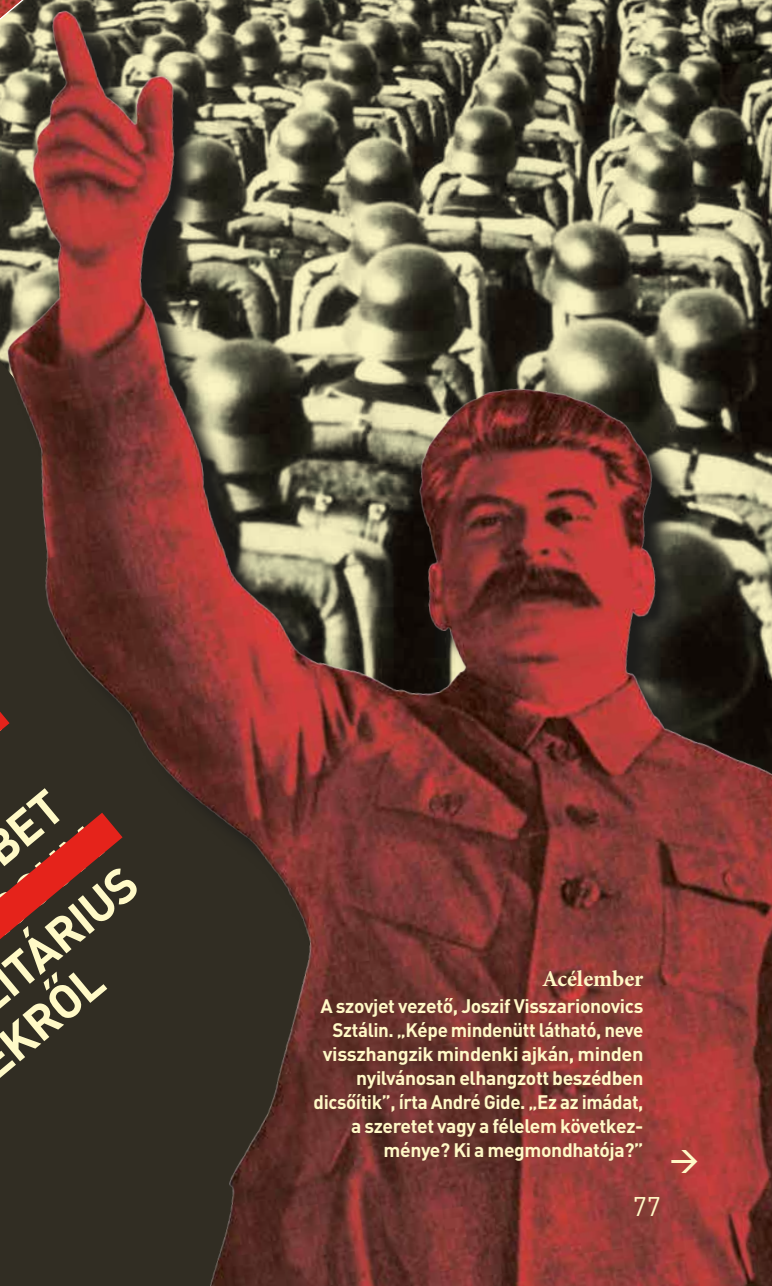

☉ Tragikus abszurditás
 Jakov Guminer 1931-es propagandaplakátja hirdeti, hogy $2+2=5$, ezzel buzdítva a dolgozókat, hogy négy év alatt teljesítsék az ötéves tervet. Orwell felhasználta ezt az ötletet az 1984-ben

☉ Az akarat diadala
 Adolf Hitler beszél az 1936-os nürnbergi nagygyűlésen. A náciak a német népesség ellenőrzésére használták fel a Führer személyi kultuszát

A PARANOIA, A MEG-
 TÉVESZTÉS ÉS
 AMELLYEL AZ ÁRULÁS,
 POLGÁRHÁBORÚBAN
 SZEMBESÜLT, ARRÁ
 KÉSZTETTE ORWELLT
 LEHETŐ LEGTÖBBET
 TUDJON MEG
 A TOTALITÁRIUS
 MÓDSZEREKRŐL

Acélember
 A szovjet vezető, Jozsif Visszarionovics Sztálin. „Képe mindenütt látható, neve visszhangzik mindenki ajkán, minden nyilvánosan elhangzott beszédben dicsőítik”, írta André Gide. „Ez az imádat, a szeretet vagy a félelem következménye? Ki a megmondhatója?” →

George Orwell

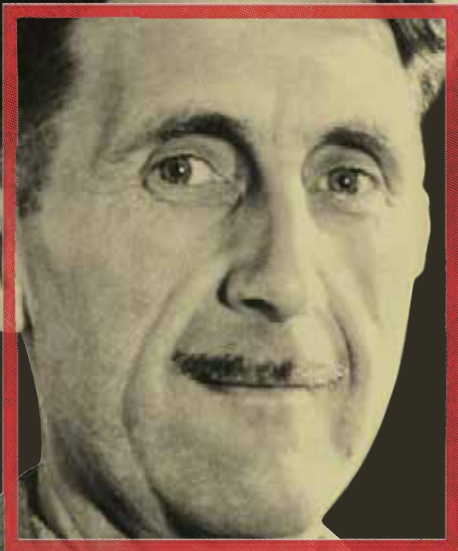
Eric Arthur Blair Motihariban, India északkeleti részén 1903. június 24-én született, és Angliában nőtt fel. Miután az Eton College-ban elvégezte a középiskolát, öt évet töltött a burmai (ma Mianmar) császári rendőrségnél. Ez a tapasztalat meghatározta politikai nézeteit és komoly büntudattal töltötte el. Dolgozott újságíróként, csavargott és fizikai munkát végzett; ezekből táplálkozott első könyve a *Csavargóként Párizsban, Londonban* (1933), amelyet George Orwell álnéven írt. Az 1930-as évek során négy regénye és két tanulmánykötete jelent meg. A *wigani móló* (1937) az Anglia északi részén élő munkásosztály mindennapjait mutatja be, míg a *Hódolat Katalóniának* (1938) a spanyol polgárháborúban szerzett tapasztalatait írja le.

A második világháború idején katonai szolgálatra alkalmatlannak találták, ezért két évig a BBC indiai részlegénél dolgozott. Miután 1943-ban elhagyta a BBC-t, a baloldali magazin, a *Tribune* munkatársa lett, megírta az *Állatfarmot* (1945) és örökbe fogadott egy fiút, Richard Blairt. 1945-ben, amikor Orwell haditudósítóként dolgozott Európában, felesége, Eileen hirtelen meghalt. A következő évben Orwell Jurába költözött, a Belső-Hebridákra, és belefogott az 1984 megírásába. Csak lassan haladt újságírói feladatai és kórházi kezelése miatt; a könyv végül 1949. június 8-án jelent meg. A disztópikus regény egyévnnyi időt ölel fel (ami talán 1984, de lehet, hogy nem), és az Egyes Leszállópálya (Nagy-Britannia) jövőjét vetíti előre, amely a könyv szerint ekkor Óceánia, a három, háborúban álló szuperhatalom egyikének része. A diktatórikusan uralkodó Párt – vezetője a Nagy Testvér, akinek személyi kultusza áthatja az állam mindennapjait, bár lehet, hogy nem is létezik – totális ellenőrzés alatt tartja a polgárok cselekedeteit és gondolatait, állandóan megfigyeli Óceánia népét, újírja a történelmet, hogy megfeleljen a jelen politikai követelményeinek.

Orwell 1949 októberében feleségül vette Sonia Brownellt egy londoni kórházban, ahol haldoklott, majd 1950. január 21-én meghalt.

Befejezetlen jövő

Eric Blair George Orwell álnéven írt. Az imperializmussal kapcsolatos ellenérzése burmai élményeiből fakadt, de megtapasztalta a szocialista rezsimek hátulütőit is

Kitörölve a történelemből
A marxista forradalmár,
Lev Trockij [szül. Lev Bronstein]
beszél a Vörös Gárdához 1918-
ban, az orosz polgárháború
idején. Az 1920-as években
szembeszállt Sztálinnal,
majd száműzték és kitörölték
a hivatalos szovjet feljegyzé-
sekből – „nemszemély” lett

**AZ A SZTÁLINISTA
SZOKÁS ADTA AZ
ÓCEÁNIAI
„NEMSZEMÉLYEK” ÖTLE-
TÉT, HOGY AZ
ELTÁVOLÍTOTT
KOMMUNISTÁKAT
KITÖRÖLTÉK
A TÖRTÉNELEM-
KÖNYVEKBŐL**

közötti pszichológiai háború jelképes csataterévé tette. A regényben a $2+2=5$ szégyenletesen fals állítás, mintha például azt mondaná az ember, hogy a fekete az fehér, vagy a fölfelé az lefelé van – Sztálin Szovjetuniójában mégis hirdetőtablákon virított.

A szovjet példák sok megdöbbentő elemet szolgáltattak az 1984-hez. Az óceániai „nemszemélyek” kategóriáját az a sztálinista szokás ihlette, hogy az eltávolított kommunistákat törlik a történelemkönyvekből és kiretusálják arcukat a fényképekről. A mindent látó, de mégis láthatatlan Nagy Testvér megalkotásával Orwell számot vetett Sztálin titkával, csakúgy, mint ez az André Gide-idézet: „Képe mindenütt látható, neve visszhangzik mindenki ajkán, minden nyilvánosan elhangzott beszédben dicsőítik. Ez az imádat, a szeretet vagy a félelem következménye? Ki a megmondhatója?”

Orwell legfőbb eretnekének figuráját, Goldsteint, egyértelműen Trockij (születési nevén Lev Bronstein) ihlette, de Andrés Ninre, a POUM vezetőjére is emlékeztet, akit az NKVD megkínzott és kivégezett épp akkor, amikor a szerző Barcelonában volt. Az ifjú Kémeket, akik feljelentették a szüleiket a Gondolatrendőrségnek, Pavlik Morozovról, a 13 éves szovjet hősről mintázta, akit állítólag meggyilkoltak, mert elárulta az apját a titkosrendőrségnek. (A történészek szerint a gyilkosság a szovjet propagandisták által gyártott legenda.) A kevésbé jól informált olvasók talán nem is döbbsenek rá, hogy Orwell regényének sok futurisztikus elemét a valóságból meríttette, de a totalitárius rendszerek megfigyelői pontosan tudták, mit csinál.

A

z 1984 megírásával Orwell legnagyobb teljesítménye nem a fantasztikum, hanem a szintézis volt. Már 1937-ben rátalált a regény néhány kulcsgondolatára, és jegyzetfüzetében (*Az utolsó ember Európában* munkacímmel) 1943 végére nagy vonalakban kidolgozta, bár az utolsó szavakat csak 1948 decemberében gépelte le. A könyv tehát több mint egy évtizeden át tartó olvasás, írás, gondolkodás eredménye, és megszületésének elnyúló folyamata lehetővé tette sokféle forrás egybeolvasztását egyetlen jelenet vagy koncepcióvá.

Vegyünk például a Szeretet-minisztériumot, ezt az ablaktalan kínzókomplexumot, ahol O'Brien fizikailag és lelkileg is ellehetetleníti Winstont. Orwell csupán egyszer töltött el egyetlen éjszakát cellában, miután 1931-ben kitalálta, hogy részegségért letartóztatja magát Londonban azért, hogy tapasztalatokat szerezzen a bebörtönöztetésről. Még ez az apró incidens is az 1984-ben felhasználható jelenetet eredményezett – egy rab egy törött véccé fölött guggol.

További információért többek között Iulia de Beausobre memoárjához fordult, amely *The Woman Who Could Not Die* [A nő, aki nem tudott meghalni] (1938) címen jelent meg, és amelynek szerzője két évet töltött a szovjet börtönökben, valamint a *Darkness at Noon* [Sötétség délben] (1940) című könyvhöz, amely az első regény volt a nagy tisztogatásról, és szerzőjét, Arthur Koestlert Franco rendszere bebörtönözte Spanyolországban. Orwell jelenetei a Szeretet-minisztériumban Koestler regényéből kölcsönvett megfigyelésekből

AZ 1940-ES ÉVEK-
BEN ORWELL MEG-
VOLT GYŐZŐDVE

ARRÓL, HOGY A
VILÁG FULDOKLIK

A
HAZUGSÁGBAN

➔ A sötétség művészete

A magyar származású brit szerző, Arthur Koestler, akinek *Sötétség délben* (1940) című regényét Orwell a szovjet típusú börtönök ábrázolásához használta

Szövetségesek által megvádolva ➔

A POUM nevű marxista milícia egyik csoportja Barcelonában 1936-ban. Orwell a menetszlop hátsó részében látható. A csoport több tagját megölték, miután azzal vádolták őket a sztálinisták, hogy összejátszottak Trockijjal és Francóval is

táplálkoznak. Koestler pedig egyik barátja, Eva Striker emlékiratait építette be művébe. Az asszonyt Moszkvában zárták börtönbe koholt vádak alapján, a Sztálin elleni állítólagos összeesküvés miatt. Winston megpróbáltatásainak krónikája így lett Orwell, Koestler, Striker, de Beausobre és talán mások tapasztalatainak összegzése. A szovjet blokk polgárai az 1984 szamizdat példányaikat olvasva nem értették, hogy egy brit szerző, aki még soha nem járt náluk, miként tudta olyan pontosan leírni azt a társadalmat, amelyben éltek. Hát, sok év kutatásainak gondos egybeolvasztásával.

Azért ironikus a történelmi tények csatarendbe állításáról írni az 1984-ben, mert a könyv olyan világról mesél, ahol a történelmi tények megszűntek létezni és a múlt korlátlanul alakítható. Ahhoz, hogy a párt mindvégig következetesnek és csalhatatlannak tűnjék, ipari mennyiségű és szakadatlan hazugságra van szükség, egészen addig, hogy a polgárok már a saját emlékezetükben sem bízhatnak, mert nem tudnak függetlenül ítélni. Idézzük a könyv leghíresebb sorait: „Óceánia Euráziával folytatott háborút: tehát Óceánia mindig is Euráziával folytatott háborút.” Az eredmény egy olyan társadalom, amelyben semmi nem végérvényesen igaz – még a könyv címéül szolgáló dátum sem. Amikor Winston elkezd írni titkos naplóját, elismeri: elképzelhető, hogy az 1984 talán nem is 1984-ben játszódik.

Orwell hitte, hogy a totalitárius rendszer részéről radikális kihívás érte a történettudományt. Az 1942-ben írt *Looking Back on the Spanish War* [Visszatekintés a spanyol polgárháborúra] című esszéjében felidéz, hogy azt mondta Arthur Koestlernek: „A történelem megállt 1936-ban.” Ezzel arra utalt, hogy a totalitárius éra első konfliktusa, a spanyol polgárháború során fordult elő első ízben, hogy a rivális propagandagépezetek lehetetlenné tették az események pontos összefoglalását. „Tudom, hogy divat azt mondani, a fellejegyzett történelem jó része hazugság”, írta. „Készséggel elhiszem, hogy a történelem jórészt pontatlan és elfogult, de a mi korunkban éppen az az elképzelés a különös, hogy hitelesen is meg lehet írni a történelmet.”

A történések nem feltétlenül értenek mindenben egyet, de azért van néhány alapvető tény, amelyről nincs vita. A totalitárius rendszerek azt keresték, miként tüntethetik el nyomtalanul ezt a semleges területet, és miként tehetnek mindent vitathatóvá. „Ennek a gondolatmenetnek a hallgatóságos szándéka”, írta Orwell, „egy rémálomszerű világ, amelyben a Vezér vagy valamiféle uralmi elit nemcsak a jövőt, hanem a múltat is uralja. Ha a Vezér azt mondja valamilyen eseményről, hogy »soha nem történt meg« – nos, akkor az nem történt meg. Ha azt mondja, hogy kettő meg kettő az öt – akkor kettő meg kettő az öt.”

A *Visszatekintés a spanyol polgárháborúra* azzal, hogy előrevetíti az 1984 legfontosabb kifejezéseit és fogalmainak, világossá teszi, hogy a regény erkölcsi készítése abból a Spanyolországban megtapasztalt érzésből fakadt, miszerint „az objektív igazság fogalma kikapik a világból”. Az 1930-as években áradó kulturális adatboom

volt tapasztalható, ezzel együtt képesek voltak meggyőzően hamisítani dokumentumokat, statisztikákat és fényképeket. Malcolm Muggeridge újságíró a *The Thirties* [Harmincas évek] (1940) című művében, amelyről Orwell dicséret kritikát írt, így festi le az évtized lendületét és kegyetlen történetét: „Kijelenthetjük, hogy a statisztikák soha azelőtt nem voltak ennyire keresettek, és soha azelőtt nem hamisították meg őket ennyire.”

Winston egyik feladata az Igazság-minisztériumban az, hogy minden nyomát kitörölje a Belső Párt egyik tagjának, Withers elvtársnak, aki most már „nemszemély”, és a Nagy Testvér egyik beszédében a teljes egészében kitalált háborús hőssel, Ogilvy elvtársal helyettesítse: „Ogilvy elvtárs, aki sohasem létezett a jelenben, most létezik a múltban, s ha egyszer a hamisítás ténye feledésbe merül, éppoly hitelesen s éppolyan bizonyítékok alapján fog létezni, mint Nagy Károly vagy Julius Caesar.” Még az egyszerű Winstonnak is megadatott a maga szerény módján, hogy hatalmába kerítse a múltat és ezáltal a jövőt is.

Orwell az 1940-es években meg volt győződve arról, hogy a világ hazugságban fuldoklik. Abban, hogy a hullámok ne csapjanak össze a feje felett, egyrészt éppen a regényírás segítette: dramatizálta a totalitárius rendszer objektív igazság elleni háborújának következményeit. Másrészt az, hogy a legmagasabb mércehez tartotta magát. Ha rádöbrent, hogy téves információ jelent meg tőle nyomtatásban, akkor sietett elismerni a hibát. Egy apró incidens mutatja Orwell valós tények iránti rendkívüli elkötelezettségét, még akkor is, ha ez nem volt számára kifizetődő.

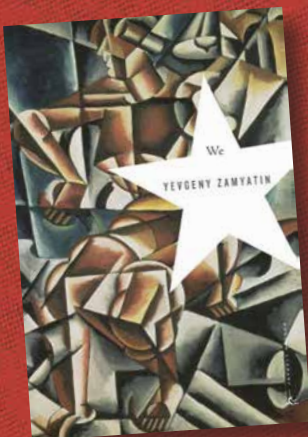
1945 márciusában fejezte be az *Állatfarmot*, és amikor szerkesztették, Orwell Párizsban tartózkodott haditudósítóiént. Ottléte alatt találkozott József Czapskival (lengyel emigráns festő, író – a szerk.), aki túlélte a katóni erdőben 1940-ben elkövetett mészárlást, amikor a szovjetek több ezer lengyel katonát végeztek ki. Czapski mondta neki, hogy Sztálin bátorsága és vezetői rátermettsége kulcskérdés volt a Szovjetunió elleni német invázió visszaverésében; s valóban, a szovjet vezető Moszkvában maradt, bár többen sürgették, hogy saját biztonsága érdekében meneküljön. Az *Állatfarmban* a Sztálint jelképező malac, Napóleon elhagyja a posztját a Szélmalomharc alatt. Orwell azonnal írt a kiadójának, és kérte a mondat kijavítását: „Egyszerűen azt gondoltam, hogy J. Sz. megérdemli a változtatást.”

Sem Orwellnek, sem Czapskinak nem volt semmi oka, hogy tisztességes legyen Sztálinnal. De a tények akkor is tények; még a kitalált, disznósított Sztálin is megérdemli a pontosságot. Orwell regényíróként beszélő állatokról vagy a jövődombeli zsarnokságról írt, de lelkiismeretes újságírói elkötelezettséggel mindig csak az igazat írta. Megítélése szerint, ha lemondunk erről, akkor se vége, se hossza annak, amit veszíthetünk. 🌐

Dorian Lynskey újságíró, író. Legutóbbi könyve: *The Ministry of Truth: A Biography of George Orwell's 1984* (Picador, 2019)

Sötét tükrök

Nem csak Orwell merített ihletet műveihez a történelemből. **Matt Elton** öt, tényeken alapuló, klasszikus disztópikus regényt mutat be

Mi
Jevgenyij Zamjatin

Az orosz szerző, Jevgenyij Zamjatin már korán belekeveredett a politikába: nagyjából húszéves volt, amikor csatlakozott a bolsevikokhoz. Bár kezdetben támogatta a Szovjetuniót létrehozó forradalmakat, később egyre kritikusabb lett a Kommunista Párt iránt, különösen a cenzúra miatt. A cenzúra megnehezítette írói karrierjét, és ez ihlette leghíresebb munkáját, a *Mi* című regényt – amelyet 1921-ben fejezett be, de először 1924-ben, New Yorkban jelent meg, angolul. Zamjatin a totalitárius állam veszélyére hívja fel a figyelmet. A regény 1000 évvel az

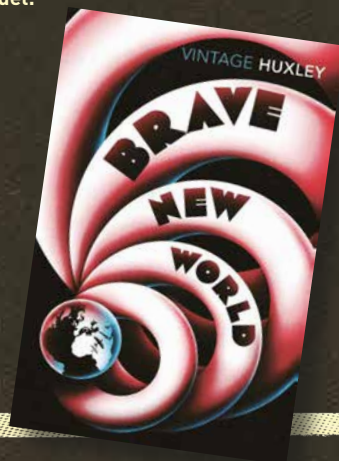
egész világot meghódító Egységes Állam megteremtése után játszódik. A főhős, D-503, mérnök, egy csaknem teljes egészében üvegből épített, panoptikumszerű, diktatórikus társadalomban él. A később majd Orwell 1949-es regényében megfogalmazott aggodalmak némelyike itt is megjelenik, többek között a politika embertelen volta és a főszereplő, aki megszereti az államot, miután lelki terrornak vetik alá. Orwell 1946-ban kritikát írt a *Miről*, és meglepetésének adott hangot, amiért egyetlen angol kiadó sem vállalkozott rá, hogy újra kiadja. Zamjatin szülőhazájában első ízben csak 1988-ban jelentették meg a művet.

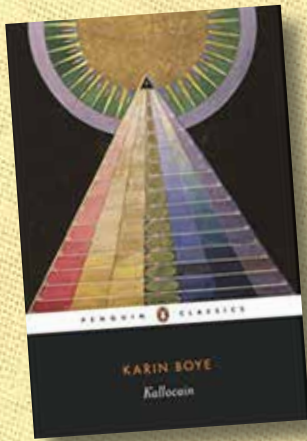
Szép új világ
Aldous Huxley

Orwell úgy hitte, hogy angol írókollegája, Aldous Huxley 1932-es, *Szép új világ* címmel megjelent regényéhez a *Mi* szolgáltatta az inspirációt, de Huxley tagadta ezt. Ő azt állította, hogy szándéka szerint a H. G. Wells-hez hasonló szerzők munkáit parodizálta, és optimizmusukkal a jövő lidércnyomásos látomását állította szembe.

A *Szép új világot* orvosi jellegű aggodalmak tarkítják: Huxley disztópiájának polgárait művi anyaméhben állítják elő, és politikailag könnyen kezelhető állapotban tartják a tudatmódosító drogok és a „tapik” segítségével – ezek olyan mozik, ahol a film szereplőinek érzékeltéseit a nézőkre is átviszik. A kitalált Világállamban a való világbeli iparmágnást, Henry

Fordot tisztelik, mert a tömegtermelésre és az egységesítésre helyezte a hangsúlyt. A tudományos elméletek csak akkor hasznosak, ha a kormány stabilitását segítik. Mivel a regény főhőse nem fogadja el ennek a nyilvánvaló utópiának a status quoját, így a történet nem is érhet véget happy enddel.

Kalloccain

Karin Boye

Ez az 1940-es svéd regény Huxley és Orwell munkái között keletkezett félúton, és keveri az előbbi „drog disztópiáját” a politikai lázadás elnyomásával, így azonos jelentést hordoz az 1984-gyel. Boye világvilága „rendőrszemet és -fület” használ, hogy táplálja a paranoiát és összetörje a polgárok akaratát. Mint az itt bemutatott könyvek jó részében, a totalitárius államot itt is az egyik tagjának egyes szám első személyű beszámolójából ismerjük meg: Leo Kall feltalálja az igazságszérumot, amely felfedi a fogyasztója legbensőbb gondolatait és érzéseit.

A művet Boye Németországban, a nácizmus előretörésének kezdetén szerzett tapasztalatai ihlették. A könyvet áthatja az a félelem, amely akkor fogja el az embert, ha csupán egy „boldog, egészséges cellát kap az államszervezetben”.

Az amerikai tévésorozatban Elisabeth Moss alakítja Offredet

Fahrenheit 451

Ray Bradbury

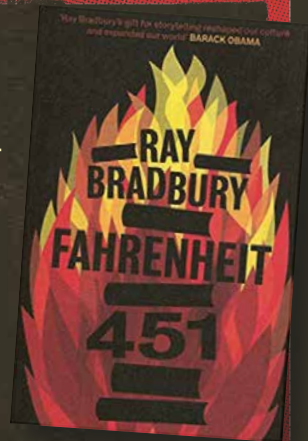
Karin Boye a nácik felemelkedését ábrázolta regényében. Ray Bradbury 1953-as munkájában egy különleges pillanatra fókuszál: amikor az 1930-as évek Németországában elégették a „felforgató” könyveket. A *Fahrenheit 451*-et ez a momentum ihlette, de a szerzőre ugyanígy hatottak a sztálini Szovjetunióban és Joseph McCarthy szenátor 1953-as listája nyomán a kommunistabarát szerzők műveivel szemben Amerikában lezajlott hasonló incidensek is. A regény címe a papír gyulladási hőmérsékletére utal.

Megdöbbenőek a párhuzamok a háború szélén táncoló társadalom és a tiltott anyagok elpusztításával megbízott „tűzőrök” ábrázolásában.

Bradbury később úgy nyilatkozott, hogy nem a cenzúrára akarta irányítani a figyelmet, hanem arra, hogy a tömegmédiá fogyasztása következtében az irodalom háttérbe szorul, és azokra, akiknek különleges érdeke, hogy ellenőrzés alatt tartsák a könyvkiadást – és ebben az egyének éppúgy vétkesek, mint az állam.

Oskar Werner és Julie Christie a *Fahrenheit 451* 1966-ban készült filmváltozatában

A szolgálólány meséje

Margaret Atwood

Atwood 1985-ben megjelent regénye egy vallási diktatúrában, az észak-amerikai Gilead államban játszódik. Csökken a születések száma, ezért a nőket nagyra értékelik a reprodukív képességeik miatt, de a politikai jogokat megtagadják tőlük. A főhóst, Offredet „szolgálólánynak” jelölték ki – vagyis az lesz a funkciója, hogy gyerekeket szüljön az uralkodó osztály számára. Mindent, ami ezt megakadályozza – a homoszexualitástól kezdve a terméketlenségig –, azt brutálisan szankcionálják.

Atwood a történelemből merített, amikor kieszelte Gilead államot; benne volt az 1960-as évekbeli romániai abortusztilalom és az is, ahogyan az afrikaiak bántak

az atlanti rabszolga-kereskedelem során. Még a hősnő új neve is tükrözi új státusát: most már a gazdája, Fred tulajdona.

Az Egyesült Államokban a reprodukív jogok még ma is vitatott kérdésnek számítanak – és többek közt talán ebből is fakadt a könyv népszerűsége. Atwood *Testamentumok* címmel megírta a folytatást is; az eredeti regényből készült tévésorozat a harmadik évadnál tart.

Gyarmati katonák

1 Az indiai 3-as páncélos hadosztály szikh katonái egy Browning géppuskát szednek szét és tisztogatnak Irakban 1944 márciusában

2 Az Indiai Brit Hadsereg katonái 1943 decemberében, miután foglyul ejtette őket a német Wehrmacht

3 A 2. brit zászlóalj 7. rádziput ezredének katonái járőrözésre készülnek az arakani fronton Burmában 1944-ben

4 A Brit Hadsereg hadifogságba esett katonái Görögországban 1943 decemberében

5 A japán fogságban lesoványodott indiai katona az *Oxfordshire* nevű brit kórház-hajó fedélzetén 1943-ban

6 A német hadsereg Indiai Légijójának csapatai menetelnek 1944-ben

Az indiai hadifoglyok ismeretlen története

A második világháború alatt közel 75 000 indiai katona esett a tengelyhatalmak fogságába. **Diya Gupta** azt kutatja, tapasztalataik miként változtatták meg az indiai brit uralommal kapcsolatos nézőpontjukat, és miért nem foglalkoztak eddig a történetükkel

Mire a háború elérte a szubkontinenst, az indiai brit uralom már rogyadozott, és egyfelől a tengelyhatalmak gyarmati törekvései, másfelől pedig az egyre erősödő indiai nacionalista erők fenyegették

A második világháború alatt hihetetlenül kemény volt a szövetséges hadifoglyok élete, akiket a japánok a Pápua Új-Guinea északkeleti partjától nem messze fekvő Új-Britanniában őriztek. „Reszketve, tehetetlenül feküdtem a földön”, emlékszik vissza az egyik katona a fogságára, aprólékos részletességgel írva le a zuhogó esőt, a nedves ruhákat és a szűnyogokat 1943 júliusában, amikor maláriát kapott. „Mivel a kapott vékony pamuttakaró nem nyújtott elegendő védelmet a hideg ellen, vártam, hogy a nap kisüssön és felmelegítsen. Reszkettem, mint a nyárfa-level. Aztán a testem a láz miatt tűzforró lett, elveszítettem az eszméletemet, majd arra ébredtem, hogy verejtékben úszom. Nem volt egy lélek sem, aki akár csak egyetlen korty hideg vizet adott volna.”

A világ másik végén egy orvos, aki 1943-ban szintén fogásba esett szövetséges katona volt, akit a Hitler Harmadik Birodalmának szívében álló Colditz kastélyban tartottak fogva, ugyancsak kegyetlen magára hagyatottságot érzett. Amikor becsapódott mögötte az ajtó, és hallotta a kulcsot elfordulni a zárban, a doktor németül kérdezte az ajtónál álló őrtől, hogy hol van. Az válasza sem méltatta, otthagya a foglyot a cella sötétjében. A kastély komor falai között a bezártság legalább annyira jelentett lelki, mint fizikai megpróbáltatást.

Betegség, éhezés, hideg, magányosság: mindez ismerős érzés lehetett a második világháború során hadifogságba esett több százezer katona számára. John Baptist Crasta Délkelet-Ázsiában és Birendranath Mazumdar kapitány Németországban: e két ember történetét az teszi különlegessé, hogy mindketten az angol hadseregben szolgáló indiaiak voltak, és mindketten közzétették visszaemlékezésüket, amelyek bepillantást engednek az indiai hadifoglyok embert próbáló tapasztalataiba.

A második világháború során az angol birodalmat szolgáló katonák között mintegy 2,5 millió indiai volt. Ugyanakkor ebben az időszakban volt a legaktívabb az indiai függetlenségi mozgalom. Vajon milyen érzés lehetett az angolokért harcolni? Mire a háború elérte a szubkontinenst, az indiai brit uralom már rogyadozott, és egyfelől a tengelyhatalmak gyarmati törekvései, másfelől pedig az egyre erősödő indiai nacionalista erők fenyegették.

A külső háború belső ösztönzést kapott. India hadba lépését Lord Linlithgow, a kormányzó jelentette be 1939-ben, aki előzetesen nem konzultált erről a lépéssel az Indiai Kongresszus Párt által képviselt, lassan formát öltő indiai politikai vezető réteggel. Az 1942-es Quit India (Hagyjátok el Indiát) mozgalom, amely a háborúba lépés anti-

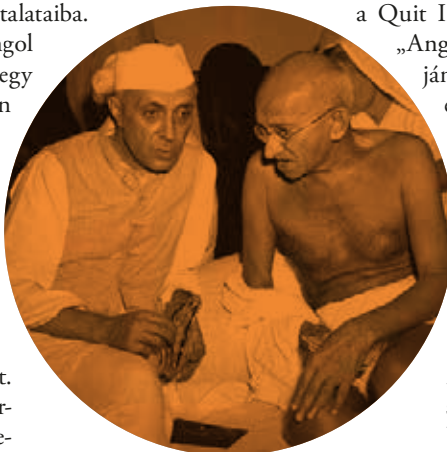
demokratikus módja elleni tüntetéseként indult, gyorsan a csaknem kétszáz éve tartó brit gyarmati uralom elleni felkelésekké alakult. Ezeket a mozgalmakat egy megszálláshoz hasonló katonai erődemonstrációval nyomták el. A Brit Birodalomnak emberek és nyersanyagok kellettek a háborúhoz, és nem adta fel egykönnyen Indiát. A brit indiai hadsereg (British Indian Army) 57 gyalogos zászlóaljat vont el a nemzetközi hadszínterektől, és mozgatott Indián belül, hogy megfékezze az 1942. augusztusi *krantit* (forradalmat).

A szabadság fogalma

India részvétele a második világháborúban – az úgynevezett „jó háborúban” – erkölcsi kérdéseket vetett fel. A szabadságért való küzdelem ideálját nem lehetett csupán a fasizmus elleni harcra korlátozni: a szabadság iránti vágy a kolonializmus elleni harcot is magában foglalja. Dzsaváharlál Nehru, aki 1947-ben a független India első miniszterelnöke lett, kiemelte, hogy az ország gyarmati uralom alóli felszabadítása milyen fontos szerepet tölt be a világ szabadságának szempontjából ott, ahol a fasizmus és a kolonializmus együtt jelentkezett. 1942 augusztusában a Quit India mozgalom határozatában azt írta:

„Angliát és az ENSZ-t India szabadsága alapján ítélik meg, Afrika és Ázsia népeit ez tölti el reménnyel és lelkesedéssel [...] A szabad India pedig minden erőforrását a náciizmus, a fasizmus és az imperializmus elleni küzdelemre fogja felhasználni.”

A gyarmati hatóságok látításnak tartották ezeket a nézeteket. Gandhit, Nehrut és az Indiai Kongresszus Párt vezetőségének más tagjait börtönbe vetették, és legtöbbször a háború végéig ott is maradt. Eközben a brit indiai hadsereg létszáma egyre nőtt. Az indiai háttérország háborús ipari központtá alakult, és mivel folyamatosan hiány mutatkozott gabonából, kerozinból, textíliákból és egyéb nélkülözhetetlen termékekből, ez drámai és néha borzalmas következményekkel járt. 1943-ban a bengáli éhínség (amely India más ré-

Szabadságharcosok

Dzsaváharlál Nehru és Mahátma Gandhi tanácskozik a Quit India mozgalomról 1942-ben. A mozgalom a háborúban való indiai részvétel elleni tiltakozásként indult

Hadműveletek keleten

A 20. hadosztály indiai egységei japán katonákat keresnek a burmai Prome (ma Pyay) súlyosan sérült állomásán 1945 májusának elején, néhány nappal az európai háború befejezését jelentő német kapituláció előtt

Az otthon íze
A brit 8. hadsereg 4. indiai gyalogos-
hadosztálya megosztja a babból,
curryből és csapátiból álló
ennivalón 1943-ban

szeit is érintette) a gyarmati kormány háborús prioritásoknak megfelelően hozott mezőgazdasági, gazdasági és külkereskedelmi döntéseinek következtében csak súlyosbodott, míg végül több mint hárommillió ember halálához vezetett.

Az indiai katonákat a háború kezdetétől fogva szinte minden hadszíntéren bevetették: Perzsiában, Irakban, Palesztinában, Egyiptomban, Kelet-Afrikában (és Abesszíniában), Szíriában, Ádenben, Görögországban, Olaszországban, Burmában és a Maláj-félszigeten. A közel-keleti és az észak-afrikai frontok különösen jelentősnek bizonyultak: az indiai hadtestek kulcsszerepet játszottak 1941-ben a líbiai Tobruknál és az 1942-es egyiptomi El-Alameinnél lezajlott ütközetekben, majd 1943 és 1945 között részt vettek Olaszország felszabadításában is. A burmai hadjáratból is kivették a részüket: a japánok ellen az angol irányítás alatt álló Délkelet-ázsiai Parancsnokság által Burmába küldött egymillió emberből 700 000 indiai volt.

A fogságba esett indiai katonák sorsa attól függően alakult, hogy hol ejtették őket foglyul, és mely nemzet lett a fogva tartójuk. A háború végére megközelítőleg 200 000 brit és gyarmati katona került hadifogságba Németországban, míg Japán 1941 decembere és 1942 márciusa között lezajlott, a délkelet-ázsiai brit gyarmatok elleni gyors offenzívája oda vezetett, hogy több mint 180 000 szövetséges katonát, köztük indiaiakat ejtettek fogságba. Közülük nagyjából 15 000 indiai hadifogoly került

Egy Németországban fogva tartott indiai felidézte, hogy a fehér európai hadifoglyok nem osztották meg vele a Vöröskereszt csomagjaiból származó élelmiszereiket

német és olasz felügyelet alá, és több mint 60 000 indiai katonát a japánok fogtak el Szingapúrban.

A nagy számok ellenére csak nagyon kevés, indiai hadifogoly tollából származó visszaemlékezés maradt ránk. Ezért nagyon értékes John Baptist Crasta beszámolója, aki 1943-ban Új-Britanniában reszketett a maláriától, mivel ez első kézből származó, a Szingapúrban japán fogságba esett szövetséges csapatok sorsáról szóló indiai leírás. John négyéves szolgálatából három és fél évet töltött Délkelet-Ázsiában és Óceániában a japánok fogságában, és végül 35 évesen, 1945 karácsony estéjén tért haza Indiába. Bár nagyon boldog volt, hogy hazaért, egészsége nagyon megcsín-

A fogságba esettek hangja

FENT: Birendranath Mazumdar kapitány (jobbra fent) egy másik szövetséges hadifogoly társaságában a német Oflag IX-A táborban 1940-ben. Ez az indiai orvos interjút adott a hadifogolytáborban szerzett tapasztalatairól
 JOBBRA: John Baptist Crastát éremmel tüntetik ki. Hatásos összefogalót készített délkelet-ázsiai hadifogsága történeteiből. Őt Szingapúr eleste után, 1942 februárjában fogták el a japánok

lette a hadifogságban töltött éveket. Kénytelen volt hat hónapig betegálmányba vonulni, mivel hihetetlenül gyenge és beteg volt, és anyjának kellett ápolnia.

A karnataikai Mangaloretól nem messze található délnyugat-indiai Kinnigliben töltött lábadozása alatt írta meg bebörtönzésének történetét ceruzával, a bátyja cipőboltjában használt sárguló levélpapírokra. A kézirat, amelynek sem címe, sem fejezetei nem voltak, 51 éven keresztül elfeledve hevert, amíg John fia megtalálta, és 1977-ben megjelentette. Crasta két évvel később elhunyt. *Megettek a japánok:* a fia ezt a címet adta a kinyomtatott visszaemlékezéseknek, a japán katonáknak tulajdonított állítólagos kannibalizmusra utalva, de ő ebben az esetben hasonlóként használta az apja hadifogságban átélt szenvedéseire. A memoár nagy része világos és érzékletes leírása annak, hogy a rengeteg kényszermunka és éhezés következtében mennyire elroncsolódott a teste. Leírja, hogyan szenvedett a hőségtől, a levegőtleniségtől és a sötétségtől, amikor őt és fogolytársait hajóval Új-Britanniába szállították, és felteszi a kérdést: „Lehet ennél rosszabb a pokol?”

Az orvos, akinek e cikk elején idéztük beszámolóját a colditz-i hadifogolyletről, a Kalkuttából származó Birendranath Mazumdar kapitány volt, aki 1939 végén Franciaországban állomásozott. 1940-ben, miközben Étapes-ből Boulogne-ba tartott egy mentőautó-konvojjal, német csapatok állták útjukat, és egy német had-

nagy megparancsolta, hogy forduljanak vissza. Elmondta nekik, hogy nem jutnak el Boulogne-ba, mert Franciaország megadta magát a németeknek. Ez volt Mazumdar számára a hosszú hadifogság kezdete. A háború végére 17 hadifogolytábort járt meg.

Nélkülözés és csalódás

Mazumdar, miközben felidézte, milyen volt túlélni a sovány fejadagon – levesen, feketekávéval és kenyéren –, arról is megemlékezett, hogy a fehér európai hadifoglyok nem osztották meg vele a Vöröskereszt csomagjaiból származó élelmiszereiket. Ekkor csalódott először a nyugattól általa elvárt, haladó értékek hiánya miatt. Mazumdar, makacs és erős akarátú lévén, gyakran nem törődött a parancsokkal, és egyenesen közölte a német tisztekkel, hogy nem elég a felszerelés, amivel kezelhetné a pácienseit. 1996-ban, több mint ötven évvel a háború után, és nem sokkal halála előtt, a Birodalmi Hadtörténeli Múzeum egyik munkatársával beszélgetve élénken visszaemlékezett a német városban, Marienbergben működő hadifogolytáborra, ahol lőtt sebekkel kínló és amputált lábú orosz hadifoglyok kérték a segítségét. Nem tudott rajtuk segíteni.

Az interjúban Mazumdar mesélt a brit tisztekkel való kínos kapcsolatáról Colditzban, ahol ő volt az egyetlen színes bőrű fogoly. Itt még azok is szigorúan betartották a katonai és a gyarmati hierarchiát, akik ugyanazon az oldalon harcoltak. Mazumdar

A változás motorja

Lord Linlithgowról, India kormányzójáról 1939-ben készült kép. Miután kezdetben elutasította, hogy India dönthessen a saját jövőjéről a háború alatt, elindult a Quit India mozgalom

Nacionalista hév

Gyerekek ünneplik India függetlenségének 60. évfordulóját 2007-ben. A második világháborúban való részvételre Indiában nagyon másként emlékeznek, mint az Egyesült Királyságban

kénytelen volt tisztelegni a magasabb rangú brit tisztnek, valahányszor beszéltek, és utasításba adták, hogy ne fraternizáljon a németekkel, akik, ahogyan a brit tiszték gyanították, árulásra próbálták rábírní.

Addigra India már függetlenségi harcot vívott az indiai brit uralom ellen. 1943-tól a karizmatikus radikális politikus, Szubhasz Candra Bosze által vezetett Indiai Nemzeti Hadsereg a szövetségesek ellen harcolt Délkelet-Ázsiában, és a toborzók igyekeztek minél több indiai hadifoglyot meggyőzni. Nagyjából 4000, Észak-Afrikában és Európában fogva tartott katona csatlakozott is az Indiai Ligához (az európai Indiai Nemzeti Hadsereg neve volt), de sokan mások – köztük Mazumdar – nemet mondtak az ajánlatra.

Számos indiai fogoly a barátainak és családtagjainak küldött levelekben osztotta meg tapasztalatait: ezek anonimizált kivonatai a londoni British Libraryben elolvashatók. Az egyik bebörtönzött *jemadar* (alacsonyabb rangú tiszt) számára a legfontosabb a fogkrém és a cipő volt. 1942 augusztusában írt az egyik barátjának, és „kellemes időöltésnek” nevezte líbiai és németországi fogságát. Bár „szükségünk van pár dologra a mindennapi használathoz, mint fogkrém és zokni. Ha nem okoz gondot, kérlek, küldj egy pár 9-es méretű cipőt”, írta.

1943 júliusában egy indiai szipoj (katona), akit Németországban tartottak fogva, igen indulatos levelet küldött katonatársának Kairóba: „Nem tudom, hogy megkapod-e a leveleimet, de rengeteget írtam neked, és nem kaptam választ. Hadifoglyokként nincs mivel elfoglalnunk magunkat, és várjuk, hogy leveleket kapjunk, úgyhogy írnék neked havonta, vagy inkább hetente!” Ez a levelezés gyakoriságával kapcsolatos elvárás újfént igazolja, hogy milyen kegyetlen unalmat és magányt érezhetett ez a szipoj. Mivel is tölthette el az időt az ember a foglyotáborban?

1942 decembere és 1943 januárja között egy másik fogoly anyjának küldött levelében tudósít arról, milyen szörnyű körülmények közt tartották. „Kedves anyukám, el sem tudom mondani, milyen rettenetesen bánnak velünk a németek. Két és fél deci vizet és 25 dkg kétszersültet kaptunk. Ez volt az egész napi

Az 1941-ben alakult Indiai Nemzeti Hadsereg részeként működő Indiai Légió felvarrója. A németországi foglyotáborokban toboroztak ebbe a szervezetbe

élelmünk. Mindenféle segédmunkát végeztetek velünk, reggeltől estig. Állandóan fáradtak voltunk. A németek megverték és megrugdostak bennünket... Sokat szenvedtünk, ha mindent leírnék, megszakadna a szíved.”

Ha az indiai hadifoglyok életének nehézségei és szenvedéseik hallatán valóban „megszakad a szívünk”, akkor közel 80 évig miért nem hallottunk ezekről? „Az emlékezet olyan csatater, ahol magasak a tétek”, írta Joanna Bourke történész. A britek mindig úgy emlékeztek a második világháborúra, hogy „egyedül álltak” szemben a fasizmussal. Ezen az Európa-centrikus nézőpontra túl még rengeteg elfeledett történet létezik: a világháborús gyarmati tapasztalatok szövevényesen bonyolultak.

Az események által eltérítve

A modern Dél-Ázsiában a háború után a birodalmi katonai szolgálatra való visszaemlékezések kellemetlenül súrlódtak a gyarmatok felszabadításának folyamatával, és ez a Brit Birodalomnak való ellenszegülés narratíváját állította előtérbe. Ahelyett, hogy megteremtették volna a nemzeti identitásukat, mint az Egyesült Királyságban, Indiát eltérítették a második világháború utáni fontos események: az 1947-ben kivívott függetlenség, amelyet tömeges erőszakhullám és a kettéválás traumája követett, és ennek nyomán önálló országgént megszületett Pakisztán. A második világháborús indiai részvétel mind az Egyesült Királyságban, mind az indiai szubkontinensen nehéz örökséget hagyott maga után, mivel a nacionalizmus különféle árnyalatai eltakarták a gyarmat szerepvállalását a néhány évvel ezelőtt lezajlott világméretű élet-halál harcban.

Ezek a most napvilágra került indiai hadifoglyotörténetek a második világháború kirobbanásának 80. évfordulója után megmutatják, milyen keveset tudunk a múlttól – még arról is, ami ismerősnek tűnik. Crasta memoárjai, Mazumdar interjúi és a névtelen indiai katonák levelei bizonyítják, hogy az indiai hadifoglyok tapasztalatai egyáltalán nem voltak egységesek. Inkább múltidéző töredékek, az emberek közvetlen és magánjellegű tapasztalatai a háborúról. Ezek a történetek a koszorúknál és az emlékműveknél jobban megtanítanak bennünket arra, hogy kritikusan szemléljük a háborúval kapcsolatos elképzeléseinket, és folyamatosan mélyítsük tudásunkat a rettenetes erőszak globális történetéről. 🌐

Az Európa-centrikus nézőpontra túl még rengeteg elfeledett történet létezik: a világháborús gyarmati tapasztalatok szövevényesen bonyolultak

Diya Gupta a London Egyetem Angol Tanulmányok Intézetének vendégkutatója

A szabadidő problémája

Lehetséges egyáltalán olyasmi, hogy túl sok a ráérő időnk? Talán igen – legalábbis **Phil Tinline** szerint több mint egy évszázada aggódnak emiatt az írók, szociológusok és közgazdászok

Mihez kezdenénk, ha egy gép venné át a munkánkat? Sokan azt hiszik, őket nem érinti a probléma, mert túl összetett munkát végeznek. Ehhez azonban a mesterséges intelligenciának (artificial intelligence, AI) is van egy-két szava.

Az ígélet – vagy inkább fenyegetés – így szól: a gépi tanulás a mai munkák legalább felét helyettesíteni fogja, ahogy például már ma is teszi egyes magazin-cikkek megírásával. (E sorokat – még – nem egy robot írja, ám ha e cikk hír-ügynökségi sporttudósítás lenne, már más helyzet állna elő.)

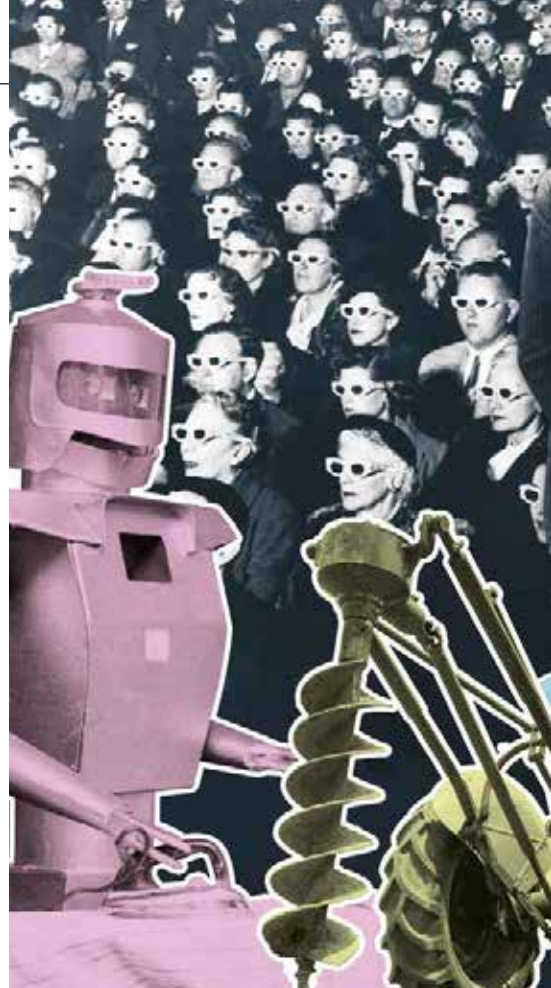
Ez a probléma nem most merül fel először. Hosszú időn át úgy tűnt, hogy a technológiai fejlődés révén elérhető az egyetemes foglalkoztatottság, vagyis a vég nélküli szabadidő. Ilyesmi mégsem következett be. De mit tanulhatunk a munka nélküli világ reményének (vagy félelmének) eddigi történetéből?

E. M. Forster angol regényíró (többek között a *Szoba kilátással* és a *Szellem a házban* írója) 1909-ben úgy döntött, hogy az 1900-as évek eleji Anglia erkölcseseinek boncolgatása helyett a jövőbe katapultálja olvasóit. A *The Machine Stops* című novellájában (magyarul *A Gép megáll* címmel jelent meg egy gyűjteményes kötetben [Előjáték. Huszadik századi angol kisregények, Európa, 1969]) az emberiség java része kapszulákban él, minden igényt gépi úton elégítenek ki, s az emberek úgy ütik agyon az időt, hogy „képzeteiket” egyfajta előinterneten osztják meg egy-

mással. Tehetetlenségüket bemutatva Forster már a Gép elromlása előtt is azt sugallja, hogy meglehetősen üres módja ez az életnek.

Két évtizeddel később e koncepció „a szabadidő problémájaként” híresült el. 1930-as, *Economic Possibilities for Our Grandchildren* (*Gazdasági lehetőségek unokáink számára*) című előadásában John Maynard Keynes közgazdász kijelentette, hogy a technológiai fejlődés annyira felpörgetheti a termelékenységet, hogy 2030-ban az emberek már csak 15 órát dolgoznak hetente. Keynes abban bízott, hogy szabadidejüket az emberek a kultúrában való elmélyülésre fogják felhasználni. A precedensek azonban korántsem voltak megnyugtatók: a gazdagoknak régóta rengeteg szabadidejük akadt, s el is kellett gondolkodniuk azon, mit kezdjenek vele. Keynes szerint sajnálatos módon ők ezt rosszra használták, semmi értéket nem teremtettek a segítségével. A gazdagok „többsége katasztrofálisan kudarcot vallott az előttük álló probléma megoldásában”.

Az 1930-as években az Egyesült Államokban a gépesítés és a gazdaság gyengélkedése egyaránt hozzájárult a túlzott szabadidőtől való félelemhez, az írók, szociológusok és társadalomreformerek betegre aggódták magukat azon, hogy az átlagemberek rosszfajta szórakozásoknak hódolnak. Rádió, vidámpark, látványsportok, jazz, mozi – mindezeket passzív vagy túlzottan gépies aktivitásnak könyvelték el. A véleményformálók szerint a „rekreációnak” arról kellene szólnia, ami e kifejezésben

rejlik, így a New Deal gazdaságélénkítő forrásait olyan tervek elősegítésére próbálták költeni, amelyek egészséges szabadtéri elfoglaltságokon és közösségi táncokon keresztül „rekreálják”, „újja-teremtik” az amerikaiakat. A reformerek persze így sem tudták felszámolni a „rossz” szabadidő-eltöltést, ám a fokozott figyelemmel, amelyet a kérdés iránt keltek, a „jó” szabadidős tevékenység ígérete része lett Amerika önképének.

Világháborús időszakban a szabadidő problémája kevesebb feszültséget gerjesztett, az ezt követő békeidőben viszont egy új aggodalom, a számítógépek által vezérelt automatizálás miatt éledt újjá. Kurt Vonnegut amerikai író első regénye, a *Player Piano* (*Gépzongora*; az angolul 1952-ben megjelent regényt először 1972-ben adta ki magyarul, *Utópia 14* címmel a Kossuth) az írónak a General Electricnél betöltött munkájából merítve olyan Amerikát vázolt fel, amelyet menedzserek és mérnökök

Az egyik szociálpszichológus azt jósolta, hogy az automatizálás radikalizmushoz és normasértéshez vezet

De miféle „új szabadidőről” beszélünk? Sir Leon Bagrit gyáriparos 1964-es rádióelőadásában (*The Age of Automation*, vagyis *Az automatizálás kora*) kissé lehűtötte a kedélyeket, azt állítva, hogy az automatizálás nem hirtelen megrázkódtatásként, hanem fokozatosan, kezelhető módon fog bekövetkezni. A gépesítés a nyugati világban valóban csökkentette valamivel a munkaórákat, de csak úgy 1980-ig, amikor megrendültek a szakszervezetek, s a szolgáltatás szektor felemelkedése nehezebbé tette a termelékenység növelését. Közelébe sem értünk a Keynes által prognosztizált 15 órás munkahétnek.

Azóta már Bagrit nyugtató szavai felett is eljárt az idő. Amennyiben a mesterséges intelligencia megszünteti a munkakényszert, végül talán szembe fogunk nézni a szabadidő problémájával. Ebben az esetben társadalmunknak el kell döntenie, hogyan próbáljuk kezelni a technológiai változás rohamát. A politika által adott válaszok kialakításában hasznosak lehetnek az utópikus és disztópikus látomások – még akkor is, ha soha nem következnek be. 🌐

Phil Tinline rádiós dokumentum-műsor készítő a BBC-nél

vezetnek, s mindent maga alá gyűr a folytonos automatizálás. A legtöbb ember e világban feleslegessé válik, megbántódik, majd zendülő lesz.

E lehetőség a legelterjedtebb félelmek közé tartozott a háború utáni érában. Donald N. Michael szociálpszichológus 1962-es, *Cybernation: The Silent Conquest* (*Kibernemzet: csendes térhódítás*) című jelentésében azt jósolta, hogy az automatizálás radikalizmushoz és normasértéshez vezet. 1963-ban a BBC *Time on Our Hands* (*Időbőségben*) címmel készített televíziós dokumentumfilmjében az 1988-as jövőt próbálta előre jelezni, feltételezve, hogy az akkori munkások a 24 órás heti munkaidő ellen fognak lázadni. Az egyik tiltakozó az „Így használjuk ki legjobban a szabadidőt!” állami röpiraton gúnyolódva azt mondja: az elmúlt másfél évben már hatszor dekorálta újra a lakását, mindig más színben. „Mintha egy kaleidoszkópban élnék!”, panaszozza.

A szabadidő problémáját néha kritikusan, néha valamivel megértőbben tállalták az idők során, mint olyasfajta tragédiát, melyben odaszal a munka méltósága és célja. Időközben egy radikálisan eltérő nézőpont is felmerült: nehogy már a kapitalista gazdaságban végzett munka határozza meg az életünket! Paul Goodman amerikai anarchista és író 1960-as, *Growing Up Absurd* (*Abszurd módon felnőni*) című vitairata elején azzal a meglepő érveléssel vette védelmébe a „Szervezett Rendet” elutasító dühös fiatalokat, hogy „bolond lenne az ember azért dolgozni, hogy fizetni tudja a feleségének vett haszontalan hűtőgép részleteit”. Michael Harrington szocialista aktivista 1965-ben írt, *The Accidental Century* (*A véletlen század*) című munkájában így fogalmazott: „Vajon az új szabadidő a régi munkanélküliség alakját fogja felolteni? Propagandatermék lesz, avagy kreatív dolog?”

Nansen expedíciójának nyomában a grönlandi jégtakarón át

Jon Gertner az úttörő 19. századi norvég sarkkutató
hótalpainak nyomát követi a világ legnagyobb
szigetének hatalmas fehér vadonján keresztül

A Grönland központi részét borító hatalmas, mintegy 660 000 négyzetmérföld (1709,4 km²) területű jégtakarót csalóka, mély gleccserszakadékok szabdalják. Fridtjof Nansen norvég felfedezőnek régóta dédelgetett álma volt, hogy átkelhessen ezen a jégtömegben

Fridtjof Nansen: Felfedező, tudós, író, filantróp

Fridtjof Nansen (1861–1930) a norvégiai Christiania (a mai Oslo) közelében született. Életének korai szakaszát a téli sportok – főként a sízés és a korcsolyázás – szeretete, valamint a rettenhetetlen elszántság jellemezte. Gyermekkorától kezdve arra készült, hogy ő lesz **az első, aki átkel Grönland jégtekernőjén**, amit 1888-ban – ugyanabban az évben, amelyben zoológiai doktorátusát megszerezte – meg is valósított.

Nansen **népszerű beszámolóit írt grönlandi útiről**, amelynek két kötetet a kalandot, a tudományt és a memoárt egyesíti magában. Utazásairól ezt írta: „**Ahol a jég olyan mély és tiszta, mint a végtelen**, [ott] a néma, csillagos éjszakák és a Természet mélységeiben remek kalandra lettem.”

Nansen annyira megbabonázták az északi szélességi fokok, hogy öt évvel később, 1893-ban elindította a merész **Fram**-expedíciót. **Az Északi-sarkig akart eljutni**, hagyva, hogy a robusztus, öt évre elegendő ellátmánnyal megrakott hajót a Jeges-tenger felszínén örvénylő tengeri jég csapdába ejtse. Végül – otthagya a **Framot** és gyalog folytatva útját – **Nansen minden korábbi felfedezőnél** északabbra jutott, de a sarkot nem sikerült elérnie. Miután egy távoli szigetről kimentették, elindulása után három évvel Norvégiában hősnek kijáró tisztelettel fogadták. A **Fram** is épségben visszatért, a részletes tudományos megfigyelések vagyont érő sokaságával együtt.

Nansen a politikában és a diplomáciában is részt vett, majd a **Nemzetek Szövetségénél** segítette 1920-ban az első világháborús hadifoglyok hazatérését, az oroszországi éhínség enyhítését és a kitelepített örményeket. 1922-ben **elnyerte a Nobel-békedíjat**.

Nansen később ezt mondta: „**A legtöbb ember túl hamar megelégszik**, ezért olyan kevés a bölcsesség a világban.” Szívrohamban halt meg 1930. május 13-án.

ALAMY

Ezernyolcszáznyolcvannyal július 17-én Fridtjof Nansen, a fiatal norvég tudós öt másik férfival együtt Grönland délkeleti partjától 10 mérföldnyire (16 km-re) kiszállt a *Jason* nevű főkavadász hajóból. A férfiak két kisebb csónakba ültek, és a jégtől eltorlaszolt vízben evezni kezdtek a szárazföld felé. Amikor elérték a partot, az volt a céljuk, hogy átkeljenek a Grönland nagy részét beborító jégtekernőn. Az ősi jégkorszakok e maradványa mintegy 170 940 hektáron terül el, és közepén közel 2 mérföld (3200 m) magasba emelkedik.

Ha Nansen expedíciója sikerrel jár, akkor ő és honfitársai lesznek az elsők, akik átkeltek a grönlandi jégtekernőn. A felfedezők a 18. század eleje óta gyalogosan szerény távolságokra már behatoltak a „szárazföldi jég” területére, de mielőtt átjutottak volna rajta, a kemény hideg és a halálos szakadékok mindnyájukat visszafordulásra készítették.

Nansen úgy vélte, az általa kidolgozott terv talán sikerrel jár, míg a többieknek nem volt semmilyen tervük. Miután megvetették lábukat a partra, kollégáival együtt elhatározták, hogy a partvidéki sziklákat megmászva behatolnak a sziget jégtekernőjének keleti szélére. Onnan majd elindulnak nyugat felé, Nansen által tervezett sáncaikon húzva a csapat számára több hónapra elegendő élelmet és felszerelést.

Mivel a jégtekernő – nevével ellentétben – inkább kupola alakú, mint lapos felület, az expedíció tagjai hótalpakat vittek magukkal (hogy fel tudjanak mászni a jégtekernő keleti lejtőjén), illetve síléceteket (hogy le tudjanak siklani a nyugati oldalon). Nansen kezdetben úgy számolt, hogy az átkelés még Grönland keskenyebb déli végén is mintegy 420 mérföld (675 km) hosszú utat fog jelenteni.

Tudta, hogy lesznek kockázatok és hosszan tartó megpróbáltatások. Jóllehet egyes felfedezők a jégtekernő közepén egy mérsékelt klímájú oázist feltételeztek, Nansen úgy vélte – mint kiderült, helyesen –, hogy a sziget belsejében egybefüggő jégtekernő és brutális hideg van. Stratégiájába ezért egy ösztönző tényezőt is beépített. Grönland keleti partján szörnyű időjárás tombolt, ezért – néhány inuit bennszülöttek lakta kis települést kivéve – a partvidék zömében üres volt. A nyugati partra viszont dán falvak és kereskedelmi kikötők helyezkedtek el, és ez a rész egy hazavezető átjáró lehetőségével is kecsegtetett.

A Grönland keleti részéről induló expedíciónak ezért minden oka megvolt rá, hogy igyekezzenek átjutni a jégtekernőn – egyszerűen a túlélés érdekében. Ily módon Nansen csapata az induláskor a következő mellédöntő mottót tette magáévá: „**Meghalunk – vagy eljutunk Grönland nyugati partjára.**”

Árral sodródva...

A *Jason*tól Grönland keleti partjára kivezteni sokkal nehezebbnek bizonyult, mint Nansen képzelte. Eredetileg az volt a szándéka, hogy gyorsan partra szálljon egy Sermilik-fjord nevű parti beszögellés közelében, ott azonban tömör tengeri jégbe ütköztek, így kénytelenek voltak azon átvontatni vagy körbevezetni a csónakokat, hogy nyílt vizet találjanak.

Később, amikor visszatértek az evezéshez, egy erős áramlat kezdte elhúzni őket a parttól – keleti irányba, a vadabb vizek felé. Néhány nap múlva kétszer olyan távol (kb. 20 mérföldre, 32 km-re) voltak a parttól, mint amikor a *Jason*t elhagyták. A háborgó tengeren a biztonság érdekében egy nagy úszó jégtekernőre húzták fel csónakjaikat és felszerelésüket. →

Nansen csapata az induláskor a következő mellédöntő mottót tette magáévá: „Meghalunk – vagy eljutunk Grönland nyugati partjára.”

Grönland

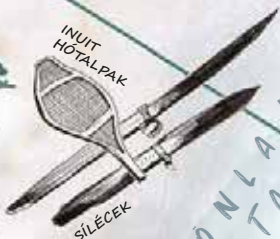

JEGES-MEDVE

SARKI RÓKA

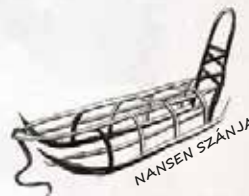
INUIT HÓTALPAK

SÍLÉCEK

GRÖNLANDI JÉGTAJÁRO

tervezett útvonal (elvetve)

NANSEN SZÁNJÁ

SARKKÖR

HÓSÁRMÁNY

1888. október 3.

Nansen és Sverdrup piszkosan és kimerülten megérkezik Godthaabba. Inuit kajakosok elviszik az átkelés híret egy déli kikötőbe, ahonnan az eljut Norvégiába

1888. augusztus 15.

Az expedíció tagjai felcsatolják hótalpaikat, hogy megkezdjék az átkelést, átszelve egy veszedelmes, gleccser-szakadékos zónát, nehéz szánjaikat húzza a meredek, végeérhetetlen dombokon át

1888. szeptember 12.

A csapat átjut küldetésének legmagasabb pontján, és megkezdí a leereszkedést. Felcsatolják sílécüket, és a legnagyobb szánon egy rögtönzött vitorlát is kipróbálnak

1888. szeptember 11.

Mintegy 2400 méter magasságban letáboroznak. Nansen becslése szerint az éjszakai hőmérséklet mínusz 45 °C-ra süllyed

1888. szeptember 17.

Az emberek meghallják egy hósármány hangját, ami a nyugati part közelségét jelzi. Mielőtt elérnék a partot, át kell jutniuk egy újabb veszélyes, gleccserszakadékos zónán

1888. szeptember 24.

A csapat végül eléri a partot – de Godthaabtól jókora távolságra. Megépítenek egy kis csónakot, amelyen Nansen és Otto Sverdrup evezve eljut a településig

1888. július 17.

Grönlandtól mintegy 10 mérföldre (16 km-re) keletre Nansen és öt társa leszáll a Jason nevű fókavadász hajóról, és két kis evezős csónakon elindulnak a jégtől eltört szellett part felé

1888. július 17–29.

Az erős áramlatok és a jégtortaszok megakadályozzák, hogy elérjék a partot. Később egy úszó jégtáblán zátonyra futnak, és alig menekülnek meg attól, hogy keletre eltérülve kisodródjanak a hullámozó óceánra

1888. július 29.

A csapat végül partot ér, de túl messze délre. Megkezdik kimerítő útjukat a parton, hogy alkalmas kiindulópontot találjanak a sziget átszeléséhez

Godthaab

Ameralik-fjord

Kiataak

Bille-fok

Tordenskjold-fok

Labradortenger

Atlanti-óceán

INUIT

BARÁZDÁS BÁLNA

FRIDTJOF NANSEN (1861–1930)

OTTO SVERDRUP (1854–1930)

Grönland borjadzó gleccserei képesek elpottyantani egy-egy jéghegyet, és olyan erőteljes hullámot indíthatnak el, amely váratlanul előnti a csónakot és vízbe fojtja annak legénységét.

Nansen felismerte, hogy a helyzet kezd végzetessé válni: ha még távolabbra sodródna az észak-atlanti térségben, akkor nemcsak a grönlandi jég átszelésének esélyét veszítik el, de halálukat is lelhetik az erős hullámok között. „A hullámtörők mintha közelebb jönnének; üvöltésük felerősödik – jegyzi meg Nansen a naplójában. – A helyzet nemsokára kritikussá válik.”

Szerencsére a jelzett éjszaka közepén az áramlat megfordult, és másnap az expedíció tovább evezhetett a part felé. Végül – 12 tengeren töltött nap után – Nansen és kollégái kikötöttek Grönland keleti partján, a Tordenskjold-foktól közvetlenül északra.

A tengeren töltött hosszabb idő és az úszó jégtáblák miatti kényszerű irányváltások azonban sokkal délebbre vitték őket, mint tervezték, ezért a befagyott part mentén csónakkal indultak meg észak felé – megerőltető, kimerítő munka volt, amit csak a bennszülött inuit kajajosokkal való barátságos találkozások és a Bille-foknál talált inuit táborhelyen eltöltött idő tett derűsebbé.

Nagyjából egy hét múlva elértek egy pontot, ahonnan – mint Nansen észrevette – a szárazföldi jég könnyen elérhető volt a part menti sziklákról. Augusztus 11-én egy Kiatak nevű kis hegység közelében úgy döntött, hogy nem eveznek tovább észak felé, hanem utójára letáboroznak a parton, és felkészíti csapatát a jégen való átkelésre nyugat felé. Négy nappal később elindultak a szárazföld belsejébe.

A tengerparton Grönland borjadzó gleccserei képesek elpottyantani egy-egy jéghegyet, és olyan erőteljes hullámot indíthatnak el, amely váratlanul előnti a csónakot és vízbe fojtja annak legénységét. Ez a probléma állandó aggodalomban tartotta Nansent és embereit, miközben a vastagon befagyott folyókból kinyúló jeges nyelvek közelében végigveztek a part mentén. Ám ahogy a csapat behatolt a szárazföldi jégre, Nansen veszélyes gleccserszakadékokat fedezett fel, mély repedéseket, amelyek

akkor képződnek, amikor a masszív jégtakaró a gravitáció húzóhatására dudorokon és dombokon halad át, amitől feszültségek keletkeznek benne, és a jég meghasad.

A gleccserszakadékokat az teszi különösen veszélyessé, hogy néha elfedi őket a friss hó. Miközben Nansen felfelé haladt a jeges keleti lejtőn, csapata sok keskeny hasadékot talált, amelyeken egy lépéssel vagy ugrással át lehetett kelni, mások azonban nem látszóttak, így az emberek hónaljig elmerültek bennük, miközben lábuk a szakadék fölött himbálózott. Más repedések könnyen észrevehetőek voltak, ám túl szélesek ahhoz, hogy átugorják őket.

Ezért az expedíció nem egyenes nyomvonalon haladt felfelé a jégtakarón. Cikcakkban kellett kerülgetniük a veszélyes helyeket, amíg nagyobb magasságban el nem jutottak egy simább, biztonságosabb terepre.

Heves viharok

A csapatnak más problémákkal is szembe kellett néznie. Augusztus végén az emberek többször is a sátrukban rekedtek a napokig tartó heves viharok miatt. Ám még a derült napokon is, amikor tovább tudtak haladni, egyfajta olthatatlannak tűnő szomjúság kínozza őket. Nansen eredetileg azt javasolta, hogy reggelente mindegyikük töltsön meg egy palackot hóval, amely testük melegétől iható vízzé olvad. Ez azonban korántsem

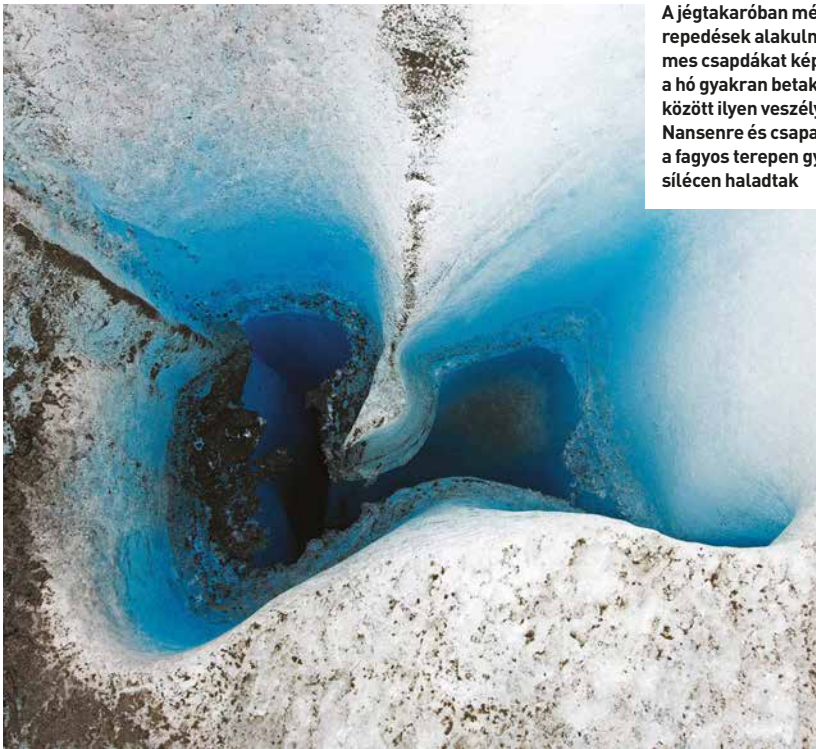
volt elég szervezetük hidratálásához, ezért a szomjúság állandóan, egész nap gyötörte őket. Nansen nem tartotta praktikusnak, hogy gyakran megálljanak és egy tűzhelyen havat olvasszanak. Drága volt az idő. Folyamatosan haladniuk kellett a jégtakarón át, mielőtt beköszönt a hidegebb idő.

Az emberek borsólevesen, kekszen, forró csokoládén és pemmikánon, egy szárított húsból, bogycsóból és marhafaggyúból összefőzött, kalóriadús készítményen éltek. A fásasztó út azonban állandó éhséget váltott ki belőlük, amit nehéz szánjaik terhe is fokozott. Az élelemmel és felszereléssel megrakott, legalább 100 kg tömegű szánokkal rendkívül nehéz volt felkapaszkodni a lejtőn. A szánhúzó kötelek mélyen belevágtak az emberek vállába. Nansen úgy érezte, mintha súlyos ballasztot vonszolnának a homokban.

Augusztus végén, miután elérték az 1800 méteres magasságot, Nansen bejelentette, hogy az expedíció egy rövidebb útvonalon fogja átszelni a jeget, hogy egy, a nyugati parton délebbre fekvő városhoz érkezzenek, mint eredetileg szándékoztak. Késlekedéseik és a hidegebb idő veszélye miatt úgy vélték, hogy oktalanság lenne hosszabb utat választani. A módosított úti cél Godthaab volt (ma Nuuk, Grönland fővárosa), ami közel 100 mérfölddel (160 km-rel) lerövidítette az útjukat. A csapat többi tagja – a teljes kimerültség szélén – megéljenet a jó hírt. „Úgy tűnt, hogy már nagyon elégük van a szárazföldi jégből” – jegyezte meg Nansen.

Szeptember 2-án a csapat biztató jelet észlelt: a jég a lábuk alatt kezdett kiegyenesedni, így már fel tudták csatolni síleceiket. Ezután napokig kielégítő előrehaladás következett, keményen hideg és hóviharos éjszakákkal tarkítva, emiatt időnként a sátrat sem hagyhatták el.

A rénszarvasbőr hálósájkjaikkal összekuporodott emberek alvással vagy olvasgatással töltötték az időt. Estéknként a hőmérséklet mínusz 20–30 °C köré süllyedt. Szeptember 11-én azonban

A jégtakaróban mély aknák és repedések alakulnak ki, veszedelmes csapdákat képezve, amelyeket a hó gyakran betakar. Többek között ilyen veszélyek leselkedtek Nansenre és csapatára, miközben a fagyos terepen gyalog, illetve sílécen haladtak

Otto Sverdrup, az expedíció egyik tagja, akinek tengerészeti szakértelme felbecsülhetetlenül értékes volt a csónak megépítésénél, amellyel a küldetés végén eljutottak Godthaabba

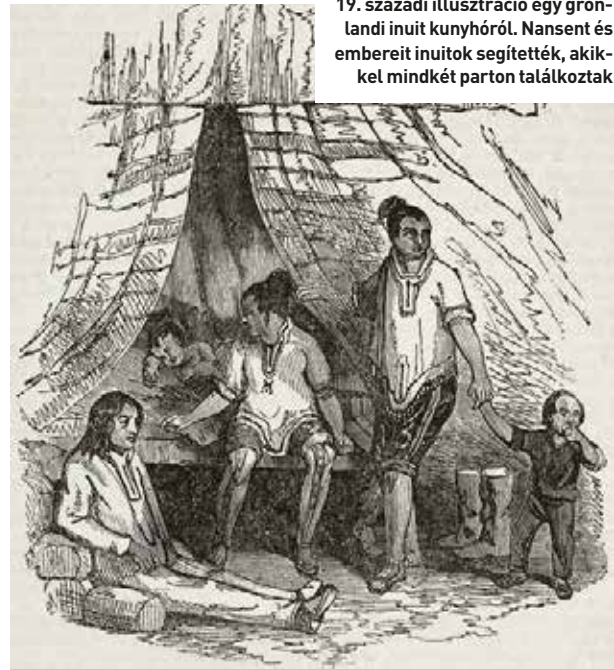

Nansen csapatának tagjai fejenként legalább 100 kg felszereléssel és étellel megrakott szánjaikat húzzák; vállukba mélyen belevág a kötél. A norvég felfedező szerint a szánhúzás olyan, mintha súlyos ballasztot vonszolnának a homokban

ALAMY/PUBLIC DOMAIN

Nansen expedíciójának többek között jéghegyekkel és jégtorlaszokkal kellett megküzdenie, amikor partra eveztek, hogy megkezdjék Grönlandot átszelő útjukat

19. századi illusztráció egy grönlandi inuit kunyhóról. Nansen és embereit inuitok segítették, akikkel mindkét parton találkoztak

Színpompás házak szegélyezik a tengerpartot Nuuknál (korábban Godthaab), Grönland nyugati partján, ahol az expedíció útja 1888. október 3-án – 11 héttel azután, hogy a *Jasont* elhagyták – véget ért

ALAMY/AWL/BRIDGEMAN

Nansen észrevette, hogy az éjszakánként a párnája alatt tartott hőmérő mínusz 37 °C-t mutat – de ez volt az eszköz alsó méréshatára! Nansen gyanította, hogy a higany azon az éjszakán még lejjebb süllyedt, talán mínusz 45 °C-ra is, ami az adott évszakban valaha mért legalacsonyabb érték lett volna.

Nagyjából 2400 méter magasságban a kutatók észrevették, hogy a korábban vízszintes jégtakaró kissé lejteni kezd: túljutottak a középponton. Így már fel tudtak gyorsulni síléceiken. Sátorponyvából vitorlát készítettek, amelyet egyes napokon a szánra erősítettek, munkára fogva a jégtakaró lefelé vezető lejtőjén a szelet, hogy még gyorsabban haladjanak a nyugati part felé.

Szeptember 17-én – két hónappal azután, hogy a *Jason*-ról leszálltak – déli 1 órakor megálltak egy gyors étkezésre. Döbbenetükre madárdalt hallottak: egy hősármány szállt le a közelben. Aztán alig két nap múlva egyikük szárazföldet pillantott meg a ködfátylon át. Most már érzékelték a jégtakaró nyugati szélét, amelyen túl hegységek gyűrűje, folyók és öblök hálózata húzódik.

A veszélyes utolsó szakasz

Jóllehet közelinek tűnt az úti cél, az utolsó szakasz végül ugyanolyan nehéznek bizonyult, mint a fagyos út a jég középső részén. Ahogy a jég széle felé igyekeztek, az expedíció egy másik gleccserszakadékos zónához ért, és az embereknek még halálosabb veszélyekkel kellett szembenézniük, amikor biztonságos kijáratot kerestek a partra. Egy ponton Nansen elmerült egy gleccserszakadékból, és alig tudta fenntartani magát, ösztönösen széttárva karjait. Sílécei egy feneketlennek tűnő mélység fölött himbálóztak. Minden erejére szüksége volt, hogy fel tudja húzni magát és biztonságba kerüljön.

Lassan haladtak előre, de végül szeptember 24-én átjutottak az utolsó jéghasadékon, átkeltek egy olvadékvíz-folyón, és egy lejtőhöz értek, amely egy kavicságyhoz futott le.

Nansen elmerült egy gleccserszakadékból, és alig tudta fenntartani magát, ösztönösen széttárva karjait. Sílécei egy feneketlennek tűnő szakadék fölött himbálóztak.

„Mint az elszabadult iskolás fiúk – idézte fel Nansen –, olyan vadul rohantunk végig a parton.” Az expedíció túljutott a jégtakarón.

De még messze voltak a céltól. A csapat több tucat mérföldnyire (közel 100 km-re) délre volt Godthaabtól, a településtől hegyvidéki terep és egy hosszú, keskeny vízterület, az Ameralik-fjord választotta el. Miközben egy völgyben táboroztak, Otto Sverdrup, Nansen csapatának tengerészeti tapasztalatokkal rendelkező tagja felügyelte, ahogy fűzfa ágakból és vászonból csónakot építenek. Az volt az elképzelésük, hogy végső úti céljukat egy kis vízi járművel fogják elérni.

Miközben az emberek a terv kivitelezésével töltötték napjaikat, élvezték a melegebb időt, nyulakra vadásztak, és nyílt tűzön megfőzték őket. A barátságos helynek azonban hamarosan az árnyoldalai is megmutatkoztak: az embereket rajokban lepték el a fekete bolhák, csak úgy nyüzsögtek kezükön és arcukon. „Ádázul csipnek bennünket” – írja Nansen a naplójában.

Szeptember 29-én megint útra keltek. Nansen és Sverdrup Godthaab felé indult, a fjord mentén evezve a „teknőc-héj”-nek becézett, tömör rögtönzött csónakban. Az volt a tervük, hogy a településre érve visszaküldenek egy felderítő csapatot a többiekért.

Az evezés nehezen ment, a két férfinak egy leveses fazékkal állandóan meregetnie kellett a vizet a csónakból. De négy nap múlva, október 3-án

Nansen és Sverdrup partot ért Godthaabnál. Egy csapat inuit nő jött ki a partra, hogy üdvözölje őket; egy dánul beszélő hivatalnok is velük volt.

„A nevem Nansen. Most jövünk a sziget belsejéből” – magyarázta az expedíció vezetője.

A helybeli hivatalnok, Gustav Baumann tudott az expedícióról. Arról is tájékoztatták, hogy – a felfedező tudtán kívül – Nansen PhD-dolgozata Norvégiában díjat kapott, mialatt ő maga átkelt a jégtakarón. Baumann meglepte a fiatal felfedezőt, amikor a következő szavakkal köszöntötte: „Engedje meg, hogy gratuláljak doktori címének elnyeréséhez!”

Még hónapokba telt, mire Nansen és csapata – amelynek hátramaradt részét a következő néhány nap során biztonságosan átszállították az Ameralik-fjord melletti táborból Godthaabba – visszatérhetett Európába, ahol nagyszabású ünnepségekben részesült. Nansen megtudta, hogy az utolsó hajó, amely abban a szezonban Godthaabot elhagyta, két hónappal korábban indult el a kikötőből. Az egyetlen reménye arra, hogy sikerét még a tél beállta előtt közölni tudja a világgal, az volt, ha inuit kajakosokat alkalmaz, akik sietve elviszik üzenetét a *Fox* nevű hajóra, amely hamarosan indul egy 300 mérfölddel (480 km-rel) délebbre fekvő bányászati kikötőből.

A kajakosok vadul eveztek – és sikerült! 1888. november 9-én a dán sajtó közölte Nansen rövid üzenetét, amely azonnal bejárta a világot: „Október 3-án elértük Godthaabot, és mindannyian jó egészségben vagyunk.” Fridtjof Nansen sikeresen teljesítette első nagyszabású sarkvidéki expedícióját. 🌐

Jon Gertner újságíró és történész. Legújabb, *The Ice at the End of the World* című könyve 2019-ben jelent meg az Icon gondozásában

Utazások

Történetek és nevezetességek a világtörténelemből

A világ csodái

Bhaktapur Nepál

ALAMY

☛ Ahogy az uralkodó láthatta...

Az Ötvenöt ablakos Palota bonyolult fageragással keretezett ablakai a bhaktapuri Durbar (Palota) térre néznek. A tér közepén az elegáns, 17. századi Sziddhi Laksmi-templom látható, amelyet nemrég restauráltak a 2015-ös pusztító földrengés után. A várost a 12. vagy 13. században (legyesek szerint korábban) alapította Ananda Malla király, aki a Katmandu-völgyet öt és fél évszázadon át uraló dinasztiát is elindította. A város legismertebb épületei közül sokat Jaksza Malla király építtetett a 15. században, Bhaktapur azonban csak később, Bhupatindra Malla uralkodása alatt (1696–1722) érte el építészeti fénykorát, amikor olyan díszes épületek születtek, mint az Ötvenöt ablakos Palota.

Nepál középkori műremeke

Bhaktapur – a pusztító földrengések sorozata ellenére – ma is őrzi palotáinak és templomainak páratlan együttesét. **Paul Bloomfield** a dél-ázsiai város látnivalóit mutatja be →

☛ Harcos őrök

A 30 méter magas, ötszintes Nyatapola-templomhoz vezető lépcsőket állatok és istenségek ikerszobrai őrzik; előttük Dzsajamel és Pattu, a két legendás *rádzspu*t birkózó forgatja súlyos buzogányát. A város e leglenyűgözőbb temploma – amely állítólag a legmagasabb Nepálban – 1702-ben, Bhupatindra Malla uralkodása alatt épült. Szerkezete olyan szilárd, hogy mind az 1934-es, mind a 2015-ös földrengést gyakorlatilag sértetlenül élte túl. A templomot Durga istennő egyik különösen vérszomjas megtestesülésének szentelték; a belső szentélybe, ahol az istenséget ábrázoló bálványt őrzik, csak papoknak szabad belépniük.

☛ Tollas pompa

A díszesen faragott Pávaablak a Pudzsari Mathot, az egykor hindu papoknak ott-hont adó, téglából és fából készült épületsor legismertebb darabját ékesíti. Ezek az épületek a Tachupal Tole – Bhaktapur eredeti központi tere és a 16. század végéig a királyság hivatalos székhelye – mögött állnak. A Pudzsari Mathban jelenleg a város Fafaragó Múzeuma található.

EZEN AZ OLDALON: GETTY IMAGES/ROBERT HARDING
A KÖVETKEZŐ OLDALON: ALAMY/ROBERT HARDING/GETTY IMAGES

☉ A pártfogó istennő

Taledzsü Bhavani, a négyfejű és tízkarú istennő, a Malla-dinasztia családi istenségének ábrázolása a Durbar téren álló királyi palota Aranykapuján. Bhaktapur sok ékességéhez hasonlóan e kapu építése is Bhupatindra Malla uralkodása alatt kezdődött, majd utóda, Ranadzsit Malla (ur. 1722–1769), a dinasztia utolsó királya fejezte be. Ranadzsit uralkodásának vége felé a Katmandu-völgyet a gurkha uralkodó, Prithvi Nárajan Sah szállta meg, aki ezután egész Nepál irányítását magához ragadta. 🌐

Paul Bloomfield utazási és világörökségi szakíró és fotós

☉ A vezér oszlopa

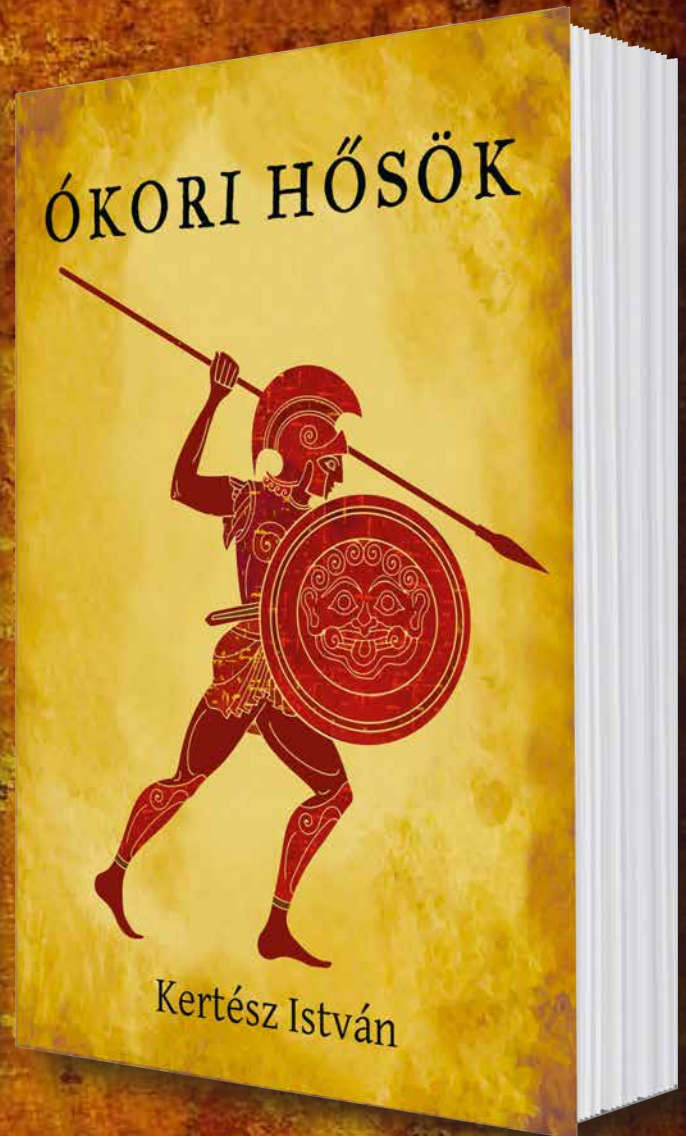
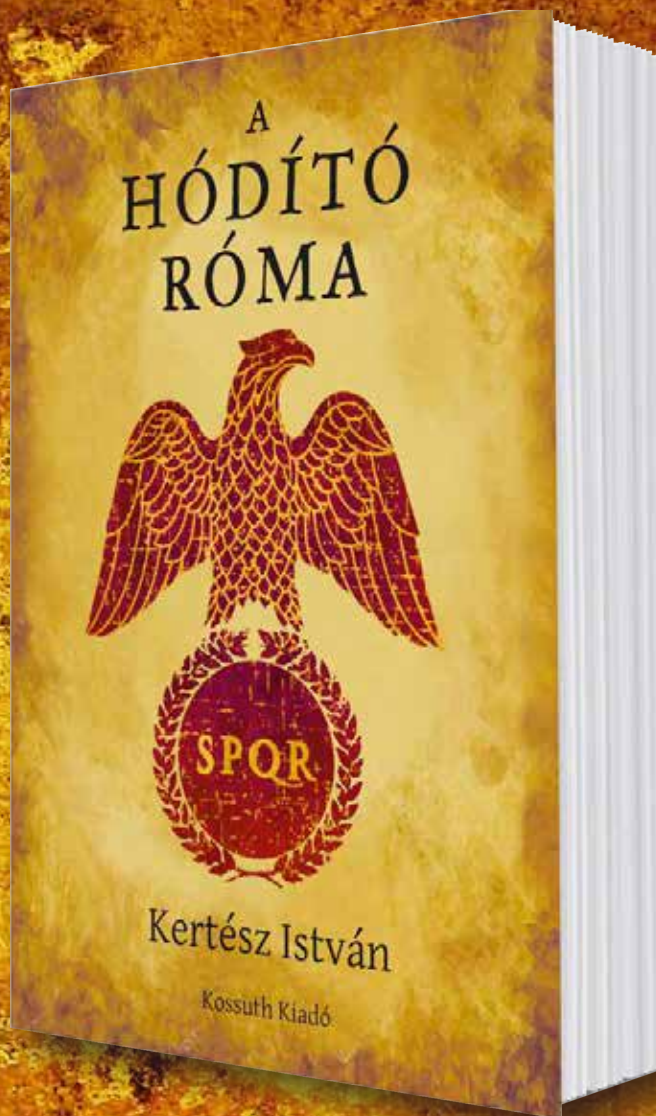
Bhupatindra Malla bronzszobra imádkozó pózban látható a Durbar téri palota Aranykapujával szemben álló oszlop tetején. A király építészeti szépségekben gazdag várost hagyott örökül; 18. század eleji pompájában Bhaktapur területén állítólag 172 templom és kolostor, ugyanennyi zarándokszálláshely és mintegy 152 kút volt.

☉ Állati vonzalom

A Durbar tér közelében található Siva-Párvati-templom (közismert nevén az Erotikus Elefántok Temploma) egyik faragása két szerelmes vastagbőrűt ábrázol. India és Nepál számos hindu templomán láthatók erotikus motívumok; felmerült, hogy ezek Párvatihoz, a nagy Siva isten hitveséhez, a szerelem és a termékenység istennőjéhez kapcsolódnak.

Kertész István
A hódító Róma
Ókori hősök

Kertész István nemrég megjelent nagysikerű munkája a római köztársaság nagy hódításokkal és háborúkkal teli időszakát (Kr. e. 287–133) írja le, megvizsgálva a jelentős hadi eseményeket és ezek visszahatását egyrészt magára a római társadalomra, másrészt a Földközi-tenger partvidékének politikai viszonyaira.

Hamarosan megjelenő következő kötete jelentős ókori – görög és római – hadvezérekkel, harcosokkal ismerteti meg az olvasót. Az izgalmas csataleírások, a hadieszközök és felszerelések bemutatása, a színes jelenetek nemcsak az ókori harcművészetet és általában a hadászatot hozzák életközelségbe, de megelevenítik az ókori világ társadalmát és mindennapjait is.

Trianonra emlékezünk

